

10.18132/LFZE.2017.4

GALAVICS GABOR

RICHARD MÜHLFELD

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

2015

10.18132/LFZE.2017.4

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem

28. számú művészet- és művelődés-
történeti tudományok besorolású
doktori iskola

RICHARD MÜHLFELD

EGY KIVÉTELES TEHETSÉGŰ KLARINÉTMŰVÉSZ
ÉLETPÁLYÁJA

GALAVICS GÁBOR

TÉMAVEZETŐ: HORVÁTH BALÁZS
DOKTORI ÉRTEKEZÉS

2015

Tartalomjegyzék

Köszönetnyilvánítás	V
Bevezetés	VI
1. A klarinét kialakulása és fejlődése a 18-19. században	1
1.1. A chalumeau és az első klarinétok	1
1.2. A klarinét a klasszicizmus korában	4
1.3. Fejlesztések a 19. században	7
1.4. A Bärmann-Ottensteiner klarinétok kialakulása, és Richard Mühlfeld hangszerei	7
1.5. A klarinét kezdeti alkalmazása és elterjedése a 18. században	12
2. A klarinét kamarazenei alkalmazásának áttekintése Mozarttól Brahmsig	14
2.1.1. Mozart megismerkedése a klarinéttal	14
2.1.2. A Harmoniemusik és az első Mozart-kamaraművek	15
2.1.3. A Stadlerhez köthető művek	17
2.2. Beethoven klarinétos kamaraművei	18
2.3. A klarinétrepertoár fejlődése a 19. század első felében	21
2.4. 19. század második felének klarinétos kamarazenéje	26
3. Richard Mühlfeld, Brahms klarinétosa	28
3.1. Gyermekkor és zenei tanulmányok	29
3.2. A tehetség kibontakozása és a korai sikerek	30
3.3. A megismerkedés Johannes Brahmsszal	33
3.4. Johannes Brahms klarinétos kamaraműveinek keletkezése	36
3.4.1. Az Op.114-es a-moll trió és az Op.115-ös h-moll klarinétötös	37
3.4.2. A nemzetközi karrier első állomásai és az új Brahms-művek fogadtatása	40
3.4.3. Az Op.120-as f-moll és Esz-dúr szonáta	47
3.5. Mühlfeld életének utolsó évtizede	52
4. Mühlfeld és Brahms hatására keletkezett új klarinétművek	58
4.1. Brahms Op.114-es Klarinéttrióját követő művek	59
4.2. Klarinétötösök Mühlfeldnek ajánlva	61

4.3.	Klarinét-zongora darabok Mühlfeldnek ajánlva	63
4.4.	Egyéb hangszerösszeállítású művek Mühlfeld számára	65
4.5.	Zenekarral kísért klarinétművek Richard Mühlfeldnek ajánlva	67
4.6.	Összegzés	68
Ábrák forrásai		70
Kottapéldák forrásai		72
Bibliográfia		73
	Internetes hivatkozások	75

Köszönetnyilvánítás

Doktori értekezésem sokak segítségének köszönheti megszületését. Köszönet illeti mindenk előtt Horváth Balázst, aki figyelmes és segítőkész témavezetőként inspiráló ötletekkel, támogató javaslatokkal kísérte végig munkámat. Köszönöm Dalos Annának a témaválasztásban nyújtott kezdeti útmutatást. Köszönöm végül szüleimnek és feleségemnek, hogy mindig támogattak és lehetővé tették, hogy eljuthassak idáig.

Galavics Gábor

2015. szeptember 24.

Bevezetés

Pályám során mindig érdekelt, a klarinét mely tulajdonságai keltik fel a zeneszerzők érdeklődését és készítetik őket arra, hogy új kompozíciókkal gyarapítsák a hangszer irodalmát. Gyakorló zenészként magam is részese lehettem egy-egy kortárs zenemű létrejöttének és megtapasztalhattam, amit a zenetörténet már számtalanszor igazolt, hogy gyakran az előadó személye a kulcs, amely új távlatokat nyit meg az adott hangszer megközelítésében. Egy olyan különleges tudású előadóművész, akinek átütő erejű játéka, lehangoló hangszertudása és magával ragadó színpadi jelenléte túlmutat a megszokott kereteken, jelentős hatással bírhat korának zeneszerzőire.

A klarinétirodalom legfontosabb alkotásainak keletkezése is ilyen szerencsés találkozásokhoz köthető. Mozart és Anton Stadler, Weber és Heinrich Bärmann, Spohr és Simon Hermstedt együttműködése nemcsak klarinétos körökben csenghet ismerősen. A dolgozatom témájaként választott Richard Mühlfeld (1856-1907) is a klarinétozás történetének legnagyobb alakjai közé tartozik. Neve egyet jelent Johannes Brahms élete utolsó éveiben komponált kamaraműveinek születésével. Mühlfeld és Brahms szoros kapcsolata és barátsága által a fafűvós hangszer repertoárjának olyan alappillérei íródtak, mint az Op.114-es a-moll klarinéttrió, az Op.115-ös h-moll klarinétötös és az Op.120-as klarinét-zongora szonáták.

Már a doktori iskolában, amikor a megfelelő témát próbáltam megtalálni, kezdtem el foglalkozni Mühlfelddel. Ahogy egyre jobban beleástam magam a kutatásba, egy egészen kivételes ember életpályája bontakozott ki előttem. Egy olyan klarinétművészé, akit Wagnertől Clara Schumannig, Joachim Józseftől Hans von Bülow-ig mindenki tisztelt és nagyra becsült. Ami különösen megfogott a korabeli beszámolók alapján, az Mühlfeld játékmódjának egyedisége volt, amely zenei kifejezés terén nem a korszak fafűvós hagyományait követte, hanem sokkal inkább egy vonós hangszeres lelkületét takarta. Mindezek miatt határoztam úgy, hogy a meiningeni klarinétos életét dolgozom fel és ezzel egyben a magyar olvasóközönséggel is jobban megismertetem őt, hiszen a témában kizárólag német és angol nyelvű irodalom állt rendelkezésemre.

Disszertációm megírása közben elsődleges forrásként Maren Goltz/HertaMüller: *Richard Mühlfeld der Brahms-Klarinettist* című könyvére támaszkodtam, mely a naprakész kutatási eredményeken túl Mühlfeld bátyjának,

Christiannak a dokumentációját is tartalmazza és kritikai észrevételekkel egészíti ki. Munkájában Christian Mühlfeld, öccse életrajzának leírásán kívül akkurátusan összegyűjtött több száz – a híres klarinétosról megjelent – koncertkritikát, felsorolta hangversenyeit, a művész teljes repertoárját és, hogy kik voltak kamarapartnerei pályája folyamán. Az említett könyv mellett a Meiningeni Múzeum internetes adatbankja bizonyult nagyon hasznosnak, ahonnan számos dokumentumot, fényképet használtam fel, amelyek úgy érzem nemcsak színesítik dolgozatomat, de sok esetben a mondanivalómat is alátámasztják.

Doktori értekezésemben tehát amellet, hogy szerettem volna belelátni ennek az egyedülálló művésznak az életébe és a korba, amelyben élt, arra kerestem a választ, hogy miben rejlett Mühlfeld klarinétjátékának kivételes vonzereje, amely megannyi új klarinétos kamaramű születését inspirálta.

1. A klarinét kialakulása és fejlődése a 18-19. században¹

Dolgozatom elején fontosnak tartom a klarinét keletkezésének és fejlődésének rövid bemutatását, hogy a Richard Mühlfeld által is használt, Bärmann-Ottensteiner típusú klarinétokat el tudjuk helyezni a hangszer történetében. Ennek azért is látom jelentőségét, mert a 19. század közepén indult el két irányba a hangszer fejlesztése. A francia (Böhm) és a szinte kizárólag német nyelvterületen elterjedt, német (Oehler) rendszerű klarinétok már akkor is eltértek egymástól nem csak mechanikájuk, de hangszínük és flexibilitásuk tekintetében is. A 19. század végén és a 20. század elején a zeneszerzőket megannyi klarinétos mű megírására ihlető Mühlfeld játékanak egyedisége és kifejezőereje nem választható el az általa használt hangszerek tulajdonságaitól. A klarinétirodalom legjelentősebb művei közé sorolandó Brahms kamaraművek is a német ízlésen alapuló hangszer sajátosságait, előnyeit figyelembe véve íródtak.

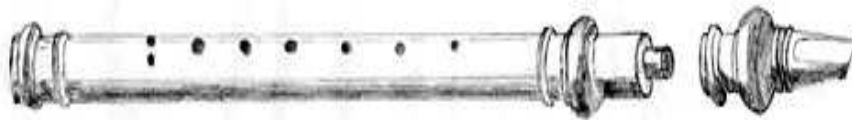
A fejezetben igyekszem továbbá nyomon követni, hogy nemcsak a klarinét repertoárjának alakulásában, de magánál a hangszer fejlesztésénél is kiemelkedő szerep jutott a klarinét legkiválóbb művészeinek.

1.1. A chalumeau és az első klarinétok

A klarinét csakúgy, mint a többi napjainkban használt hangszer ősi, egyszerű formák továbbfejlesztéséből és tökéletesítéséből jött létre. Elődeinek története több ezer évre nyúlik vissza. A pásztornépek minden kontinensen használtak hengeres furatú sípokat, melyeket nádnyelvvvel szólaltattak meg. Habár a szimplanádas hangszerek népzenei felhasználása hosszú múltra tekint vissza, műzenében történő alkalmazásukról egészen a 17. század végéig nincsenek feljegyzések, bizonyítékok.

¹ A hangszertörténeti fejezet megírásakor elsősorban az alábbi forrásokra támaszkodtam:
Nicholas Shackelton: „Clarinet”. In: Stanley Sadie – John Tyrrell (szerk.): *The New Grove Dictionary for music and Musicians*. 2. kiadás. (London: Macmillan Publishers Limited, 2001), 895-910.
Colin Lawson: *Mozart: Clarinet Concerto*. Julian Rushton (szerk.): Cambridge Music Handbooks. (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).
Eric Hoeprich: *The Clarinet*. The Yale Musical Instrument Series. (London: Yale University Press, 2008).
Pamela Weston: *Clarinet Virtuosi of the past*. (London: R. Hale, 1977).
Tötös Krisztina: *A klarinét és a klarinétjáték fejlődésének tükröződése a zenekari irodalomban*. DLA disszertáció, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2011. (Kézirat).
Szitka Rudolf: *Paul Anton Stadler. Egy gazdag művészi pálya tapasztalatainak összegzése a 18-19. század fordulóján*. DLA disszertáció, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2012. (Kézirat).

A klarinét közvetlen elődjének a chalumeau tekinthető, melynek elnevezése etimológiailag a görög calamos, latinul calamus szóból ered, amit nád vagy nádsípként lehet magyarra fordítani. Az egyszerű, népzeneben előszeretettel használt chalumeau egy furulya-szerű, billentyűk nélküli hangszer. Felső, csőrszerű végére nádnyelvet erősítettek, melynek rezgése keltette a hangot. Eredetileg a nád a hangszer elülső oldalán helyezkedett el, így az a játékos felső ajkával érintkezett. Ezt a fordított befúvási technikát még a 18. század elején a klarinétnál is alkalmazták, amíg rá nem jöttek, hogy az alsó ajakkal érintkező nád jobban kontrollálható és a nyelvvel történő hangindítás, precíz artikuláció is lehetővé válik általa.

1. ábra: népi chalumeau a Diderot és D'alambert-féle Enciklopédiából

A klarinét kialakulásáról szóló források közül megkerülhetetlen Johann Gabriel Doppelmeier: *Historiche Nachricht von den Nürnbergischen Mathematicis und Künstler* című műve, melyben Jochann Christoph Dennerrel kapcsolatban a következőket írta:² „[...] a századunk elején megalkotott egy új fúvós hangszert, az úgynevezett klarinétot, minden zenerajongó nagy örömére.”³

Az 1700-as évek elején Johann Christoph Denner (1655-1707) és fia, Jacob (1681-1735) hangszerész műhelyében történt az áttörés, ahol a chalumeau fejlesztése során megalkották a klarinétot. Denner és családja 1666-ban telepedett le a németországi Nürnberg városában, ahol Európa egyik legnevesebb és legsikeresebb hangszerkészítő cégét hozták létre. Mivel Dennernek nagy gyakorlata volt a furulyakészítésben, az általa konstruált chalumeau-k furulyára emlékeztettek. Hengeres furatú, háromrészes hangszerek voltak ezek különálló, szintén fából készült fejrésszel, melyre a nádnyelvet zsinórral erősítették rá. A középrészen a két billentyűn túl hat elülső hanglyuk helyezkedett el, egy hátsó a hüvelykujj számára, az elfordítható lábrészen pedig a kisujj-lyuk volt található.

² Doppelmeier (1677-1750) német matematikus, csillagász és térképész. Az említett művét 1730-ban Nürnbergben írta.

³ Eric Hoeprich: *The Clarinet*: 21.

Joseph Friedrich Bernhard Caspar Majer (1689–1768) *Museum Musicum theoretico practicum* című munkájában 1732-ben a következőt írta: [a chalumeau-t] „különösen nehéz megszólaltatni, tehát nem lehetséges, vagy csak nagyon nehezen megoldható az átfújása”.⁴ A hangszernek ez az adottsága nagy problémát jelentett a hangterjedelem szempontjából. Denner ezt kezdetben úgy hidalta át, hogy hangszercsaládot hozott létre diszkant, alt, tenor és basszus hangszerek építésével.

2. ábra: basszus, tenor, alt és szoprán chalumeau

Ezeknek a hangszereknek tehát az átfújás nehézsége miatt főleg az alap hangsorát használták, így kaphatta a klarinétokon ez a hangtartomány a chalumeau-regiszter nevet. A hangterjedelem növelése érdekében Denner legfontosabb újítása a regiszterváltó billentyű volt, melyet bal hüvelykujjal lehetett lenyomni. A hengeres furatú, nádfűvókás hangszerek akusztikai szempontból fedett orgonasípként viselkednek, így átfúvással az alaphangsornak nem az oktávját, hanem duodecimáját kapjuk. Magas regiszterének éles, fényes hangzása miatt és mert eleinte gyakran trombita helyettesítésére alkalmazták az új hangszert, clarino-regiszternek nevezték el az így kapott magas tartományt. Innen ered a klarinét neve is: clarinetto, azaz kis trombita. A klarinét kezdetben tehát egy erősen szélesedő tölcsérű tenor-chalumeau-ra hasonlított, amelyet idővel a jobb hangolhatóságot elősegítendő, különálló hordóval készítettek. Az első ilyen hangszerek Jacob Dennertől maradtak fenn C és D hangolásban.

3. ábra: Denner-féle kétbillentyűs klarinét másolata

⁴ Sztika Rudolf: *Paul Anton Stadler*.: 4.

A mester következő igen jelentős fejlesztése, hogy a klarinét alsó végén egy új hanglyukat alakított ki, melyet egy harmadik hosszú billentyű segítségével bal kisujjal lehetett nyitni. Ez lehetővé tette a kis e hang megszólaltatását. Emellett a regiszterváltó-lyuk kisebbre fúrása és a fúvókához közelebb helyezése h' helyett b' hangot eredményezett, miközben a h' megszólaltatása az új e hang átfúvásával vált lehetővé. Így a hangszer alaphangsora már megegyezett a mai klarinétokéval: kis e-től egyvonalas b-ig. Ez a lépés azért is fontos, mert a chalumeau és clarino regiszter találkozása az úgynevezett nyakhangoknál könnyebben áthidalhatóvá vált.

1.2. A klarinét a klasszicizmus korában

A bécsi klasszikusok által ismert, és széles körben elterjedt öt billentyűs klarinét kialakítása az 1750-es években Berthold Fritz nevéhez fűződik. Az újabb két billentyű számos könnyebbséget hozott, de a hangszer a nehézkes technikai és bizonytalan intonációs képességei miatt még mindig inkább csak 1-2 előjegyzés távolságra lévő hangnemekben mozoghatott otthonosan. Az említett okok miatt számos hangolásban és méretben készítettek klarinétokat, melyek közül eleinte főleg a C és D, majd később hangsínük miatt a B és az A hangolású klarinétot alkalmazták szívesen a szerzők. A korszakban nagy népszerűségnek örvendő Harmoniemusik-együttesekben és katonazenekaroknál előszeretettel használták a magas Esz- és Asz- klarinétokat, valamint a mélyebb fekvésű, F hangolású basszetskürtöt és az Esz-altklarinétot. A basszusklarinétnak – mint a hangszercsalád legmélyebb tagjának – fejlesztésében majd csak az 1790-es évek hoztak sikereket.

4. ábra: a 18. század második felében elterjedt ötbillentyűs klarinét

A szakirodalomban „klasszikus klarinét” néven emlegetett hangszer mindössze egy billentyűvel tér el a 4. ábrán látható, imént tárgyalt rokonától. A hatodik billentyű hozzáadását kora híres virtuózának, Xavier Lefèvre-nek (1763-1829) tulajdonítják, aki 1790 körül látta el klarinétját a bal kisujjal nyitható cisz' / gisz' billentyűvel. Ez a változat maradt használatban egészen Beethoven korának végéig,

bár abban nem egyeznek meg a források, hogy maga Beethoven az öt- vagy hatbillentyűs klarinétra írta-e műveit.⁵

Feltétlenül szót kell ejteni ebből a korszakból egy különleges hangszerről, a basszetklarinétról is, melyet Mozart jóbarátja, a kivételes tehetségű klarinétos, Anton

Stadler (1753-1812) és Theodor Lotz (1747-1792) hangszerkészítő mester fejlesztettek ki az 1780-as évek végére. Erre a hangszerre írta Mozart a klarinétirodalom legfontosabb alapműveinek számító K.581-es A-dúr klarinétötöst, más néven a *Stadler-kvintettet* és utolsó versenyművét, a K.622-es A-dúr klarinétversenyt. Stadler és Mozart gyümölcsöző kapcsolata révén a már említetteken kívül is számos új mű keletkezett. A szoros együttműködésnek is köszönhető, hogy Mozart ilyen bensőséges viszonyba került a klarinéttal és addig példátlan minőségű és sokrétű feladatokat bízott rá.⁶ A basszetklarinét olyan – szinte kizárólag A hangolású⁷ – klarinét, melynek hangterjedelmét Stadler és Lotz lefelé nagy terccel kibővítette, így kromatikusan megszólaltathatóvá vált rajta írott kis c-ig minden hang. A hangszer azonban nem terjedt el széles körben.⁸

5. ábra: korabeli basszetklarinét másolata

A basszetkürt – ami nem összetévesztendő a basszetklarinéttal – a klarinétcsalád mélyebb F, vagy ritkábban G hangolású tagja.⁹ A hangszer megalkotását a passauai testvérpárnak, Anton és Michael Mayrhofernek szokás tulajdonítani, és keletkezését az 1770-es évekre datálják a kutatások. A hosszabb furat miatt a hangszertestet meghajlították, vagy bizonyos szögekben megtörték,

⁵ Tötös Krisztina: *A klarinét és a klarinétjáték fejlődésének tükröződése a zenekari irodalomban.*: 8.

⁶ Lásd a második fejezetben.

⁷ Mozart *La clemenza di Tito* című operájának „Parto, ma tu ben mio” kezdetű áriájában B-basszetklarinétot írt elő. A prágai bemutaton 1791. szeptember 6-án és az azt követő előadásokon maga Anton Stadler játszotta az obligát klarinétszólamot, nagy sikerrel.

⁸ A basszetklarinét az utóbbi évtizedekben reneszánszát éli. A nagy hangszergyárak és kisebb manufaktúrák is sorra építenek ilyen hangszereket a napjainkban használt A-klarinétok alapjain.

⁹ A mai basszetkürtök már kizárólag F hangolásban készülnek.

valamint a fémből készült tölcser feletti kis dobozban, az úgynevezett ládikában a mesterek a furatot S alakban kétszer meghajlították, így lett a hosszú csőből a játékos által kezelhető formájú és méretű hangszer.

6. ábra: korabeli basszetskürt másolata

A basszetskürt szintén Mozart műveiben kapott először különleges szerepet, és vált a zeneszerző egyik kedvenc hangszerévé. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy Klarinétversenyét először G-basszetskürtre kezdte komponálni 1789 végén, és 199 ütemmel el is készült.¹⁰ Nem lehet biztosan megmondani, versenyművéhez miért döntött később mégis a basszetklarinét mellett. Talán rájött, hogy az eredeti elképzeléseiben szereplő basszetskürt hangja nem elég szólisztikus, vagy esetleg Stadler és az új fejlesztésű hangszere győzhette meg. Mindezek persze csak feltételezések.

Mozart gyakran állította párba a basszetskürtöt énekhanggal, elsősorban operáiban,¹¹ de kamarazenéjében¹² is helyet kapott. A hangszer erősen összefonódott a zeneszerző szabadkőműves tevékenységével. Erre példa a páholytársa halálára írt K.477-es *Maurerische Trauermusik*, ahol rendhagyó módon hármat is alkalmaz belőlük, vagy *A varázsfuvola*. A basszetskürtnek szintén a melankólikus oldalával találkozhatunk Mozart utolsó művében, a Requiemben.

¹⁰ K.621b a vázlat jegyzékszám.

¹¹ Operái közül, Mozart *a Szöktetés a szerájból*-ban, a *Varázsfuvolában* és a *Titusz kegyelmében* írt elő basszetskürtöket. Utóbbiban jelentős szólisztikus szerephez is jut a hangszer a „Non più di Fiori” kezdetű áriában. Emellett meg kell említeni a ritkán hallható basszetskürtök, illetve két klarinét és basszetskürtök kísérte vokális kompozíciókat, a *Notturmo*-kat (K.346/439a, 436, 438, 439, 549).

¹² Mozart basszetskürtöt tartalmazó kamaraművei a K.361-es *Gran Partita*, amelyben kettőt találunk, valamint a három basszetskürtre írt, K.439b jegyzékszámú huszonöt tétel (5 Divertimento). Született két rövid mű, a K.411/484a és K.410/484d jelzésű *Adagio*-k, melyek szintén ide sorolandók.

1.3. Fejlesztések a 19. században

Iwan Müller (1786-1853) klarinétművész, zeneszerző és feltaláló munkája nyomán 1810 körül a klarinét jelentős fejlődésen esett át, amely megalapozta a klarinétjáték modern technikáját. Müller 1812-ben a Párizsi Conservatoire-ban mutatta be új, 13 billentyűs hangszerét, amelyen már minden regiszterben lehetett kromatikusan játszani. Így felesleges lett a különböző hangolású hangszerek gyakori változtatása, hiszen valamennyi hangnem megszólaltatása lehetségessé vált.

A klarinét fejlődése hamarosan két irányt vett. A mára legszélesebb körben elterjedt francia, más néven Böhm rendszerű hangszert Hyacinthe Eleonor Klosé (1808-1880), a Párizsi Conservatoire tanára Louis-Auguste Buffet-vel (1789-1864) együttműködve dolgozta ki. A fuvolákon már sikerrel alkalmazott, Theobald Böhm (1794-1881) által megalkotott mechanika inspirálta az alkotókat. Az új típust *Clarinette à anneaux mobiles*-nak, azaz mozgó gyűrűs klarinétnak nevezték el és az 1839-es Párizsi Kiállításon mutatták be a prototípust, amivel díjat is nyertek. Buffet 1843-ra készült el a munkákkal a hangszer sorozatgyártásához és szabadalmaztatta a találmányt. A hanglyukak fölé elhelyezett gyűrűkkel és a hozzájuk kapcsolódó billentyűkkel sikerült jelentősen leegyszerűsíteni a hangszer eddigi elsődleges technikai akadályát jelentő gyakori keresztfogásokat. Louis-Auguste Buffet halála után azonos nevű fia vette át a céget és tökéletesítette a Böhm-rendszert az 1870-es években.

1.4. A Bärmann-Ottensteiner klarinétok kialakulása, és Richard Mühlfeld hangszerei

A német nyelvterületen máig használt klarinétok kialakításához a Müller-féle hangszert kezdték el továbbfejleszteni. A 19. század második felében oly népszerűvé vált, és többek közt Richard Mühlfeld által is használt Bärmann-Ottensteiner típusú hangszereket Carl Bärmann (1811-1885) klarinétművész és a müncheni hangszerérmester, Georg Ottensteiner (1815-1879) alkották meg az 1850-es években.¹³ Ez a hangszer óriási előrelépést jelentett a napjainkban is használt, németrendszerű klarinétok irányába és akár a Klosé-Buffet hangszerre adott német válaszként is lehet rá tekinteni.

¹³ Jochen Seggelke: „Die Baermann-Ottensteiner-Klarinette im musikgeschichtlichen Kontext”. *Rohrblatt* 11/1 (1996): 2-5. 2.

7. ábra: Bärmann-Ottensteiner rendszerű klarinét

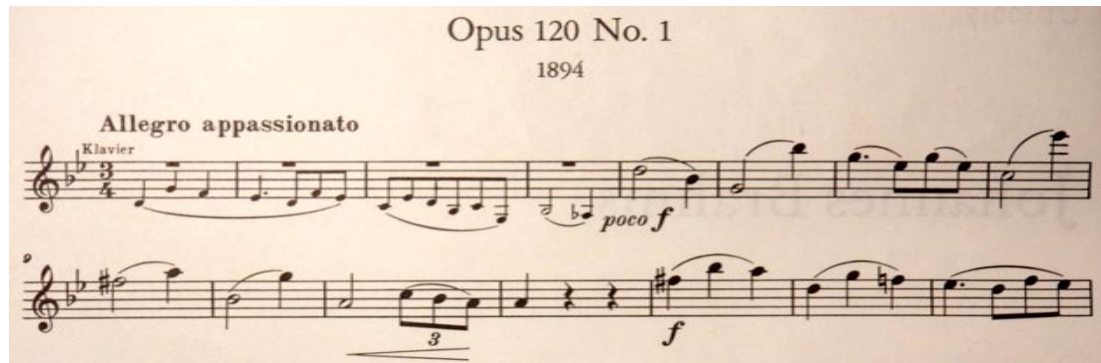
Carl – aki a híres virtuóznak, a Carl Maria von Weber-től és Felix Mendelssohn Bartholdy-tól származó klarinétos kompozíciók ihletőjének, Heinrich Bärmann-nak volt a fia – a klarinétoktatásban alapműnek számító *Vollständige Clarinett-Schule* előszavában azt írta, hogy motivációjuk a billentyűzet optimalizálása volt és, hogy „a legnehezebb hangok” mindkét kisujj használatával megszólaltathatóvá válnak. Ottensteinerrel dolgoztak tovább a hanglyukak ideális helyének és méretének a megtalálásán, az intonáció javítása érdekében.¹⁴

Bärmann legfontosabb törekvése azonban az volt, hogy olyan klarinétot alkossanak, amely hangi kvalitásaiban, karakterében a klasszicizmusban megismert hangszerek örökségét vigye tovább és minél többet megőrizzen azok kedvelt tulajdonságaiból. A francia és német fejlesztések iránya és az izlésbeli különbségek már akkor is megmutatkoztak. A két típus mechanikájában, belső furatában valamint a fúvóka és nád méretében, kialakításában kezdettől fogva eltért. A franciák ráadásul egy trópusi fát, a grenadillát kezdték használni, míg Bärmannék ebben is maradtak a Mozart és Beethoven korában elterjedt fafajtánál, a világos színű bukszusnál, amit általában sötétbarnára pácoltak. Ez a különbség szintén jeletősen befolyásolta a hangszer tónusát, ami – a mára döntő többségben grenadillából készült klarinétokéhoz viszonyítva – intimebb, éneklőbb és kevésbé vaskos, vagy erőteljes volt. A Bärmann-i irány tehát a hang puhaságát, tisztaságát hangsúlyozta, minek hatására az egyes regiszterek – főként a két- és háromvonalas regiszter, melyek összekötése a Böhm-klarinétokon nehézkes és könnyen megtörhet – jobban összeolvadtak.¹⁵

Mühlfeld hangszereinek ezen előnyeit feltehetően Brahms is észrevette és értette, ami akár az Op.120-as f-moll és Esz-dúr szonáta főtémájának regisztereken átívelő nagy hangközein és a háromvonalas tartományba való átlépésnél is tettenérhető.

¹⁴ Jane Ellsworth: *Dictionary for the modern Clarinetist*. (London: Rowman & Littlefield, 2015): 11.

¹⁵ Stephen Fox: „Mühlfeld's Clarinet”. http://www.sfoxclarinets.com/basycl_art.htm Utolsó letöltés: 2015. 08. 30.

1. kottapélda: Johannes Brahms f-moll szonátájából a klarinétszólam első ütemei

2. kottapélda: Johannes Brahms Esz-dúr szonátájából a klarinétszólam első ütemei

A legendás klarinétos hangszereit és történetüket vizsgálva nem mehetünk el szó nélkül a hangolás kérdése mellett sem. A 19. század második felében fontos változást indított el, amikor a Francia Akadémia egy 1859. február 16-án meghozott döntésében 435 Hz-ben határozta meg az a' hangmagasságát. Ebben az időben a legtöbb zenekar ennél jóval magasabbra hangolt. A Milanói Scalában 451 Hz-en, míg a Bécsi Operában ennél is feljebb, 466 Hz-en játszott a társulat az 1860-as évek elején. Ez a jelentős módosítás ugyan nem volt kötelező érvényű, német nyelvterületen mégis sokan próbáltak áttérni rá. A mélyebb a' legfőbb támogatói és kedvezményezettjei természetesen az énekesek voltak. Richard Wagner (1813-1883) is erősen pártolta, hiszen *A Nibelung gyűrűje* ciklusának előadása szinte lehetetlen feladatnak tűnt 440 Hz-nél sokkal magasabb a'-val. A Meiningeni Udvari Zenekar – aminek Mühlfeld 1879-ig még csak állandó kiségitője volt – hangolás tekintetében szintén nagymértékben feljebb volt a párizsi standardnál. Amikor azonban Wagner az 1875 és 1876-os bayreuth-i szezonhoz 26 muzsikust kért II. György hercegtől, a zenekar fenntartójától, a herceg úgy döntött, összesen huszonkét – az új követelményeknek megfelelő, legmodernebb – fa- és rézfúvós hangszert készített

művészei számára. A két-két A, B és C-hangolású klarinéttra, valamint két oboára vonatkozó megrendelést 1874. december 12-én küldték el Meiningenből Georg Ottensteiner számára, és egy megfelelő méretű hangvillát is mellékeltek hozzá. Az elkészült hangszereket a mester 1875. július 7-én postázta a zenekar klarinétosainak, miután maga Carl Bärmann tesztelte őket.¹⁶

8. ábra: Richard Mühlfeld B és A-klarinétja a Meiningeni Múzeum gyűjteményéből

Az új Ottensteiner-klarinétok a hőmérséklet függvényében tehát valamivel 440 Hz-es a' alatt szóltak igazán tisztán, és eléggé behatároltak voltak az alkalmazkodási lehetőségeik a magasabbra hangolt hangszerekhez. Ugyanakkor a

¹⁶ Maren Goltz, Herta Müller: *Richard Mühlfeld der Brahms-Klarinettist. Einleitung, Übertragung und Kommentar der Dokumentation von Christian Mühlfeld*. (Balve: ARTIVO Music Publishing, 2007): 333, 337, 339.

mélyebb hangolás egy sajátos hangkaraktert is eredményezett. A bukszusfából készült klarinétok lágy és puha hangját még gazdagabbá tette. Ez az eltérés azonban később gyakran okozott nehézségeket Mühlfeldnek turnéi során, és nem ritkán küldött hangvillát az adott helyszínre, hogy fel tudjanak készülni az eltérésre. Erre találhatunk példát Brahms 1894 októberében Clara Schumannnak (1819-1896) írt levelében, amiből kiderül, hogy közös hangversenyükön magának Clarának is alkalmazkodnia kellett a klarinétoshoz.

Be kell még számolnom Neked valamiről, ami mindkettőnk számára némi kellemetlenséget jelent. Mühlfeld el fogja küldeni neked a hangvilláját, hogy a nagy zongorát, amivel majd játszania kell, hozzá tudják hangolni. A klarinétja nagyon kevés igazodást enged számára más hangszerekhez.¹⁷

Egy 1892-es angol koncertkörúton a Joachim Kvartettel, Joachim József (1831-1907) azt javasolta a londoni fellépés előtt, hogy töröljék emiatt műsorukból a zongorás művet,¹⁸ és csak Brahms Klarinétötösét adják elő.¹⁹

Az Ottensteiner által készített klarinétokat tehát 1875-ben kapta meg Mühlfeld, és több mint harminc évig, 1907-ben bekövetkezett haláláig folyamatosan azokat használta. A hangszereket 1952-ben adományozta a művész családja a Meiningeni Múzeum számára, és először 1990-ben restaurálták őket. A klarinétok meglepően jó állapotban maradtak meg, ami egyrészt kiváló minőségükre utal, másrészt, hogy Mühlfeld gondosan vigyázott rájuk.²⁰ Kieth Puddy²¹, aki 1988-ban rátalált Mühlfeld klarinétjaira a Meiningeni Múzeumban és engedélyt kapott, hogy 1990-ben koncertet is adjon rajtuk,²² így írta le első benyomásait: „Az általános hatás a lehető leggyönyörűbb meleg hang volt, amit ember csak remélhet, hogy Brahms inspirációjának forrásaként meglel.”²³

A Carl Bärmann és Georg Ottensteiner által létrehozott hangszerek valahol félúton helyezkednek el a klasszikusnak nevezett klarinétok és a ma ismert német hangszerek közt. Az 1890-es években Oscar Oehler klarinétművész (1858-1936)

¹⁷ Berthold Litzmann: *Clara Schumann und Johannes Brahms. Briefe aus den Jahren 1853-1896. Zweiter Band, 1872-1896.* (Lipcse: Breitkopf & Härtel, 1927): 569.

¹⁸ Londonban ekkor még jóval magasabbra hangoltak. Mühlfeld végül előadta Weber Concertinóját zongorakísérettel, és az ottani zongorát hozzá igazították.

¹⁹ Maren Goltz, Herta Müller: *Richard Mühlfeld der Brahms-Klarinettist.*: 333.

²⁰ I.m.: 345.

²¹ Kieth Puddy (1935) a Royal Academy of Music klarinét és klasszikus klarinét tanára.

²² A hangversenyt 1990. október 22-én tartották a meiningeni Brahms teremben.

²³ Maren Goltz, Herta Müller: *Richard Mühlfeld der Brahms-Klarinettist.*: 9.

fejlesztései szolgáltak alapjául napjaink modern, német rendszerű klarinétjainak. A német hangszerépítési tradíció folytonosságát bizonyítja az is, hogy Ottensteiner 1879-ben bekövetkezett halála után Oehler feltehetően több ízben is végzett javításokat Mühlfeld hangszerein, és nagyra értékelte azokat.²⁴

1.5. A klarinét kezdeti alkalmazása és elterjedése a 18. században

A most következő rövid áttekintéssel az a szándékom, hogy példákat állítsak a fejezet elején tárgyalt korai klarinétok irodalmából a Mozart-műveket megelőző időszakig, és ezzel előkészítsem a második főfejezetet, ahol a 18. század második felében veszem majd fel a fonalat.

A klarinétot már a 18. század első évtizedeiben felfedezték a zeneszerzők. Néhány fontos művet emelnék ki a hangszer legkorábbi irodalmából: Georg Friedrich Händel (1685-1759) Ouverture-t írt két klarinéra és vadászkürtre, Antonio Vivaldi (1678-1741) a *Juditha triumphans* című oratóriumában (1716) és három concertójában is előír „clarenó”-kat, de találunk műveket Georg Philipp Telemanntól (1681-1767) is, akinek két frankfurti kantátájában jelent meg a klarinét korabeli megfelelője. Az 1740-es években Johann Melchior Molter (1696–1765) a világos, erőteljes hangú D-klarinéra komponált hat versenyműve a hangszer korai használatának talán legizgalmasabb lenyomatai. A művek az akkori, hárombillentyűs klarinét játékosait mind zeneileg, mind pedig technikailag igényes és rendkívül virtuóz feladat elé állították. A versenyművek megírását minden bizonnyal Johann Reusch (1710-1787) játéka inspirálta, aki elsősorban fuvolista volt, de oboán és klarinéton is kitűnően játszott.²⁵

Az 18. század második felében a hangszer fejlődésével áttörés történt a használatában is, és Európa szerte széles körben kezdték alkalmazni a szerzők. Párizsban Jean-Philippe Rameau (1683-1764) hozta be a köztudatba, amikor két operájában az 1749-es *Zoroastre*-ban, valamint az 1751-es keletkezésű *Acante et Céphise*-ben is előírt klarinétokat. A korszak másik zenei centrumában, Londonban Thomas Arne (1710-1778) *Thomas and Sally* (1760) és az *Artaxerxes* (1762), Johann Christian Bach (1735-1782) pedig 1763-ban *Orione* című operájában kezdi először használni a hangszert.

²⁴ Maren Goltz, Herta Müller: *Richard Mühlfeld der Brahms-Klarinettist.*: 333.

²⁵ Pamela Weston: „Players and composers”. In: Colin Lawson (szerk.): *Cambridge Companion to the Clarinet*. (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 92-106. 92, 93.

Ennek az időszaknak a meghatározó helyszínévé azonban Mannheim, a híres mannheimi iskola és zenekar vált. A Johann Wenzel Stamitz (1717-1757) által 1745-től haláláig vezetett együttes kezdte rendszeresen alkalmazni a klarinétot, mint zenekari hangszert, amely 1759-re hivatalosan is fafűvós karuk állandó tagjává vált. A klarinét remekül illett a mannheimiek szélsőségeket kedvelő stílusába, hiszen nagy a hangterjedelme, rendkívül széles a dinamikai skálája és már az akkori fejlettségi szintjén is virtuóz passzázsok megszólaltatására kiválóan alkalmas volt. Az itt tevékenykedő zeneszerzők kezdték ugyanakkor a hangszer lírai oldalát, hangjának lágy, éneklő vonásait felfedezni. Johann Stamitz versenyművet is komponált B-klarinétra, ami elindította a hangszercsalád B hangolású tagjának dominanciáját, mint szólóhangszer. A későbbiekben fia, Carl (1745-1801) tizenegy klarinétversenyt írt, nagy részüket Joseph Beer (1744-1812), korának elismert virtuóza számára.²⁶ Carl Stamitz emellett számos kvartettet komponált klarinétra és vonóstrióra, amelyek az első klarinétos kamaraművek közé sorolandók. Született a tollából számos mű symphonia concertante műfajban is, többek közt klarinétra és fagottra, két klarinétra, illetve a *Concerto per 7 stromenti principali* fuvola, oboa, C-klarinét, két kürt, hegedű és cselló összeállításra szintén zenekari kísérettel.

Stamitzék mellett még sok kitűnő mannheimi mester gyarapította a klasszicizmus klarinét-repertoárját. Franz Xaver Pokorný (1729-1794), Ernst Eichner (1740-1777), Franz Anton Dimler (1753-1827), Peter von Winter (1754-1825), Franz Danzi (1763-1826) vagy Georg Friedrich Fuchs (1752-1821) munkássága jelentős mértékben járult hozzá a klarinét, mint szóló és kamarazenei hangszer elterjedéséhez és minél szélesebb körű megismertetéséhez.²⁷

²⁶ Pamela Weston: „Players and composers”: 92-93.

²⁷ Colin Lawson: *Mozart: Clarinet Concerto.*: 8-11.

2. A klarinét kamarazenei alkalmazásának áttekintése

Mozarttól Brahmsig

Célom ezzel a fejezettel, hogy átfogó képet nyújtsak a klarinét kamarazenei irodalmának elsősorban német nyelvterületen történt fejlődéséről, a címben említett bő száz évet felölelő időszakban. Igyekszem bemutatni a Brahms-művek fontos előzményeit, valamint példák sorával láttatni, hogy Mühlfeld és Brahms szoros együttműködéséhez hasonlóan, miként hatottak a megelőző korok legjelesebb klarinétművészei a repertoár gyarapodására. A zenetörténetileg nagyobb jelentőséggel bíró művekkel és előadókkal valamivel bővebben foglalkozom, de sok ritkán hallható szerző egy-egy darabjára is kitérek.

2.1.1. Mozart megismerkedése a klarinétal

Ahogy már a hangszer történeti fejezetben említettem, Wolfgang Amadeus Mozartnak felbecsülhetetlen szerepe volt a klarinétirodalom formálásában, ezért kamaraműveivel kiemelten kell foglalkozni. Az akkor még alig pár évtizede kialakult fafúvós hangszer használatában új távlatokat nyitott, és ezek a kamaradarabok máig a klarinét repertoárjának alapját képezik. A K.581-es A-dúr kvintett Brahmsra is nagy hatást gyakorolt, és számos párhuzam vonható Mozart és Brahms klarinétötöse közt.

A fiatal Mozart utazásai során Európa legfontosabb zenei centrumaiban ismerkedett meg a klarinétal. Feltehetően 1763-as párizsi tartózkodása során már találkozhatott az új hangszerrel, de ugyanebben az évben Mannheimben a cseh származású Jochann Michael Quellenberg játéka jelenthette a klarinéhoz fűződő első, meghatározó élményét.¹ Családjával Mozart ezután tizenöt hónapot Londonban töltött, ahol szoros barátságot kötött az „angol” Bachhal, Johann Christiannal, akinek akkor már számos művében szerepeltek klarinétok. Az 1771-ben Milánóban keletkezett K.113-as Esz-dúr divertimentóban használta Mozart először a hangszer. 1777 telét, majd 1778-ban ismét egy hónapot töltve Mannheim városában, Mozart jó barátságot kötött Christian Cannabich-hal (1731-1798), aki 1774-ben vette át a zenekar irányítását. Ezáltal betekintést nyert a társulat életébe és közelebbről

¹ Szitka Rudolf: *Paul Anton Stadler. Egy gazdag művészi pálya tapasztalatainak összegzése a 18-19. század fordulóján*. DLA disszertáció, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2012. (Kézirat). 1.

megismerkedett az ottani mesterek műveivel.² Benyomásait 1778-ban apjához írott levele is jól tükrözi: „Ó, bárcsak nálunk is lennének klarinétok! El sem lehet képzelni azt a fenséges hangzást, amit a fuvolák, oboák és klarinétok nyújtanak egy szimfóniában.”³

Az említett élmények hatására kezdte el Mozart az 1780-as évek elejétől mind gyakrabban alkalmazni a klarinétot, és egyre komolyabb feladatokat bízott a hangszerre. Mindezek mellett Anton Stadlerrel (1753-1812), a kitűnő klarinétossal kötött ismeretsége majd szoros barátsága adta a legfőbb inspirációt Mozartnak, és meghatározta a klarinéthoz fűződő viszonyát. Kettejük megismerkedése feltehetően a zeneszerző Bécsbe költözése után nem sokkal, 1781-ben történhetett, és kapcsolatuk egészen Mozart haláláig tartott.⁴

2.1.2. A Harmoniemusik és az első Mozart-kamaraművek

Mozart klarinétára írt kamaradarabjainak születése kezdetben – a nemesség körében akkoriban igen kedvelt – Harmoniemusik hagyományhoz kötődött. Az általában 6-8 hangszerből álló fúvós együttesek divatja az 1760-as évek Franciaországból indult. A leggyakrabban oboa, klarinét, fagott illetve kürt-hangszerpárok mellett – ha a játszandó mű megkívánta – gyakran fuvolákkal, angolkürtökkel vagy basszetkürtökkel egészítették ki az alaptagságot. A basszus erősítésére időnként kontrafagottot, szerpentet vagy akár nagybögőt is alkalmaztak. A Harmonie-k elsődleges feladata a patrónusok szórakoztatása volt. Vacsorákhoz és különböző társadalmi eseményekhez szolgáltatnak aláfestő zenét, mellette pedig nyilvános és házikoncerteket adtak, ahol általában szólistát kísértek. Repertoárjuk többnyire a divertimento, szerenád, partita, Nacht- illetve Tafelmusik műfajokból, valamint a kor legnépszerűbb zeneműveinek átirataiból tevődött össze.⁵ A bécsi nemesség is mind gyakrabban szerződtetett ilyen kisenekarokat, és elterjedésüket az 1782 áprilisában

² Colin Lawson: *Mozart Clarinet Concerto*. Julian Rushton (szerk.): Cambridge Music Handbooks. (Cambridge: Cambridge University Press, 1996): 6-13.

³ Eric Hoepfich: *The Clarinet*. The Yale Musical Instrument Series. (London: Yale University Press, 2008): 100.

⁴ Pamela L. Poulin: „Stadler, Anton (Paul)”.

<http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/grove/music/26509?q=anton+stadler&search=quick&pos=1&start=1#firsthit> Utolsó letöltés: 2015.05.06.

⁵ Roger Hellyer: „Harmoniemusik”.

<http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/grove/music/12392?q=harmoniemusik&search=quick&pos=1&start=1#firsthit> Utolsó letöltés: 2015.05.07.

II. József császár alapította fúvóegyüttes, a Kaiserliche Kammerharmonie is nagymértékben fellendítette.⁶

A Mozart-művek sorában az első egy szextett 1781 októberéből, a K.375-ös Esz-dúr szerenád klarinét, fagott és kürt-párokra. A művet Joseph Hickel udvari festő unokahúga számára rendezett ünnepségen mutatták be. A zeneszerző célja ezzel a bécsi arisztokrácia, és rajtuk keresztül a császár érdeklődésének a felkeltése volt, aminek kedvéért – ahogy egy levelében megjegyezte – „különös odafigyeléssel” komponált.⁷ Feltehetően ekkor hallhatta először Stadler játékát, ami rögtön megragadta a figyelmét. A zenészek az esemény után szerenádöt adva újra eljátszották a művet Mozart házában, melyről így olvashatunk: „A hat férfi, akik előadták szerencsétlen flótások, mégis meglehetősen jól játszottak együtt. Egészen pontosan az első klarinétos és a két kürtös.”⁸ A szerző a szextettjét 1782-ben két oboával egészítette ki, és átdolgozta oktetté. Az 1782-es évben született a K.388/384a jegyzékszámú c-moll szerenád is, ugyancsak oktett felállásra. Ez a mű már hangneménél fogva kitűnik a divatos, könnyed hangvételű szerenádok sorából. Sötét és szenvedélyes c-moll tonalitásával messze túlmutat műfaja határain. Sosem szólalt még meg korábban fúvóegyüttes ilyen drámai módon.

Mozart Harmoniemusik-termésének megkoronázása kétségkívül a K.361/370a jelzésű B-dúr szerenád, az úgynevezett *Gran Partita*. A mű keletkezésének dátumáról megoszlanak a vélemények, azonban bizonyos, hogy a tizenhárom hangszerre komponált darab – ugyan nem teljes terjedelmében, csak az első négy tétel – Anton Stadler Hoftheaterbeli jótekonysági estjén szólalt meg először 1784. március 23-án. A közönségben foglalt helyet Johann Friedrich Schink⁹, aki 1785-ben *Literarische Fragmente* című írásában eképpen számolt be a nagyszerű eseményről, méltatva Stadlert és Mozartot:

Köszönöm Önnek, nagyszerű Virtuóz! Soha nem hallottam még hasonlót ahhoz, amit Ön hangszerével alkotott. Nem is gondoltam, hogy a klarinétal ilyen hüen lehet visszaadni az emberi hangot, mint ahogyan Ön tette. A hangszerének hangja oly lágy és behízelgő, hogy akinek van szíve, nem állhat ellen neki. És nekem van, drága Virtuóz; engedje meg, hogy megköszönjem Önnek!

⁶ Oesterreichisches Musiklexikon: „Harmoniemusik”.

http://www.musiklexikon.ac.at/ml/musik_H/Harmoniemusik.xml 2015.05.07.

⁷ Eric Hoeprich: *The Clarinet.*: 103.

⁸ Mozart: *Briefe und Aufzeichnungen*. In: Wilhelm A. Bauer, Otto Erich Deutsch (szerk.): Band III, 1780-1786. (Kassel: Bärenreiter-Verlag, 1963): 171.

⁹ Johann Friedrich Schink (1755-1835) német librettista, színházi dramaturg és kritikus.

Ma hallottam Mozart úr négy tételes, fűvös hangszerekre írt darabját is - nagyszerű és magasztos! A műben tizenhárom hangszer szerepelt: négy kürt, két oboa, két fagott, két klarinét, két basszetskürt és egy nagybőgő. Minden egyes posztton hangszerének mestere ült, és micsoda hatást értek el! Káprázatos és nagyszabású, csodás és fenséges!¹⁰

A koncert fogadtatása Stadlert Bécs egyik legünnepeltebb fűvös szólistájává emelte és egyúttal a Mozarttal való szoros kapcsolat kezdetét is jelentette.

2.1.3. A Stadlerhez köthető művek

A Hoftheaterben elhangzott hangverseny sikerén felbuzdulva és a klarinétos játékanak hatása alatt Mozart rögtön új mű megírásába kezdett. Egy héttel később már el is készült a K.452-es Esz-dúr zongoraötös. A zongorára és négy fűvös hangszerre komponált, szokatlan összeállítású darabot napokon belül, 1784. április 1-én be is mutatták a bécsi Burgtheaterben. Mozart és Stadler ekkor játszottak először együtt. „A legjobb dolog, amit valaha írtam”, olvashatjuk a darabról Mozart egyik apjához írt levelében.¹¹

9. ábra: Anton Stadler

Ezt követte a K.498-as, hagyományosan *Kägelstatt-triónak* nevezett mű, melyet a szerző „Ein Terzett für Klavier, Clarinette und Viola”-ként írt fel saját jegyzékébe 1786. augusztus 5-én. A művet állítólag kuglizás közben szerezte Mozart egy házimuzsika-estre, melyet Nikolaus Joseph von Jacquin botanikusnál rendeztek. A koncerten a házigazda lánya és egyben Mozart tanítványa, Franziska von Jacquin zongorázott, a szerző brácsázott, a klarinétos pedig Stadler volt.¹²

¹⁰ Pamela Weston: *Clarinet Virtuosi of the past*. (London: R. Hale, 1977): 48-49.

¹¹ Mozart: *Briefe und Aufzeichnungen.*: 309.

¹² Eric Hoeprich: *The Clarinet.*: 105.

A nagyszerű klarinétossal való együttműködés csúcspontja Mozart kamarazenéjében kétségek nélkül a K.581-es A-dúr klarinétötös, vagy ahogyan szerzője az ajánlásban nevezte, a „*Stadler Quintet*”. A mű több tekintetben is újdonságot hozott a klarinét korábbi szóló-, és kamarazenei használatához képest. Természetesen fontos kiemelni, hogy a Stadler és Lotz által megalkotott új hangszertípusra, a basszetklarinétra íródott. Ennél is lényegesebb azonban – hiszen a basszetklarinét pár évtized alatt gyakorlatilag eltűnt a köztudatból és nem futott be igazi karriert –, hogy Mozart a korábbi – főként mannheimi – gyakorlathoz képest, mely szólisztikus feladatokhoz a hangszer család B hangolású tagját részesítette előnyben, az A-klarinétot (A-basszetklarinétot) választotta műve főszereplőjének. Ez az újítása – amit a könyvek gyakran nem hangsúlyoznak ki eléggé – nagy jelentőséggel bír, hiszen a B-klarinétok fényesebb, átütőbb hangszínét Mozart a puhább, sötétebb, kissé melankólikus hangú A-klarinétra cserélte, miáltal a szólóhangszer jobban bele tudott olvadni a vonósok hangzásvilágába.¹³ Számos 19. századi szerzőnek, többek közt Johannes Brahmsnak szolgált mintául Mozart Klarinétötöse, mind újító műfaja, mind hangzásvilága és hangszerhasználata tekintetében.

A darabot 1789. december 22-én mutatták be a bécsi Hoftheaterben, a Tonkünstler-Sozietät szervezésében rendezett hangversenyen, Anton Stadlerrel a klarinénál.

2.2. Beethoven klarinétos kamaraművei

Mozart halálának évtizedében a fiatal Beethoven is több kamaraművében használt klarinétot. Közülük az első a Harmoniemusik hagyományait követő Op.103-as Esz-dúr oktett oboa, klarinét, fagott és kürt-párookra, melynek korai változata a bonni időszakban keletkezett, végleges formáját azonban már biztosan Bécsben nyerte el. A magas opusszám ellenére a darabot 1792-1793-ban fejezte be a szerző, de csak halála után adták ki és kapta ezt a jelölést. Beethoven ekkor éppen csak letelepedett Bécsben és megkezdte tanulmányait Haydnnal.¹⁴ Habár Oktettjét az eredeti formájában nem hozta nyilvánosságra, zeneileg mégis elég értékesnek tekinthette, mert – feltehetően Haydn hatására – átdolgozta vonósötössé¹⁵ 1795-ben.¹⁶

¹³ Colin Lawson: *Brahms Clarinet Quintet*. Julian Rushton (szerk.): Cambridge Music Handbooks. (Cambridge: Cambridge University Press, 1998): 1-3.

¹⁴ Joseph Kerrnan, Alan Tyson: *Beethoven*. Stanley Saide (szerk.): Grove Monográfiák. (Budapest: Zeneműkiadó, 1986): 84.

¹⁵ Op. 4.

Beethoven számára az 1792-től 1800-ig terjedő időszakban főként a polgári és főúri körökben való zongoraművészi, illetve zeneszerzői fellépései jelentették a bemutatkozás, érvényesülés lehetőségét. A házi kamaraesteken való gyakori részvétel is indokolta, hogy a szerző az elődei által alkalmazott kamarazenei műfajok legtöbbjét kipróbálja, ezáltal alakítva ki saját nyelvezetét. Módszere az volt, hogy példaképeinek – mint Haydn vagy Mozart – egy-egy fontos művéhez azonos hangnemben és hangszerösszeállításban „párdarabot” komponált, mintegy vizsgáztatva saját mesterségbeli tudását. Ilyen indíttatással született meg Beethoven fiatalkori fúvós kamarazenéjének egyik legjelentősebb darabja, az Op.16-os Esz-dúr zongoraötös, amely Mozart K.452-es zongorás-fúvóskvintettjével állítható párhuzamba. A mű ugyan bevallottan kötődik a mozarti előképhez bizonyos formai és hangzásbeli vonatkozásokban, mégis egyértelműen magán viseli Beethoven egyéni hangját.¹⁷

Az Op.71-es Esz-dúr szextett feltehetően 1796-ban íródott, Beethoven egyik levele szerint mindössze egy éjszaka alatt. A klarinét, fagott és kürt-párokra készült darab évekig bemutatás nélkül, kiadatlanul hevert. Első előadására 1805 áprilisában került sor egy magánházban. Az *Allgemeinen Musikalischen Zeitung* cikke szerint „a mű szép dallamai, természetes harmóniamenetei és bőséggel hallható, meglepően új ötletei által ragyog”.¹⁸

1798-ban a szerző újabb darabbal gazdagította a klarinétrepertoárt. Az Op.11-es B-dúr trió zongorára, klarinétra vagy hegedűre és csellóra című művét a kor híres mecénásának és egyben saját patrónusának, Maria Wilhelmina von Thun grófnőnek ajánlotta. A köztudatban főleg *Gassenhauer Trió*ként¹⁹ él, mert a variációs formában írt harmadik tételének témájául, Joseph Weigl²⁰ 1797-ben írt vígoperájának, a *L'amor marinaro, ossia Il corsarónak* a közkedvelt három basszusra írt tercettjét, a *Pria ch'io l'impegno* kezdetűt dolgozta fel Beethoven. Tanítványának, Carl Czernynek (1791-1857) a beszámolójából tudhatjuk, hogy a

¹⁶ Andrea Lamoreaux: „BEETHOVEN-Octet for Winds, Op.103”.

<http://www.encoreccm.org/pieces/150> Utolsó letöltés: 2015. 05. 18.

¹⁷ Grabócz Márta: „Ludwig van Beethoven: Zongorás fúvósötös, Op.16”. Kroó György (szerk.): *A hét zeneműve*. 1978/3. (Budapest: Zeneműkiadó, 1978), 58-61. 58-60.

¹⁸ Egon Voss: „Vorwort”. <http://www.henle.de/media/foreword/9992.pdf> Utolsó letöltés: 2015.05.20.

¹⁹ Jelentése: *Népszerű dal Trió*.

²⁰ Joseph Weigl (1766-1846) zeneszerző és karmester, Haydn keresztfia és tanítványa, valamint a Burgtheater zenekarvezetője.

dallamot a híres klarinétvirtuóz, Josef Bähr (1770-1819) javasolta, aki variációs művet rendelt a zeneszerzőtől.²¹

1800. április 2-án a bécsi Burgtheaterben nagyszabású szerzői esttel lépett a közönség elé az ekkor harmincadik életévében járó Beethoven. „Ez a hangverseny [volt] az ő nyilvános trónfoglalása Bécsben” – írta Szabolcsi Bence.²² A koncerten egy Mozart-szimfónia és Haydn *Teremtésének* két énekszáma mellett bemutatásra került új zongoraversenye (feltehetően a C-dúr), I. szimfóniája és az Op.20-as Esz-dúr szeptett hegedűre, brácsára, csellóra, nagybőgőre, klarinéttra, kürtre és fagottra. A mű – melyet a szerző Őfelségének a Császárnénak ajánlott – először Schwarzenberg herceg házában hangzott el egy zártkörű hangversenyen 1799-ben.²³ Nem lehet véletlen, hogy e nagy jelentőségű, burgtheaterbeli nyilvános eseményre a divertimento hagyományain alapuló, hat tételes művét választotta harmadiknak a koncert programjába. Szeptettjével Beethoven tudatosan csatlakozott Haydn és Mozart, a két nagy előd életművéhez, de az érett szimfóniák, zongoraszonáták és kamaraművek előfutáraként is tekinthetünk rá.²⁴ A zeneszerző klarinétos kamarazenéjének a csúcát jelentő darab nagyon hamar rendkívül népszerű lett és sorra születtek a különféle átiratai. A jogdíjak elvesztésétől való félelmében Beethoven sürgette a mű kiadását, valamint maga is többször átdolgozta. Így született meg 1802-ben a Szeptett vonósötös-változata, ezen kívül az Op.38-as Klarinéttrió is 1803-ban.²⁵

A már említett rendkívüli klarinétos, Josef Bähr közreműködött Beethoven Op.11-es Klarinéttriójának, Zongoraötösének, Szextettjének és Szeptettjének a bemutatóján is. Bährt gyakran keverik a szintén kiváló klarinétművész Joseph Beerrel (1744-1812), aki a mannheimi mesterek műveihez nyújtott inspirációt.²⁶

²¹ Keith Anderson: „Ludwig van Beethoven (1770-1827) Piano Trios Nos. 4 and 8 (for Piano, Clarinet and Cello)”.

http://www.naxos.com/mainsite/blurbs_reviews.asp?item_code=8.570943&catNum=570943&filetype=About+this+Recording&language=English Utolsó letöltés: 2015.05.20.

²² Szabolcsi Bence: *Beethoven. Művész és műalkotás két korszak határán*. (Budapest: Zeneműkiadó, 1976): 152.

²³ KeithAnderson: „Ludwig van Beethoven (1770-1827) Piano Trios Nos. 4. and 8 (for Piano, Clarinet and Cello)”.

²⁴ Pintér Éva: „Ludwig van Beethoven: Szeptett, Op.20”. Kroó György (szerk.): *A hét zeneműve*. 1976/3. (Budapest: Zeneműkiadó, 1976), 57-70. 57,70.

²⁵ KeithAnderson: „Ludwig van Beethoven (1770-1827) Piano Trios Nos. 4. and 8 (for Piano, Clarinet and Cello)”.

²⁶ Pamela Weston: *Heroes & Heroines of Clarinetistry*. (Victoria: Trafford Publishing, 2008): 73-74.

2.3. A klarinétrepertoár fejlődése a 19. század első felében

Az 1800-as évek első évtizedeit gyakran nevezik a virtuozitás, a virtuózok korának a klarinét történetében. Ez az időszak a hangszer irodalmának, művészeinek és magának a klarinétnak is látványos fejlődését hozta. A zeneszerzők olyan nagyszerű szólísták játékán keresztül ismerhették meg a hangszer sokoldalú képességeit, mint Bernhard Henrik Crussel, Heinrich Bärmann, vagy Simon Hermstedt. Hatásukra a klarinét, mint szólóhangszer kiemelt helyzetbe került fafűvós társai közt a komponisták látóterében, és igen népszerűvé vált a közönség táborában is.

A mannheimi Carl Stamitz és Mozart művei nyomán a klarinétkvartettek és kvintettek igen kedveltek voltak. A *Stadler kvintett*ben Mozart írásmódja már túlmutatott a korábbi concertante-jellegű, az oboa illetve fuvola kvartettjeiben alkalmazott stílusán. E korábbi művek – csakúgy, mint Stamitz klarinétnégyesei²⁷ – a fűvós hangszert még vitathatatlanul szólísta szerepben alkalmazták. Ellentétben eddigi szerkesztési gyakorlatával, az A-dúr klarinétötösben – a *primus inter pares* elve mentén – Mozart a klarinétot sokkal inkább integrálta a zenei faktúrába, miközben képes volt Stadler virtuóz hangszeres képességeit is figyelembe venni és azokat a legelőnyösebb módon bemutatni. A Mozart és Brahms közti időszakban az imént említett összeállítású, klarinétra és vonósokra írt kamarazenében azonban a virtuóz játékmódra, a fűvós szólísta technikai fölényének bemutatására való kedv és törekvés felülírta a Mozart által alkotott szólamok közti egyensúlyt.²⁸

A 19. század kezdetén Bécsben az első kvartetteket Leopold Kozeluch (1747-1818), Peter von Winter (1754-1825) és Franz Krommer²⁹ (1759-1831) jegyezték, többnyire a B-klarinétot részesítve előnyben. A klarinét integritását tekintve Johann Nepomuk Hummel (1778-1837) 1808-ban keletkezett Esz-dúr klarinétkvartettje emelkedik ki a sorból, melynek vonós szólamanyaga is figyelemre méltó. A mű második tételét – ahol minden játékos számára más-más ütemmutatót írt elő a szerző – bonyolultsága miatt a „*La seccatura*” névvel illették.³⁰

A híres finn származású klarinétvirtuóz és zeneszerző, Bernhard Henrik Crussel (1775-1838) számos nagyszerű művet hagyott az utókorra. Klarinétversenyei és három klarinétkvartettje – melyek jórészt 1803 és 1812 közt íródtak – egészen

²⁷ Az első hatot magában foglaló Op.8-as sorozat 1773-ban jelent meg nyomtatásban, Párizsban.

²⁸ Colin Lawson: *Brahms Clarinet Quintet.*: 2.

²⁹ Cseh származású zeneszerző, született: František Vincenc Kramář. Krommer összesen öt kvartettet írt klarinétra és vonóstrióra.

³⁰ Colin Lawson: *Brahms Clarinet Quintet.*: 3.

Carl Maria von Weber kompozícióinak széleskörű elterjedéséig igen népszerűek voltak, és gyakran hangoztak el koncertpódiumokon a 19. század első felében. Korát megelőző romantikus stílusa ellenére Mozart művei álltak igazán közel hozzá. Anton Stadler után ő volt az első művész, aki előadta Mozart Klarinétversenyét 1802-ben, egy évvel a kiadását követően, a Klarinétötöst 1805-ben és a *Kägelstatt-triót* 1806-ban.³¹

10. ábra: Bernhard Henrik Crussel

A Mozart által meghonosított klarinétkvintett műfajának első alkalmazói közt olyan zeneszerzőket találunk, mint a Haydn-tanítvány Sigismund Neukomm (1778-1858), a nürnbergi klarinétos Heinrich Backofen (1768-1830?) – aki rendhagyó módon, Mozart Kürtkvintettjéhez hasonlóan hegedű, két brácsa és cselló összeállítást írt a szólóhangszer mellé –, Franz Krommer, vagy Andreas Romberg (1767-1821).

A 19. század első felének legjelentősebb klarinétművész-zeneszerzőjének, Heinrich Bärmann-nak (1784-1847) óriási hatása volt a hangszer irodalmának alakulására. Számára komponálta Carl Maria von Weber (1786-1826) valamennyi klarinétos művét, melyek kivétel nélkül a hangszer irodalmának legértékesebb és leggyakrabban előadott darabjai közt szerepelnek.

11. ábra: Heinrich Bärmann

Weber 1815-ben elkészült Op.34-es Klarinétötöse ugyan alapjaiban különbözik Mozartétól és Brahmszétól – hiszen Bärmann briliáns hangszeres

³¹ Pamela Weton: *Heroes & Heroines of Clarinettistry.*: 96-97, 100-101.

tudására építve, a kamaradarabban versenymű-jellegű írásmódot alkalmazott –, jelentőségében mégis közéjük sorolandó.³² A darab stílusában a virtuóz passzázsok mellett a szerző igazi drámai, operai gondolkodása is megnyilvánul. A művet Weber már 1811-ben elkezdte írni, amikor barátságot kötött a kitűnő klarinétossal. Bärmann sokat utazó szólistaként általában versenyműveket adott elő, ám a kisebb városokban gyakran lehetetlen volt megfelelő méretű és színvonalú zenekart találni. Ennek áthidalására írta a zeneszerző ezt a „mini-concertót”, amihez mindössze egy jó vonósnegyesre volt szükség.³³

Heinrich Bärmann maga is írt egy klarinétötöst 1815 táján. Az Op.23-as Esz-dúr kvintett különlegesen szép *Adagio*-tételéről ismert, melyet sokáig tévesen Richard Wagnernak tulajdonított az utókor. A klarinétművész hatására keletkezett többek közt Giacomo Meyerbeer (1791-1864) Esz-dúr klarinétötöse is. Weberhez hasonlóan Meyerbeer is jó barátságban volt Bärmannal, és 1813-ban Bécsben írt műve a klarinét használatát tekintve – habár előbb keletkezett – Weberével áll rokonságban. Antonin Reicha (1770-1836) Op.89-es B-dúr kvintettje szintén helyet érdemel a műfaj kiemelkedőbb alkotásai közt. Az 1820 körül született kompozíció nem mérhető a Weberi mércével, de melodikai, harmóniai és ritmikai ötletei értékes művé teszik.³⁴

Természetesen az imént tárgyalt műfajok mellett, a klarinét számos egyéb összeállításban jelent meg a kamarazeneben. A kor valamennyi neves szerzője jegyzett műveket a hangszerre.

12. ábra: Simon Hermstedt

A hegedűművész-zeneszerző Louis Spohr (1784-1859) összesen tíz művet komponált klarinéttra, közülük kilencet Simon Hermstedt számára (1778-1846), aki Crussel és Bärmann mellett a 19. század első évtizedeinek legmeghatározóbb klarinétvirtuózai közé sorolandó. Hermstedt és Spohr 1808-ban

³² Colin Lawson: *Brahms Clarinet Quintet.*: 4.

³³ Edition Silvertrust: „Carl Maria von Weber Clarinet Quintet in B-flat Major Op.34”.
<http://www.editionsilvertrust.com/weber-cm-cln-qnt.htm> Utolsó letöltés: 2015.05.22.

³⁴ Colin Lawson: *Brahms Clarinet Quintet.*: 5.

ismerkedtek meg, és barátságuk sok közös vonáson alapult. Mindketten ideáljuknak tekintették Mozartot, példaképükhöz hasonlóan mindketten szabadkőművesek voltak és Hermstedt maga is hegedűsként kezdte zenei pályafutását. Az egyik első közös hangversenyükön Mozart Klarinétötösét is előadták Spohrral az első pultnál.³⁵

Hermstedt a hangszer fejlesztésében is jeleskedett, és Spohr rendkívüli technikai felkészültséget igénylő klarinétszólamainak lejátszhatóságához további billentyűkkel egészítette ki klarinétjait. A jeles művészt óhatatlanul Bärmann-nal hasonlították össze, hiszen mindkettőjüket a legkeresettebb szólisták közt tartották számon. Valamennyi rendelkezésre álló forrás szerint vitán felül álló módon birtokolták hangszerüket, ám a hangszín, hangminőség és zenei ízlés tekintetében Weber klarinétosát szokták győztesként kihozni ebből a „párharcból”.³⁶

Spohr klarinétos kamarazenéjének terméséből ki kell emelni a Beethoven Szeptettje által inspirált – hegedű, brácsa, cselló, nagybőgő, fuvola, oboa, klarinét, fagott és kürtre írt – Op.31-es Nonettet 1813-ból, valamint a szoprán hangra, klarinétra és zongorára készült Op.103-as *Sechs Deutsche Liedert*.

Franz Schubert (1797-1828) két, szinte azonos összeállítású darabot hagyott maga után, mint az említett Spohr-művek. Schubert vonósnégyesre, klarinétra, kürtre, fagotra és nagybőgőre írt D803-as Oktettjét 1824 kora-tavaszán szerezte. A hat tételes, divertimento-jellegű kompozíció ugyancsak Beethoven Szeptettjének mintájára íródott. A művet Ferdinand Troyer (1780-1851) gróf rendelte, aki műkedvelő klarinétos is volt. Schubert ennek megfelelően igen hatásos klarinétszólamról gondoskodott, és habár az Oktettben a többi hangszert is komoly feladat elé állította, a leglényegesebb mondanivaló a primhegedűn és klarinéton hangzik el.³⁷

A D965-ös *Der Hirt auf dem Felsen* énekhangra, klarinétra és zongorára Schubert egyetlen, obligát fúvós-szólamot tartalmazó dala. A darab a Beethoven *Fidelió*jának bemutatóján Leonórárt alakító Anna Milder-Hauptmann (1785-1838) szopránénekesnő felkérésére készült 1828 október-novemberében, közvetlenül a zeneszerző halála előtt. Milder-Hauptmann baráti kapcsolatban volt Schuberttel, és több dalát – többek közt a *Die Forrelét* vagy az *Erlköniget* – is ő mutatta be. A klarinétrepertoár alappillérei közt számon tartott, három részre tagolt mű szoros

³⁵ Keith Warsop: „Louis Spohr (1784-1859) Clarinet Concertos Nos 3&4. Introduction”.
http://www.hyperion-records.co.uk/dc.asp?dc=D_CDA67561 Utolsó letöltés: 2015. 09. 15.

³⁶ Eric Hoeprich: *The Clarinet.*: 148.

³⁷ Molnár Antal: „Franz Schubert: Oktett”. Kroó György (szerk.): *A hét zeneműve*. 1973/4. (Budapest: Zeneműkiadó, 1973), 15-20. 15-17.

rokonságot mutat több áriával, mint például a „*Komm Hoffnung, Lass den letzten Stern*” kezdetével a *Fidelióból*, vagy akár Mozart *Tituszbeli* obligát klarinét szólamos „*Parto, ma tu ben mio*”-jával.³⁸

A klarinétra és zongorára írt művek közül Carl Maria von Weber Op.48-as *Grand Duo Concertant*-je érdemel elsőként figyelmet. Mint a szerző valamennyi klarinétra írt kompozíciója, ez is Heinrich Bärmann számára és hatására készült. A mű *Andante con moto* és *Rondo* tételét 1815-ben fejezte be a szerző, és még abban az évben be is mutatták közösen Münchenben, míg az első tételt 1816-ban adta hozzá Weber a már meglévőkhöz. A *Grand Duo*-ban a drámai és virtuóz zenei anyagon a klarinét és a zongora egyformán osztozik, ami lehetőséget nyújtott mind Bärmann-nak, mind Webernek, hogy megmutassák játékuik kifejezőerejét és brillírozzanak hangszerükön.³⁹

Felix Mendelssohn-Bartholdy (1809-1847) is több művel ajándékozta meg a klarinétot, ami így az egyetlen fúvós hangszer lett, melyre a mester nemcsak zenekari szerepet bízott. Mindössze 15 éves korában, 1824-ben írta Esz-dúr szonátáját, melyben a hangszer éneklő, lírai oldala kerül előtérbe.⁴⁰ Heinrich Bärmann és fia, Carl számára komponálta Mendelssohn Op.113-as és 114-es két *Konzertstück*-jét. Az 1831-re datált művek a szerző és a két kitűnő klarinétos közeli barátságáról tanúskodnak. Különlegességük, hogy a második klarinét-szólamot basszethornként kell megszólaltatni. Mindkét darabot gyakran zenekari kísérettel adják elő, melyek közül az elsőt a zeneszerző, a másodikat az ifjabb Bärmann hangszerelte meg.⁴¹

Zenei értékeik alapján fontos megemlíteni a fiatalon elhunyt, nagy tehetségként induló német szerző, Norbert Burgmüller (1810-1836) klarinétra és zongorára írt Op.15-ös Esz dúr duóját és Franz Danzi (1763-1826) *Sonata Concertant*-jét. A sokáig a mannheimi zenekarnál tevékenykedő Danzi, fúvós körökben elsősorban fúvósötöseiről ismert, és a műfaj egyik első jeles képviselőjének számít.

³⁸ Timothy S. Phillips: „The Longing Voice: Franz Schubert’s Der Hirt auf dem Felsen”.
<https://www.clarinet.org/clarinetFestArchive.asp?archive=62> Utolsó letöltés: 2015.05.26.

³⁹ „WEBER: Clarinet Quintet, Op.34 / Grand Duo Concertant”.
http://www.naxos.com/mainsite/blurbs_reviews.asp?item_code=8.553122&catNum=553122&filetype=About%20this%20Recording&language=English# Utolsó letöltés: 2015.05.27.

⁴⁰ Wikipedia: „Clarinet Sonata (Mendelssohn)”.
http://en.wikipedia.org/wiki/Clarinet_Sonata_%28Mendelssohn%29 Utolsó letöltés: 2015.05.27.

⁴¹ Wikipedia: „1. Konzertstück für Klarinette und Bassethorn”.
http://de.wikipedia.org/wiki/1._Konzertst%C3%BCck_f%C3%BCr_Klarinette_und_Bassetthorn
Utolsó letöltés: 2015.05.27.

2.4. A 19. század második felének klarinétos kamarazenéje

Míg a 18. század végétől a 19. század első évtizedeit felölelő időszakban keletkezett klarinétművekre gyakran a virtuozitás megmutatása és a neves szólisták „kiszolgálása” volt jellemző, addig az 1840-50-es évektől ez a fajta irány, lendület alábbhagyott, és a klarinétot kisebbfajta koncerttermekben, vagy szalonokban hallgatta inkább szívesen a közönség. A zenei világ új impulzusokra vágyott, ami a fúvós szólisták divatjának leáldozásához vezetett. Jól tükrözi ezt a vélekedést a hírhedt kritikusnak, Eduard Hanslicknak (1825-1904) a kor neves, olasz klarinétvirtuózához, Romeo Orsihoz (1842-1918) intézett tanácsa 1870-ből:

Menjen és csatlakozzon egy zenekarhoz! Az a megfelelő hely, ahol igazán értékelni lehet egy klarinétos, fuvolás, oboás, vagy fagottos szerepét. Leáldozott már azoknak az időknak, amikor az ilyen vándormuzsikusok sokasága koncerteket adott az unalmas kis sápjain.⁴²

A folyamatban politikai okok is közrejátszottak. A kisebb udvartartások többsége nagyobb hercegségekbe, vagy királyságokba olvadt, ami a zenekarok számának csökkenéséhez vezetett, megnehezítve ezzel a szólisták dolgát.⁴³ A kamarazenében a Brahms-művekig hátralevő közel fél évszázadban a klarinétötösök népszerűsége is átmenetileg alábbhagyott, és a klarinét-zongora duók, illetve a triók kerültek inkább előtérbe.

A Brahms klarinétsonáták fontos előzményének tekinthetők az ekkor keletkezett karakterdarabok. Közülük a legismertebb és legjelentősebb Robert Schumann Op.73-as *Phantasiestücke* című műve, melyet mindössze két nap alatt írt meg 1849 februárjában. Az első változat szerint *Soiréestücke* névre keresztelt három tétel Schumann kedvenc írója, E. T. A. Hoffmann nyomán kapta végül a *Fantáziadarabok* címet, amely nagyszerűen illett a zeneszerző romantikus, költői világához. A műre karakter szempontjából talán, mint szöveg nélküli dalokra, vagy rövid dalciklusként tekinthetünk.⁴⁴ A *Phantasiestücke* eredetileg klarinétra, még hozzá A-klarinétra íródott – ami lényeges előzménye Brahms A-klarinéthoz

⁴² Eric Hoeprich: *The Clarinet.*: 187.

⁴³ Jo Rees-Davies: „The development of the clarinet repertoire”. In: Colin Lawson (szerk.): *Cambridge Companion to the Clarinet.* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 75-91. 83.

⁴⁴ Steven Isserlis: „Soiréstücke 'Fantasiestücke', Op 73. Introduction”.

http://www.hyperion-records.co.uk/dw.asp?dc=W12241_67661 Utolsó letöltés: 2015.05.29.

fűződő viszonyának –, de maga a szerző javasolta, hogy brácsán vagy csellón is előadható legyen.

Schumann alkotásának több követője is akadt ebben a műfajban. A nagy zeneszerző barátja és kortársa, Nils Gade (1817-1890) dán zeneszerző Op.43-as *Négy fantázia klarinétra vagy hegedűre és zongorára* című, 1864-ben keletkezett műve fontos a sorban. Három tétele a Mendelssohn és Schumann által kialakított romantikus stílusban készült, míg a műben harmadikként szereplő, egyedül címmel ellátott *Ballada* egy stilizált északi népdal.⁴⁵ Carl Reinecke (1824-1910) is megírta a maga fantázia darabjait. A szintén négy tételű Op.22-es *Fantasiestücke* egy évvel Gade kompozíciója után íródott. Hollandiában Theodoor Verhey (1848-1929) *Vier Characterstücke* címmel írt a műfajban.

A triók közül Schumann utolsó előtti kamaraművét, a klarinétra vagy hegedűre, brácsára és zongorára írt Op.132-es *Märchenerzählungent* kell feltétlenül kiemelni, mint a Brahms előtti klarinétos kamarazene fontos alkotását. A Mozart *Kägelstatt-trió*jából megismert összeállításra 1853 októberében készült négy karaktertételben a szerző irodalmi és történetmesélési affinitását fedezhetjük fel. Schumann-nak a romantikus mesére és erős fantáziára való hajlamára már 1839 júniusából találhatunk példát. Jegyeséhez, Clara Wieck-hez⁴⁶ írt egyik levelében magát „deinem alten Märchenerzähler”-nek („a Maga öreg mesélője”-nek) nevezte.⁴⁷

⁴⁵ Edition Silvertrust: „Nils Gade. Four Fantasy Pieces for Clarinet or Violin & Piano, Op. 43”. <http://www.editionsilvertrust.com/gade-fantasy-pieces-op43.htm> Utolsó letöltés: 2015.05.29.

⁴⁶ Robert Schumann és Clara Wieck 1840-ben kötöttek házasságot.

⁴⁷ John Daviero: *Crossing Paths. Schubert, Schumann, and Brahms.* (Oxford: Oxford University Press, 2002): 243.

3. Richard Mühlfeld, Brahms klarinétosa¹

13. ábra: Richard Mühlfeld 1890 táján

Dolgozatom első két fejezetében igyekeztem rávilágítani, hogy a klarinét irodalmának, és gyakran magának a hangszernek a fejlődésében is döntő szerep jutott a kiemelkedő tehetségű előadóknak. Mozart és Stadler szoros szakmai és baráti kapcsolata révén a klarinét születése és elterjedése után alig pár évtizeddel máris a legmagasabb rendű zenei kifejezés eszköze lett. A zeneszerzők számára meghatározó

¹ A fejezet megírásakor elsősorban az alábbi művekre támaszkodtam:

Maren Goltz, Herta Müller: *Richard Mühlfeld der Brahms-Klarinettist. Einleitung, Übertragung und Kommentar der Dokumentation von Christian Mühlfeld*. (Balve: ARTIVO Music Publishing, 2007).

Pamela Weston: *Clarinet Virtuosi of the past*. (London: R. Hale, 1977).

Herta Müller: „Man kann nicht schöner Klarinette blasen...”.

http://www.meiningen.de/media/custom/1226_137_1.PDF?1333005132 Utolsó letöltés: 2015. 08. 23.

Colin Lawson: *Brahms Clarinet Quintet*. Julian Rushton (szerk.): Cambridge Music Handbooks. (Cambridge: Cambridge University Press, 1998).

példává vált a hangszer kezelésében, amilyen sokrétűen Mozart a klarinétot alkalmazta. A koraromantikus repertoár keletkezésénél pedig elsősorban a rendkívüli virtuóznak, Heinrich Bärmann-nak láthattuk elévülhetetlen érdemeit Carl Maria von Weberrel való együttműködése kapcsán.

Méltán említhető ebben a sorban Richard Mühlfeld (1856-1907) neve, aki szólistaként és zenekari művészként ugyan komoly karriert tudhatott maga mögött az 1890-es évek előtt is, a zenetörténetbe mégis, mint Brahms klarinétosa vonult be. Mühlfeldet már élete során legendaként tisztelték, és ez a kivételes muzsikusegyéniség máig a klarinétozás egyik legnagyobb alakjának számít. Neki köszönhetjük Johannes Brahms élete késői szakaszában komponált klarinétos kamaraműveit. Az 1891-ben írt Op.114-es a-moll trió és Op.115-ös h-moll klarinéttös, valamint az 1894-ből származó Op.120-as f-moll és Esz-dúr szonáták kétségkívül a hangszer irodalmának legértékesebb és leggyakrabban előadott alkotásai közé tartoznak. Jelentőségüket Mozart klarinétműveivel lehet párhuzamba állítani, hiszen mindkét szerző új távlatokat mutatott a hangszer lehetőségeit illetően a kortársak és a következő nemzedékek számára.

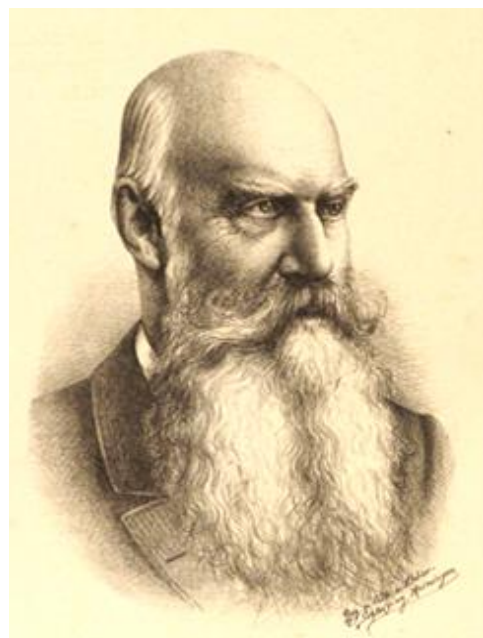
3.1. Gyermekkor és zenei tanulmányok

Richard Bernhard Herrmann Mühlfeld 1856. február 28-án született Salzingenben, a városi zenekar vezetőjének, Leonhard Mühlfeldnek negyedik fiaként. A családot amolyan zenész mesteremberekként lehet leírni, akik hivatalos zenei tanulmányok nélkül, apáról fiúra vitték tovább a mesterséget. Leonhard autodidakta módon képezte magát sokoldalú muzsikussá. Elismert hegedűs volt, valamint kitűnően játszott az akkor divatos trombitaszerű rézfúvós hangszeren, a Klappenhornon. Emellett nagybőgőzött is és a legtöbb zenekari hangszert meg tudta szólaltatni, ami a komponálásnál és átíratok készítésénél is nagy előnyt jelentett számára. Egy tizenegy tagú vonós, fúvós és ütősökből álló amatőr együttest vezetett Salzingenben, amely a fürdővárosba érkezők szórakoztatását szolgálta. A zenekar létszámát a nyári szezonban általában kibővítették, illetve a programban szereplő művekhez igazították. Fiait többféle hangszerre is oktatta, mellette pedig a templomi kórusba járatta őket. Richardot apja és testvérei tanították hegedülni, zongorázni, majd 11-12 éves kora körül klarinétozni. A Mühlfeld gyerekek széleskörű képzése a hangszerjátékon kívül kiterjedt a zeneszerzési és hangszerelési alapismeretekre,

mellyel az elsődleges cél az volt, hogy sokoldalú zenekari muzsikussá válhassanak. A zenélés tehát számukra gyermekkoruktól a mindennapok része volt. Megszerzett tudásukat a kislezenekarban próbálgathatták. Richard tehetsége hamar megmutatkozott, és 13-14 éves korától apja távollétében gyakran mint koncertmester vezette a hangversenyeket.

3.2. A tehetség kibontakozása és a korai sikerek

Richard bátyja, Martin már évek óta a Meiningeni Udvari Zenekar prím hegedű szólamában játszott, amikor 1873 őszén a 17 éves Richard számára is lett egy üres, tanuló hegedűs poszt. Az együttes vezető karnagya ekkor a zongorista, Emil Büchner (1826-1908) volt, aki 1865-től töltötte be a pozíciót. Mühlfeld rendkívüli tehetsége kitűnő táptalajra talált a Saxe-Meiningeni Nagyhercegség fővárosának kulturális légkörében, ahol 1866-tól II. György herceg (1826-1914) regnált. A herceg odaadó támogatásával Meiningenben Európa egyik legjelentősebb zenei centruma jött létre. Mühlfeld másodhegedűsként kezdte pályáját a zenekarban, és az együttes koncertmestere, Friedhold Fleischhauer² adott neki hegedűórákat. 1874 végén már átülhetett a prímbe, mindeközben azonban nem hanyagolta el a klarinétozást sem. Hamar lehetősége nyílt rá, hogy ezen a téren is bizonyítson. Amikor a gyakran betegeskedő első klarinétos, Wilhelm Reif³ felfedezte Mühlfeld nagyszerű hangszertudását, gyakran kérte meg, hogy helyettesítse őt a posztján.

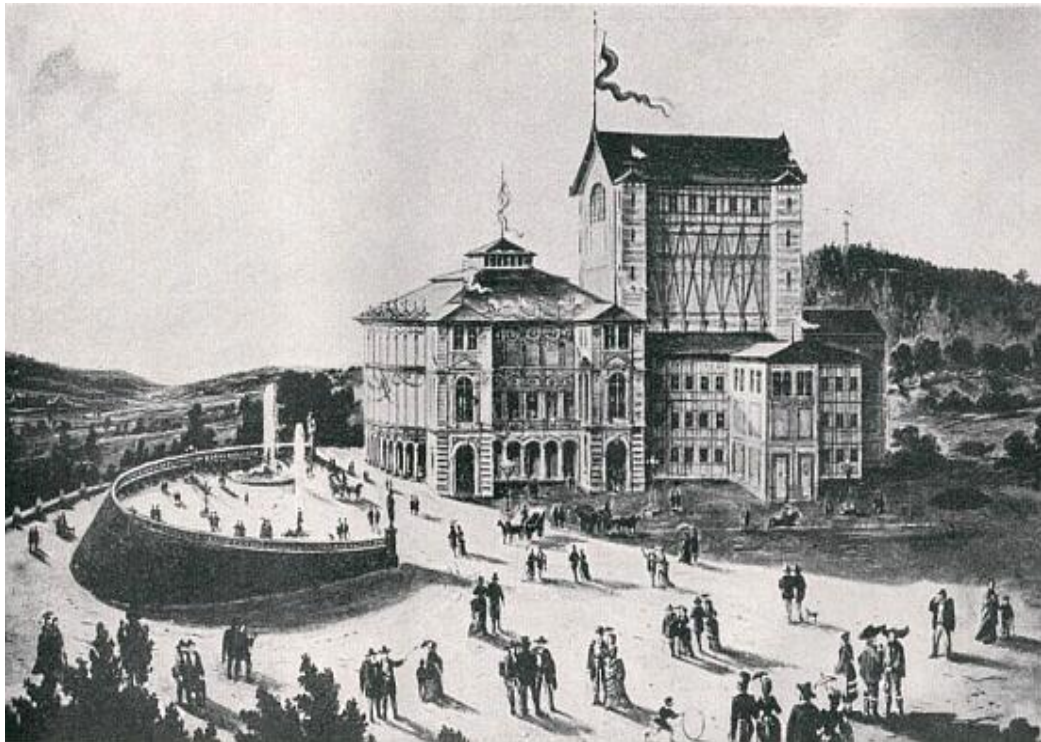

14. ábra: II. György herceg 1896-ban

² Friedhold Fleischhauer (1834-1896) hegedűművész Joachim Józsefnél tanult, és 1864-ben lett a Meiningeni Udvari Zenekar koncertmestere, ahol több mint harminc évig megtartotta pozícióját. Az együttes meghatározó alakja és Németország egyik legelismertebb koncertmestere volt. A zenekar tagjaiból alakult vonósnégyese Richard Mühlfelddel közösen is számos koncertet adott. 1896-ban, kevéssel halála előtt vonult vissza a zenekartól.

³ Wilhelm Reif (1832-1890) 1855-től volt a Meiningeni Udvari Zenekar első klarinétosa. Amikor 1857. március 24-én Carl Bärmann szólistaként fellépett Meiningenben, Bernhard Hercegre (II. György apjára) olyan nagy hatást gyakorolt a játéka, hogy elküldte Reifet tanulni hozzá Münchenbe. Bärmann természetesen az Ottensteinerrel kifejlesztett klarinétokat használta, aminek hatására Reif is ezt a típust preferálta. Így kapott aztán Mühlfeld is Ottensteiner klarinétokat a zenekartól. Később Reif a Musikdirektori állást is elnyerte, ami a Meiningeni Udvari Színház zenei vezetését jelentette.

1876 augusztusában az Udvari Zenekar nagy része Richard Wagner Festspielorchesterében vendégszerepelt. Ekkor nyitották meg az első Bayreuthi Fesztivált, és hangzott el *A Niebelung gyűrűje* teljes ciklus első alkalommal. Mühlfeld ekkor még hegedűsként vett részt a produkcióban, és lehetősége nyílt Wagnerrel és a karmester Hans Richterrel dolgozni, ami a zenekari játék terén egészen új tapasztalatokkal gazdagította. Ugyancsak 1876-ban kezdte meg Mühlfeld három éves kötelező katonai szolgálatát a harminckettedik ezredben, Meiningenben. A katonazenekarba került első klarinétosnak, és mindössze a kiképzés hat hetében kellett a laktanyában élnie. Ebben a három évben is rendszeresen szerepelt az Udvari Zenekarban. Reif romló egészsége miatt a herceg kikérőjével a téli hónapok valamennyi koncertjét ő játszotta. 1878 karácsonyán a zenekar Wagner vezényletével Bayreuthban vendégszerepelt, amikor az *Egmont nyitány* előadása után Wagner odalépett Mühlfeldhez és így szólt: „fiatal barátom, fújjon mindig úgy, mint ma, és az egész világ nyitva áll ön előtt.”⁴ A nagy zeneszerző még egy ajánlást is írt a különleges tehetségnek.

15. ábra: Bayreuthi Festspielhaus 1876-ban

⁴ Herta Müller: „Man kann nicht schöner Klarinette blasen...”.

http://www.meiningen.de/media/custom/1226_137_1.PDF?1333005132 Utolsó letöltés: 2015. 08. 23.

A katonaság végeztével Mühlfeld átvette Meiningenben a leköszönő Wilhelm Reif helyét. 1879. október elsejével így mindössze huszonhárom évesen lett hivatalosan is az Udvari Zenekar első klarinétosa, méghozzá rögtön határozatlan idejű megbízással. Alig egy évre rá a nagyszerű zongorista, Hans von Bülow (1830-1894) vette át az együttes vezetését öt évre, és alapvető változásokat eszközölt a zenekari munkában. A sok tutti próba helyett bevezette a szekció-, illetve szólampróbákat és a legapróbb részletig mindent kidolgozott, ami a kottában szerepelt. Visszahozott egy régi hagyományt is, amely nagy ellenállásba ütközött a zenészek közt: miszerint a tagoknak állva kellett játszaniuk. Ezzel a korábbi etikettek szabályait idézte, amikor a szolgáltnak tilos volt ülniük uruk jelenlétében. A zenekar így rá volt kényszerítve az aktívabb játékmódra. Bülow számára azonban a technikai perfekció közel sem a végcél volt, hanem az interpretáció szabadságának és kifejezőerejének alapfeltétele.

16. ábra: Hans von Bülow

Az új munkamódszer hamar meghozta gyümölcsét. A karmester irányításával a Meiningeni Udvari Zenekar nemzetközi hírnévre tett szert. A műsorukon gyakran szerepeltek Beethoven szimfóniái, melyeket mind a dirigens, mind II. György nagyon kedveltek. Emellett Bülow nagy tisztelője volt Johannes Brahmsnak és szívügyének tekintette, hogy a mester művei gyakran szerepeljenek zenekara programjában. Mühlfeld tehetségére az új karmester is hamar felfigyelt. Nem sokkal munkába állása után jelezte a hercegnek, hogy a klarinétost tartja a legtehetségesebbnek fúvósai közt, és 1881-től rábízta a fúvóspróbák megtartását. Egy koncertjük alkalmával még a köztudottan sovíniszta és csípős nyelvű zenekritikus, Eduard Hanslick is megjegyezte, hogy „a klarinétok jól szólnak, habár a bécsiekhez nem foghatók.”⁵

⁵ Colin Lawson: *Brahms Clarinet Quintet*:33.

Az 1880-as évek elejétől a legjobb német zenekarok keresték meg Mühlfeldet állásajánlatokkal, majd hírneve jóval a határon túlra is elért. A klarinétos különleges tehetségét és ragaszkodását a gyökereihez munkaadója, II. György herceg is nagyra értékelte. 1883. november 1-jén Kammervirtuos⁶ státuszba léptette elő, ami vezető szerepet és az egyik legmagasabb fizetési kategóriát jelentette a zenekaron belül. Míg a *Ring* első előadásán 1876-ban még hegedűsként vett részt, az 1884 és 1896 közötti időszakban a Bayreuthi Ünnepi Játékokon Mühlfeld már szólóklarinétosként szerepelt. Olyan karmesterekkel dolgozhatott, mint Herrmann Levi, Felix Mottl, vagy Richard Strauss. A Wagner család egyik legkedveltebb és a fesztivál egyik legtöbbre tartott művésze lett, aminek elismeréseként 1889-ben megkapta a Bajor

Királyi Aranymedált. A hazai sikerek mellett Mühlfeldet szólóklarinétosnak hívta 1882-ben Auer Lipót a Szentpéterváron újonnan alakult Cári Orosz Zenei Társaság Zenekarába, 1885-ben Erkel Ferenc a Magyar Királyi Operaházba, Franz Wüllner 1888-ban Kölnbe, Nikisch Artúr pedig 1890-ben a Bostoni Szimfonikusokhoz. Mühlfeld azonban – mintha csak érezte volna, hogy valami sokkal jelentősebb vár rá, ha Meiningenben marad – minden ajánlatot visszautasított.

17. ábra: Richard Mühlfeld a kitüntetésekkel

3.3. A megismerkedés Johannes Brahmsszal

A Hans von Bülow vezette Meiningeni Udvari Zenekarhoz először 1881-ben látogatott el Brahms, hogy előadja második, B-dúr zongoraversenyét. Ezt az alkalmat aztán számos újabb közös munka, intenzív próbaidőszakok, koncertturnék követték. Meiningenben mutatták be Brahms IV. szimfóniáját 1885. október 25-én a szerző

⁶ A Kammervirtuos a koncertmester után következett a zenekari hierarchiában.

vezényletével, amelynek klarinétszóloist Mühlfeld játszotta, és talán ő is ihlette.⁷ A személyes találkozás azonban még váratott magára. A zeneszerző II. Györggyel és családjával is igen jó viszonyt alakított ki. A hercegre nagy hatást gyakorolt Brahms zenéje, és az egyik legbuzgóbb csodálójává vált. II. György rendszeresen vendégül is látta a komponistát kastélyában, ahol 1887-ben és 1888-ban még a Karácsonyt is együtt töltötték.

Mühlfeld ez idő tájt már szólistaként is szerepelt az együttesel. Több alkalommal előadták Camille Saint-Saëns (1835-1921) klarinétra, fuvalára és zenekarra írt *Tarantelláját* a fuvolista Richard Genennichennel. 1885-ben Karácsony napján pedig bemutatták Wilhelm Reif Mühlfeld számára írt klarinétversenyét Meiningenben. A Bülow asszisztenseként tevékenykedő fiatal Richard Strauss vezényelte volna a hangversenyt, de lemondott a lehetőségről Reif javára.

Az Udvari Zenekar irányítását Fritz Steinbach (1855-1916) vette át 1886 őszén, aki még elődjénél is nagyobb sikerekre vezette a társulatot. Steinbach Bülowhoz hasonlóan elkötelezett híve volt Brahms zenéjének, és szívesen tekintett zenekarára, mint a Brahms művek tolmácsolásának specialistájára. Steinbach hallott már korábban is a nagyszerű klarinétosról, és megbizonyosodva tudásáról, művészeti kérdésekben gyakran kérte ki a véleményét.

18. ábra: Fritz Steinbach és Mühlfeld

Már 1886-ban lehetőséget adott Mühlfeldnek, hogy Weber születésének századik évfordulóján bemutathassa a zeneszerző Op.26-os Concertinóját a meiningeni közönség számára a zenekar karácsonyi hangversenyén. A két, szinte azonos korú művész, Steinbach és Mühlfeld a kölcsönös nagyrabecsülés mellett szoros barátságot kötöttek. A karmester a zenekar időbeosztásában mindig igyekezett

⁷ Eric Hoeprich: *The Clarinet*. The Yale Musical Instrument Series. (London: Yale University Press, 2008): 188.

figyelembe venni nagyszerű klarinétosa egyre gyarapodó számú koncertkörútjait, és akár az utolsó pillanatban is hajlandó volt a kedvéért megváltoztatni az Udvari Zenekar hangversenyeinek időpontját. Mühlfeld sokoldalú tudását és zenei érdeklődését bizonyítja, hogy 1887-től egy helyi tanárokból álló férfikart is vezetett. Ezt a vezénylési gyakorlatot Wilhelm Reif 1890-ben bekövetkezett halála után a Meiningeni Udvari Színházban is kamatoztathatta, mert 1891. április 2-án rábízták a megüresedett Musikdirektori állást.

Tíz év telt el mióta Johannes Brahms először járt Meiningenben, de a megismerkedésre Mühlfelddel csak 1891. március 17-én került sor. A zeneszerző ekkor ismét egy hetet töltött a városban, hogy több koncertet adjon a zenekar élén. Fritz Steinbach hívta fel a komponista figyelmét a klarinétos különleges, szólisztikus kvalitásaira, és mutatta be őket egymásnak. Brahms egy találkozót kért, ahol Mühlfeld előjátszott Neki repertoárjából. Mozart Klarinétötösének előadásában a Fleischhauer Kvartett közreműködött, emellett pedig Weber két klarinétversenyében⁸ mutatta meg tudását és muzikalitását a meiningeni Kammervirtuos. A házi koncerten alaposan átbeszélték a hangszer technikai lehetőségeit, képességeit, és Mühlfeld játékától lenyűgözve, Brahms újra meg újra elismételtette az említett műveket.

A zeneszerző elragadtatását mutatja, hogy a soron következő zenekari est műsorába⁹ beillesztette Weber Op.73-as f-moll klarinétversenyét, majd a rá következő napon, március 17-én levélben áradozott Mühlfeldről kedves barátjának, Clara Schumannnak. „Nem lehet szebben fújni a klarinétot, mint ahogy a helybéli Mühlfeld úr teszi.”¹⁰ Egy 1891 júliusában kelt levelében pedig ezt írta: „El sem tudod képzelni, micsoda klarinétos ez a Mühlfeld! Ő a legkiválóbb fúvós, akivel valaha is találkoztam.”¹¹ Gyakran csak a „zenekar csalogánya”-ként említette felfedezettjét.¹² Hallva Brahmstól a klarinétos iránti csodálatát, II. György herceg különleges engedményt tett szóban Mühlfeldnek: „Ha a Brahmszal való elfoglaltsága okán bármikor el kellene utaznia, nem szükséges az engedélyemet kérnie, menjen nyugodtan.”¹³

⁸ Az említett két versenymű az Op.73-as f-moll és Op.74-es Esz-dúr klarinétverseny.

⁹ A hangverseny teljes műsora így Weber f-moll klarinétverseny, Brahms *Variációk egy Haydn témára*, Berlioz *Le Corsaire nyitány* és Brahms I. szimfónia volt.

¹⁰ Berthold Litzmann: *Clara Schumann und Johannes Brahms. Briefe aus den Jahren 1853-1896*. Zweiter Band, 1872-1896. (Lipce: Breitkopf & Härtel, 1927): 447.

¹¹ I.m.: 456.

¹² Colin Lawson: *Brahms Clarinet Quintet.*: 32.

¹³ Pamela Weston: *Clarinet Virtuosi of the past.*: 216.

A komponista és a klarinétművész találkozájának volt egy sajnálatos utóhatása is. Fritz Steinbach március 22-én arról számolt be a zenekar vezetésének, hogy Brahms távoztával Mühlfeld megbetegedett, és az orvos hosszabb pihenést rendelt el számára. Megírta, hogy a klarinétos minden bizonnyal túlerőltette magát, amikor Weber mindkét klarinétversenyét el kellett játszania Brahmsnak azon a reggeli privát koncerten. A karmester továbbá megosztotta a vezetéssel Mühlfeld kétségeit, hogy meg tud-e birkózni a Musikdirektori kinevezéssel járó feladatokkal, és hogyan fog ez hatni klarinétosi mivoltára.¹⁴ A herceg már korábban is ügyelt legsikeresebb művésze egészségére, bár megjegyezte: Mühlfeld kissé „hipochonderré vált”, mióta a magas vérnyomására fény derült.¹⁵ II. György minden tőle telhetőt megtett, hogy támogassa a klarinétos pályafutását és jól létéről gondoskodjon. Mühlfeld 1892 márciusi, első londoni hangversenykörútja előtt szorgalmazta, hogy vegyen ki tizenkét nap szabadságot a színházban, de „nem tétlenségre, hanem nádat faragni és megmászni az Oertelstieget”¹⁶.¹⁷

3.4. Johannes Brahms klarinétos kamaraműveinek keletkezése

Brahms a Mühlfelddel való találkozás előtt is mutatott vonzalmat a klarinét iránt. Kedvelte olvadékony, belesimuló hangszínét és regisztereinek jellegzetes karakterét. Szerenádjaiban és szimfóniáiban már korábban is jelentős szólókkal ajándékozta meg a hangszert,¹⁸ kamaraműveit azonban csak élete alkonyán, Richard Mühlfeld ihletésére írta. A zeneszerző életművében mindössze az 1865-ben elkészült Op.40-es Kürttrió – amely a mester egyetlen, fúvós hangszert foglalkoztató kamaraműve – tekinthető klarinétművei előzményének, habár több mint negyed évszázaddal korábban keletkezett. Nagy elődje, Beethoven nyomdokain haladva, Brahms is elsősorban a zongorában és a vonósnégyesben találta meg zenei gondolatai kifejezéséhez a legnagyobb szabadságot.¹⁹

¹⁴ Maren Goltz, Herta Müller: *Richard Mühlfeld der Brahms-Klarinettist.*: 29.

¹⁵ I.m.: 27.

¹⁶ Az Oertelstiege egy szikla Meiningen nyugati oldalán, melyre II. György jóvoltából 94 lépcsőből álló ösvény vezet fel. Nevét Max Joseph Oertel (1835-1897) orvosról kapta, aki szív- és érrendszeri betegségek elleni gyógymódjában a friss levegőn történő mozgást, ezen belül a rendszeres lépcsőzést is javasolta.

¹⁷ Maren Goltz, Herta Müller: *Richard Mühlfeld der Brahms-Klarinettist.*: 27

¹⁸ Bernard Portnoy: „Brahms’ Prima Donna”.

<http://www.clarinet.org/Anthology1.asp?Anthology=9> Utolsó letöltés: 2015. 08. 13.

¹⁹ Colin Lawson: *Brahms Clarinet Quintet.*: 23.

Az okát annak, hogy a Kürttrió után 1891 nyaráig miért nem írt újabb kamaradarabot fúvós hangszerrel és, hogy Mühlfeld játéka miért hatott az idősödő mesterre ekkora revelációként talán abban találhatjuk meg, hogy a fúvós hangszerek játéka szólóban nem igazán nyerte el tetszését. Az első fejezetben már idézett, Clara Schumannnak írt levelében²⁰ így fogalmazott róluk:

Mindamellet ez a mesterség különböző okokból meglehetősen lehanyaglott. A fúvósok zenekari játék terén Bécsben és számos egyéb városban is jól, sőt nagyszerűen teljesítenek, de egyedül nem igazán hatnak rám. Ezért örülök tehát annyira M[ühlfeld]nek.²¹

3.4.1. Az Op.114-es a-moll trió és az Op.115-ös h-moll klarinétötös

Brahms mielőtt megismerte a klarinétost 1891 márciusában, már egy éve nem írt új művet. Több alkotói válság után az 57 éves zeneszerző 1890 decemberében kiadójának, Fritz Simrocknak írt levelében bejelentette a szándékát, hogy abbahagyja a komponálást és inkább a meglévő darabjait fogja már csak javíttatni. A táviratból kiderül, hogy életművét befejezettnak érezte és utolsó műveként tekintett az Op.111-es G-dúr vonósötösre.²² Gyakran beszélt ekkoriban arról, hogy az élete végéhez közeledik: „Eleget alkottam már, most eljött a fiatalok ideje.”²³ A meiningeni találkozó után azonban Brahms rögtön eldöntötte, hogy egy, vagy akár több művet is ír Mühlfeld számára. Újult erővel és lelkesedéssel tért vissza Bécsbe, ahol barátai – akik már aggódtak a mester mélyen depresszív hangulata miatt – megnyugvással figyelték, hogy ismét visszatért az életkedve és alkotási vágya.

1891 júliusában a zeneszerző legkedvesebb nyári rezidenciájára, a gyönyörű fekvésű Bad Ischlbe utazott, és hozzálátott a Klarinéttrió, majd a Klarinétötös megírásához. Ezalatt Mühlfeld, Brahms jelentkezését várva Bayreuthban tartózkodott a nyári fesztiválon. Ekkor már Cosima Wagner volt az Ünnepi Játékok lelke és motorja. A klarinétos később szívesen emlékezett vissza erre a fesztiválra, mert ez

²⁰ Lásd az 1. fejezet 11-es lábjegyzetéhez kapcsolódó idézetben.

²¹ Berthold Litzmann: *Clara Schumann und Johannes Brahms. Briefe aus den Jahren 1853-1896.*: 456.

²² David Brodbeck: „Medium and meaning: new aspects of the chamber music”. In: Michael Musgrave (szerk.): *The Cambridge Companion to Brahms.* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 98-132. 98.

²³ Hans Gál: *Brahms. Werk und Persönlichkeit.* (Frankfurt am Main: Fischer Bücherei KG, 1961): 145.

évben vezették be az elektromosságot a színházba. A csodásan kivilágított épület óriási hatást gyakorolt a közönségre.²⁴

Brahms már július végén elküldte a Trió kottáját barátjának, Emil Mandyczewskinek (1857-1929). Levelében utalt rá, hogy ez a darab csak az előfutára valami jelentősebbnek, amin éppen dolgozik.²⁵ Nyár végére, még Bad Ischlben elkészült a két mű, melyek először egy zártkörű házi koncerten szólaltak meg 1891. november 24-én a meiningeni hercegi palotában. Brahms gyakorlatilag táviratban meghívatta magát a nemesi családhoz, mert az irántuk érzett tiszteletből az ő otthonukat vélte a legmegfelelőbb helynek arra, hogy klarinétművei első alkalommal elhangozzanak közönség előtt. A zeneszerző november 21-én érkezett a városba, hogy megkezdjék a Trió próbáit. Természetesen Mühlfeld klarinétozott, Robert Hausmann²⁶ (1852-1909), a Joachim Kvartett tagja közreműködött csellón és a szerző zongorázott. A Klarinétötöst viszont Joachim berlini elfoglaltsága miatt csak

a koncert napján, 24-én reggel tudták elkezdni próbálni. Talán szükségtelen is megjegyezni, hogy a nap hátralevő részét munkával töltötték. Az előadásra aznap éjjel került sor a palota zeneszobájában szűk, válogatott közönség előtt.

19. ábra: Richard Mühlfeld és Robert Hausmann 1894 májusában

Mindkét új kamaramű esetében meghatározó, hogy A-klarinétra íródtak. Ez azért is szembeötlő, mert Mozart *Stadler Kvintettje* – melyet Brahms annyira élvezett Mühlfeld előadásában – és Klarinétversenye óta szinte kizárólag a B hangolású típust részesítették előnyben a zeneszerzők. Ez a választás vélhetően az 1891 márciusi személyes találkozó eredménye, ahol Brahms és Mühlfeld hosszan beszéltek a klarinétok karakterbeli

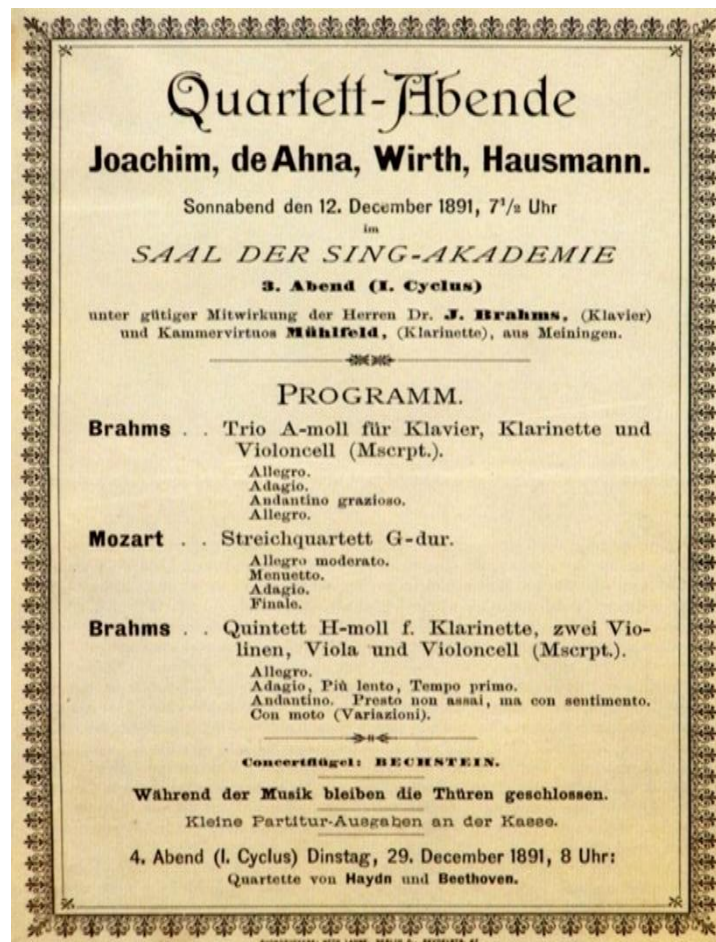
²⁴ Pamela Weston: *Clarinet Virtuosi of the past.*: 216.

²⁵ Colin Lawson: *Brahms Clarinet Quintet.*:34.

²⁶ Robert Hausmann 1878-tól 1907-ig (Joachim haláláig) volt a Joachim Kvartett csellistája. Számos Brahms-mű bemutatója fűződik a nevéhez. Neki írta a mester az Op.99-es f-moll szonátát, valamint Hausmann és Joachim számára íródott az Op.102-es a-moll kettősverseny.

sajátosságairól. Az A-klarinét sötétebb, melankóliába hajló puha hangszíne intimebb hangulatot kölcsönöz a műveknek.

Joachim Józsefet (1830-1907) azonnal elvarázsolta Mühlfeld briliáns játéka, és a Kvintett is nagy hatást gyakorolt rá. Meiningenből való távozása előtt javasolta, hogy a két művet feltétlenül elő kell adniuk újra december 12-én Berlinben, kvartettje soron következő koncertjén. A meghívásnak azért is volt különleges jelentősége, mert Joachimék ez idáig kizárólag vonósnégyeseket játszottak szokásos téli, berlini hangversenysorozatokon, ami mindig igen rangos eseménynek számított a város zenei életében. Már a december 10-én tartott nyilvános főpróbán telt ház volt. A közönség soraiban foglalt helyet a klarinétos régi pártfogója, Hans von Bülow is. A műsort a Trióval nyitották – melyben Mühlfeld partnerei ugyancsak Brahms és Hausmann voltak –, és a Klarinétötössel zárták. A klarinétos vonós múltjából adódó eszpresszív játékmódja és puha hangja gyönyörűen illeszkedett a legkitűnőbb Stradivarikon játszó Joachim Kvartett dús hangzásába.²⁷

20. ábra: az 1891. december 12-i berlini hangverseny plakátja

²⁷ Pamela Weston: *Clarinet Virtuosi of the past*:217, 218.

A főpróba óriási sikerrel zárult mind a zeneszerző, mind az előadók számára, ami a 12-i hangversenyen megismétlődött. Ráadásként mindkét alkalommal újra előadták a Kvintett különlegesen szép *Adagio* tételét. A lapok azonnal ódákat zengtek a Klarinétötösről, és talán Brahms összes többi műve közül is kiemelkedett a fogadtatása. A két hangverseny igazi főszereplője természetesen Richard Mühlfeld volt. Számára ez a siker nemzetközi karrierje kezdetét jelentette, és az ekkor még csak 35 éves művész hirtelen a világ legkeresettebb klarinétosa lett. Brahms ezután gyönyörű, érzékeny játéka miatt a barátainak gyakran „Fräuline von Mühlfeld, meine Primadonna”-ként mutatta be őt.²⁸ A komponista szeretetét és nagyrabecsülését hüen tükrözi a Mühlfeld számára december 18-án írt levele:

Kedves és igen tisztelt Uram,

Az elkövetkező napokban meg fog érkezni Önhöz a két szólamkotta másolata. Nehezen tudom kifejezni, milyen szívélyes üdvözetem kíséri ezt a küldeményt. Az együtt töltött idő és a közös zenélés életem legszebb művészi élményei közé tartoznak, és a legértékesebb emlékeim közt tartom őket számon. Remélem Ön is hasonlóképp érez és elhiszi rövid soraimat – jóval többel sem tudnám igazán szavakba önteni a hálámat.

Örülhetek a közeli viszontlátásnak és, hogy megismétlődnek azok a szép napok méghozzá itt Ischlben, ahol Joachim kvartett-estet készül adni januárban!

Ön pedig februárban egy angliai útnak nézhet elébe! Ennyit mára! A legmelegebb üdvözetemet és köszönetemet küldöm Önnek remélve, hogy hamarosan itt megismételjük

Őszinte híve

J. Brahms²⁹

3.4.2. A nemzetközi karrier első állomásai és az új

Brahms-művek fogadtatása

Joachim a berlini siker után nem vesztegette az idejét, és még 1891 decemberében felvette a kapcsolatot angol impresszáriójával, hogy készítsen elő egy turnét. Kérte, hogy Mühlfeld játssza a klarinétszólamot és fedezzék az utaztatásával járó plusz kiadásokat. Joachim, mint a Cambridge-i Egyetem Díszdoktora levelet küldött Charles Villers Stanford zeneszerzőnek (1852-1924), az egyetem tanárának, hogy segítsen a szervezésben:

²⁸ Pamela Weston: *Clarinet Virtuosi of the past.*: 209.

²⁹ Maren Goltz, Herta Müller: *Richard Mühlfeld der Brahms-Klarinettist.*: 39.

Írtam Chapellnek³⁰ a Brahms Kvintettel kapcsolatban, amely a legnagyobb dolog, amit valaha írt; benne egy mennyei *Adagió*val. Brahms szeretné, ha előadhatnánk Angliában, de csak amennyiben sikerül szerződtetni a klarinétost, akivel Berlinben is játszottuk. Ez a Mühlfeld úr a Meiningeni Zenekarból elképesztő fickó. Még sosem hallottam hozzá hasonlóan életteli hangot és kifejezést. Ha Chapell szervez neki úgy hat fellépést (köztük lenne Cambridge is), szerintem menni fog. Talán te segíthetnél nekem ebben. Brahms nem akarta előre elküldeni a kéziratot gyakorolni egy angol klarinétos részére, mert sok benne a cigányzene-jellegű rész. Nem hiszem, hogy meg tudnák találni a megfelelő előadásmódot.³¹

Időközben 1892 januárjában a berlini nagysikerű koncertet újabb bemutatók követték Bécsben és Budapesten. Az újságok csak superlatívuszokban beszéltek Mühlfeld játékaról. A Pesti Hírlap így írt a Klarinétötös január 20-i előadásáról:

Mühlfeld Zeneigazgató, a Meiningeni Udvari Zenekar Kammervirtuosa ékes bizonyítékát adta, hogy ő ma hangszerének az elsőszámú mestere; rendkívül puha hangokat csalt elő klarinétjából, és a legnehezebb futamokat is olyan könnyedén és biztosan uralta, amelyet korábban egy klarinétostól sem hallhattunk. Tagolás és kifejezés tekintetében pedig a vonós hangszerekkel vetekedett. A mű nagy közönségikert aratott, ami elsősorban Mühlfeld úrnak és a Kvartettnek köszönhető.³²

A Wiener Neue Presse hasábjain január 26-án megjelent cikkben pedig Eduard Hanslick, aki Brahms barátja és nagy tisztelője volt, fogalmazta meg a következő kritikát a január 21-én elhangzott bécsi hangversenyről:

Az eszményi szépség előadása

A berlini Joachim Quartett nem szorul rá újabb dicsőítésre, újdonság volt viszont számunkra Mühlfeld úr. Nem emlékszünk még egy klarinét-virtuózra, aki nehéz hangszerét ilyen mesterien kezelte volna. Hangja mindhárom regiszterben egyformán gömbölyű, csengő és meleg. Még azok a kényes magas hangok, amelyeket a Kvintett *Adagió*jának szenvedélyes részeiben kell megszólaltatni, sem hangzanak harsányan. Nagyszerű hatásúak a mély chalumeau-hangok, varázslatos a *pianissimo* a középregiszterben. Mühlfeld úr úgy adta elő szólamát, mintha egy mélyen érző olasz mester tanította volna neki.³³

³⁰ Samuel Arthur Chapell (1834-1904) sikeres londoni koncertszervező és Joachim impresszáriója.

³¹ Pamela Weston: *Clarinete Virtuosi of the past.*: 218.

³² Maren Goltz, Herta Müller: *Richard Mühlfeld der Brahms-Klarinettist.*: 224.

³³ I.h.

21. ábra: Joseph Joachim, Robert Hausmann, Emanuel Wirth és Carl Halir 1897-ben

Érdekes adalékként szeretném megemlíteni, hogy a két új kamaramű bécsi bemutatója nem Mühlfeld nevéhez fűződik. A Triót 1891. december 17-én Adalbert Syrinek, a Bécsi Filharmonikusok szólóklarinétosa játszotta a Musikvereinban Brahmszal és a csellista Ferdinand Hellmesbergerrel,³⁴ a Klarinétötöst pedig F.W. Steiner, Albert de Rothschild báró saját zenekarának a tagja adta elő a Rosé vonósnyeggessel 1892. január 5-én.³⁵

Joachim nem kapott biztató választ Angliából. Stanford Julian Egerton klarinétművészt javasolta, mert Chapell úgy látta, nincs esély Mühlfeld szerződtetésére. A hegedűs válaszából ismét kiderült véleménye Mühlfeld tudásáról és a Kvintett által támasztotta követelményekről:

Vajon Egerton kellően intelligens és heves vérmérsékletű egy olyan műhöz, amelyben sok a drámaiságot és fantáziát igénylő szakasz, és amelyben *ff*-től egészen *ppp*-ig terjedő szélsőséges skálán kell játszani?³⁶

³⁴ Max Kalbeck: *Johannes Brahms*.

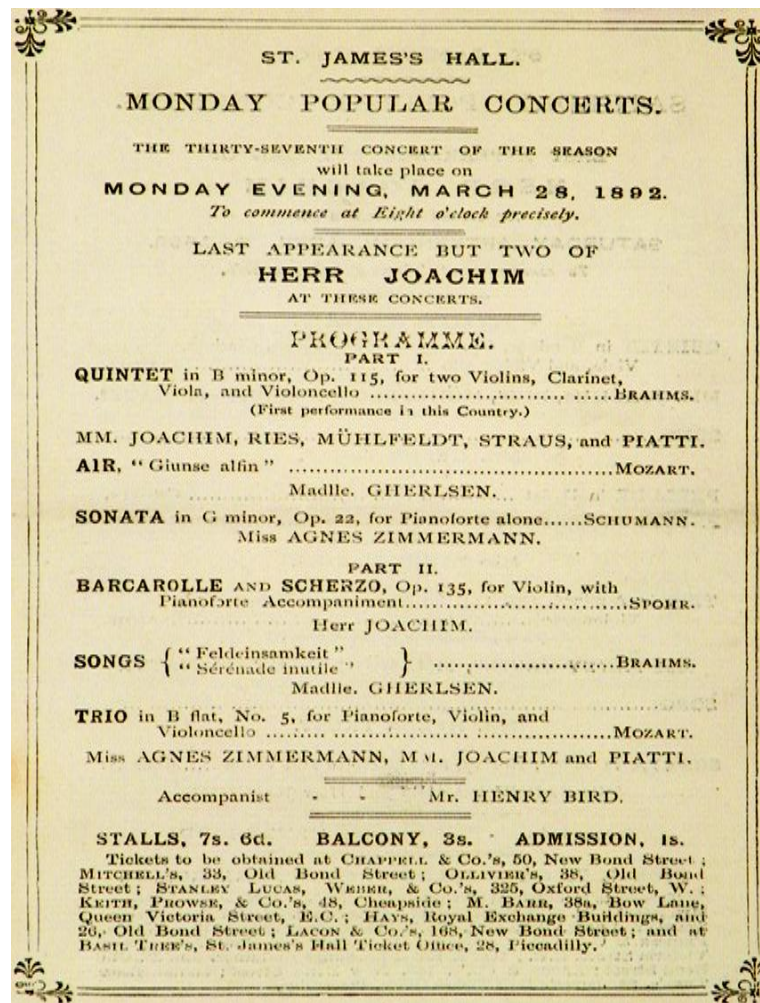
https://books.google.hu/books?id=g1e8KULyGU8C&pg=PT1552&lpg=PT1552&dq=adalbert+syrenek&source=bl&ots=bGiFc1aYnK&sig=9P0kNgB-NrIu2dQyzGuxSjZ3CLM&hl=hu&sa=X&ved=0CC0Q6AEwA2oVChMI5dJS_eWtxwIVBj0UCH3uWw03#v=onepage&q=adalbert%20syrenek&f=false Utolsó letöltés: 2015. 08. 16.

³⁵ Colin Lawson: *Brahms Clarinet Quintet*:37.

³⁶ Pamela Weston: *Clarinet Virtuosi of the past*:219.

Végül a helyzetet Brahms egyik legfőbb angol támogatója, a jómódú richmondi mecénás, Adolph Behrens (1833-1896) oldotta meg, aki maga is lelkes amatőr muzsikus volt. Kifizette Mühlfeld költségeit, így a zeneszerző által említett februári utazás helyett végül 1892. március 28-án tarthatták meg az első hangversenyt a londoni Saint James Hallban, teltház előtt. Örömeiben Joachim rögtön az esemény után telegramozott Brahmsnak:

Rendkívüli sikert arattunk. Háromszor tapsoltak vissza minket a szokásos egy helyett. Szombaton a Kvintett mellett a Trió is elhangzik, majd hétfőn mindkettő újra.³⁷ Úgy gondoltam jót tesz Mühlfeldnek, ha első alkalommal csak a Kvintettet játssza, és az eredmény engem igazolt. Emellett az emberek a rejtett értékeket³⁸ jobban értékelik, ha mindenek előtt valami egészen nagyszerű ragadja el őket, és már van bizodalmuk a zeneszerzőben.³⁹

22. ábra: az 1892. március 28-i londoni hangverseny plakátja

³⁷ Az említett további két koncert április 2-án és 4-én voltak.

³⁸ Itt Joachim a Klarinéttrióra célzott.

³⁹ Pamela Weston: *Clarinet Virtuosi of the past.*: 220.

Március 29-én a The Times magazin hosszú cikkben méltatta a hangversenyt, melyből pár mondatot szeretnék idézni:

Tegnap este az elképzelhető legjobb feltételek mellett került sor a mostani zenei évad legkiemelkedőbb eseményére, amelyen elhangzott Brahms kései, klarinéra és vonósokra írt Kvintettje. Egy ilyen vitathatatlanul zseniális mű esetében felesleges a csodálat kifejezését a második előadás utánra tartogatni. [...] Herr Mühlfeld egy kivételesen nagyszerű művész, és nemcsak hangja, de a frazeálás tökéletessége, a zenei kifejezés mélysége és a megvalósítás teljes könnyedsége együttesen olyan hangszerjátékossá avatják, amelynek idáig még nem volt párja Angliában. [...] A neves vonósnégyes úgyszintén a legjobb formáját nyújtotta, így a mű a maga tökéletességében szólalhatott meg.⁴⁰

Mühlfeld a már említetteken kívül további négy hangversenyt adott Londonban, majd játszott Manchesterben és Liverpoolban is hazatérése előtt.

Brahms szeretett barátja, Clara Schumann is alig várta már, hogy hallhassa a Klarinétötöst és a szerzője által oly nagy becsben tartott Mühlfeldet. Lányával Marie-val megtanulták a darab Paul Klengel féle négykezes változatát.

Mostanában sokat játszom a Kvintettetdet négykezesben, és minél többet foglalkozom vele, annál erősebben vágyom rá, hogy Mühlfelddel hallhassam ezt a mennyei alkotást. Már olyan jól ismerem a darabot, hogy szeretném végre többször is meghallgatni, úgy értem rendesen. Marie játssza velem, és ő is osztozik az örömben.⁴¹

Így írt Clara 1893. január 25-én Brahmsnak Frankfurtból, és már nem kellett sokáig várnia az áhított előadásra. Március 17-i naplóbejegyzéséből tudhatjuk, hogy 16-án meghallgatta a mű próbáját Mühlfelddel és a Hugo Heermann⁴² vezette Frankfurt Vonósnégyessel.

Ez valóban egy csodálatos darab! [...] És ahogy Mühlfeld játszotta! Mintha csak erre a műre született volna. Előadásmódja egyszerre gyengéd, meleg és természetes, emellett pedig a legtökéletesebb technikával uralja hangszerét.⁴³

⁴⁰ Colin Lawson: *Brahms Clarinet Quintet.*: 89, 90.

⁴¹ Berthold Litzmann: *Clara Schumann und Johannes Brahms. Briefe aus den Jahren 1853-1896.*: 500.

⁴² Hugo Heermann (1844-1935) hegedűművésznek fontos szerep jutott Brahms Hegedűversenyének népszerűsítésében. Ő mutatta be a darabot Párizsban, New Yorkban és Ausztráliában.

⁴³ Colin Lawson: *Brahms Clarinet Quintet.*: 39, 40.

Egy további hangversenyen, melyen a Klarinétötöst ezúttal a Kneisel Vonónégyes kísérte, a közönségben jelen volt Brahms mellett Fritz Steinbach, Nikisch Artúr, valamint Clara Schumann egyik tanítványa is, aki eképpen számolt be az eseményről: „Amikor véget ért ez a csodás mű, a meghatottságtól szólni sem bírtunk. Ekkor Nikisch térdre borult Brahms előtt, amivel pontosan kifejezte mindannyiunk érzéseit.”⁴⁴

Ezek voltak tehát a Brahms-klarinétos nemzetközi karrierjének első fontos állomásai. A berlini hangverseny sikere után Richard Mühlfeld élete gyökeresen átalakult. Koncertfelkérései ugrásszerűen megnöttek, és a legnevesebb együttesek, szólisták álltak sorban, hogy a klarinétossal Brahms műveit előadhassák. A nagy korkülönbség ellenére a zeneszerző és szeretett művésze egyre közelebbi barátságba kerültek. Mühlfeld igen büszke volt rá, hogy Brahms felajánlotta neki a tegeződést. A komponista Bécsben be akarta vezetni legkedvesebb klarinétosát baráti körébe, aminek érdekében 1894 májusában a Fellingner, a Franz és a Wittgenstein család fesztivált szervezett saját otthonuk impozáns termeiben. Az esemény csúcspontja a zeneszerző Triójának és Klarinétötösének az előadása volt. Hogy Bécsben végig jelen lehessen, a meiningeni herceg két hét szabadságot adott Mühlfeldnek, és ezúttal a klarinétost felesége és két gyermeke is elkísérték. Brahms ekkor is következetesen „Fräline Klarinette”, a fesztivál királynője névvel illette kedvencét.⁴⁵

Láthattuk, hogy az Op.115-ös h-moll kvintett rögtön osztatlan sikert aratott. Mind a publikum, mind pedig a zenész társadalom el volt ragadtatva a műtől. Habár Brahms az Op.114-es a-moll trióját és Klarinétötösét egyenértékű kompozícióinak tartotta, előbbit mégsem fogadták olyan lelkesedéssel, mint szinte azonos időben keletkezett párját. Florence May⁴⁶ – akit korábban már lenyűgözött a Kvintett – a következő megjegyzést tette 1905-ben: „Számunkra a Trió egyike Brahms legkevésbé meggyőző darabjainak [...] úgy tűnik, ennél a műnél ihlete megtorpant.”⁴⁷ Egy másik hasonló vélemény három évvel később Henry Cope Colles⁴⁸ tollából: „[...] megannyi gyönyörű passzázs helyett inkább hangszeres

⁴⁴ Bernard Portnoy: „Brahms’ Prima Donna”. *Woodwind Magazine*.

<https://www.clarinet.org/Anthology1.asp?Anthology=9> Utolsó letöltés: 2015. 08. 13.

⁴⁵ Pamela Weston: *Clarinet Virtuosi of the past.*: 223.

⁴⁶ Florence May (1845-1923) Brahms egyik legelső életrajz írója. 1905-ben jelent meg *The life of Johannes Brahms* című könyve, két kötetben.

⁴⁷ Colin Lawson: *Brahms Clarinet Quintet.*: 35. Lawson itt May *The life of Johannes Brahms* II. kötetének a 250. oldaláról idéz.

⁴⁸ Henry Cope Colles (1879-1943) brit zenetudós, zenekritikus, lexikonszerkesztő. Legnagyobb ismertséget magának a *The Times* magazin vezető zenekritikusaként szerzett, ahová 32 éven keresztül,

tanulmányának hangzik.”⁴⁹ A Klarinéttrió egyik legszókimondóbb kritikusának Daniel Gregory Mason⁵⁰ bizonyult, aki szerint a mű „egy mély völgy a Vonósötös [Op.111] és a Klarinétkvintett csúcsai közt.”⁵¹ Még az elkötelezett Brahms-hívó Joachim is, aki a Klarinétötöst rögtön kedvenc darabjai közé sorolta, bizonytalan volt a Trió angliai sikerét illetően. Londonból küldött levelében olvashattuk,⁵² hogy a hegedűs óvatosságból csak a második hangverseny műsorába illesztette a darabot, mert úgy vélte, addigra a közönség már nagyobb bizalmat táplál szerzője iránt. Évtizedeknek kellett eltelnie, mire ez a nagyszerű Brahms-kamaramű elnyerte méltó helyét, megbecsülését a koncertpódiumokon és a zenekritikusok szemében.

23. és 24. ábra: Fotó Johannes Brahms-ról 1892-ből. Hátoldalon a Klarinétötös és a Trió nyitótémái, valamint ajánlás a zeneszerző kézírásával: *Herrn Richard Mühlfeld dem besten Meister seines herrlichen Instrumentes zur freundlichen Erinnerung J. Brahms.*⁵³

1911-től haláláig írt. Ő szerkesztette továbbá a *Grove's Dictionary of Music and Musicians* harmadik (1927) és negyedik (1940) kiadását.

⁴⁹ Colin Lawson: *Brahms Clarinet Quintet.*: 35. Lawson itt Colles 1908-ban megjelent *Brahms* című könyvének 50. oldaláról idéz.

⁵⁰ Daniel Gregory Mason (1873-1953) amerikai zeneszerző, kritikus.

⁵¹ Colin Lawson: *Brahms Clarinet Quintet.*: 35. Lawson itt Mason *The Chamber Music of Brahms* című könyvének 222. oldaláról idéz.

⁵² Lásd a 39. lábjegyzethez tartozó idézetben.

⁵³ *Richard Mühlfeld számára, aki csodálatos hangszerének legnagyobb mestere. Baráti üdvözléssel: J. Brahms.*

3.4.3. Az Op.120-as f-moll és Esz-dúr szonáta

A fesztivál után 1894 nyarát Brahms ismét Bad Ischlben töltötte, és ahogy 1891-ben, most is két klarinétművön dolgozott az ő „Primadonnája” számára. Az Op.120 Nr.1-es f-moll és a Nr.2-es Esz-dúr klarinét-zongora szonáták hangnemválasztása Weber klarinétversenyeire rímel. A Trió és a Klarinétötös megírása óta eltelt években a zeneszerző három sorozatnyi, összesen húsz rövid zongoradarabot komponált, melyek többsége néhány energikus kitöréstől eltekintve mély, befelé tekintő, személyes hangvételű alkotások.⁵⁴

A szonáták szeptember közepére készültek el, amikor Fritz Steinbach és felesége is meglátogatták Brahms-ot Bad Ischlben. 19-én mindhárman Berchtesgadenbe utaztak, miközben a zeneszerző odahívta klarinétosát is. Nem szólt neki az új művekről, csak kérte, hogy hozza magával a B-klarinétját.⁵⁵ Ugyan az A-klarinét sötétebb, puhább hangszíne csodálatos partnere lett a vonósoknak Triójában és a Kvintettben, Brahms-nak most másra volt szüksége. Sűrű zongoraszólamához, feltehetően a két hangszer arányainak kiegyensúlyozása miatt választotta a kicsit erőteljesebb, szólisztikusabb hangú B-klarinétot.

25. ábra: Mühlfeld és Brahms Anna Franz villája előtt Berchtesgadenben, 1894 szeptemberében

⁵⁴ A három sorozat zongoramű az Op. 116-os Hét fantázia (1892), az Op.117-es Három intermezzo (1892), az Op.118-as Hat zongoradarab (1893) és az Op.119-es Négy zongoradarab (1893).

⁵⁵ Hans-Christian Müller: „Vorwort”. *Brahms: Sonate für Klarinette (oder Bratsche) und Klavier f-moll Op. 120 No.1.* (Bécs: Wiener Urtext Edition 1973).

Az első próbák alkalmával Mühlfeld Frau Anna Franz-cal (született Wittgenstein) játszotta a frissen megírt kompozíciókat, hogy a mester hallhassa kívülről és tudjon változtatni, ahol szükségét érzi. Végül szeptember 30-án szólaltak meg a művek először közönség előtt Berchtesgadenban, Marie hercegnőnek – II. György első házasságából való lányának – az otthonában. A baráti körben megtartott házi koncerten jelen voltak Steinbachék is, valamint a meiningeni hercegi család, akik már izgatottan várták, hogy hallhassák az új műveket. Itt már természetesen Brahms volt Mühlfeld kamarapartnere, és a közönség nagy lelkesedéssel fogadta az előadást. A zeneszerző ezután hazatért Bécsbe, és októberben elkezdte levélben megszervezni, hogy a nagyra becsült Schumann asszony már novemberben hallhassa szonátáit Mühlfelddel.

Azt hiszem 9-én korán fogok érkezni, és természetesen ha megoldható, akkor hozzád; nagyon nem szeretnék hotelt keresni! Mühlfeldnek koncertje van 9-én, ezért 10-én délután tud jönni; így vacsora előtt tudtok még próbálni egyet, hogy eldönthessétek, mely darabok tetszenek.

Be kell még számolnom Neked valamiről, ami mindkettőnk számára némi kellemetlenséget jelent. Mühlfeld el fogja küldeni neked a hangvilláját, hogy a nagy zongorát amivel majd játszania kell, hozzá tudják hangolni. A klarinétja nagyon kevés igazodást enged számára más hangszerekhez. Mivel a te zongorád hangolása nagyon különböző és nem akarod utánaigazítani, talán Marie meghozza ezt az áldozatot és engedi, hogy hangversenyzongoráját, vagy pianóját Mühlfeld hangvillájához hangolják?!⁵⁶

A program az előzetes tervek szerint alakult. Brahms és klarinétosa november 10-én eljátszották mindkét szonátát az ekkor már hetvenöt éves Clara Schumann-nak. Az igen kritikus idős hölgynek is elnyerték tetszését barátja új alkotásai.

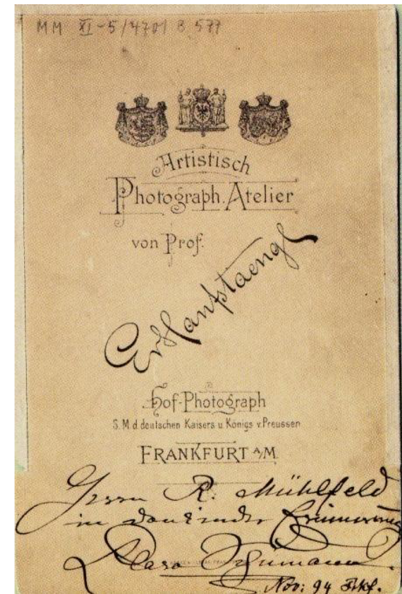
12-én Joachim József is csatlakozott a társasághoz Frankfurtban. Még aznap este a Sommerhof család által rendezett ünnepségen újra elhangoztak a klarinétsonáták. Hamarosan Clara is leült a zongorához, hogy Mühlfelddel és Joachimmal előadják Brahms egyik kedvencét, Mozart *Kägelstatt-trióját*.⁵⁷

⁵⁶ Berthold Litzmann: *Clara Schumann und Johannes Brahms. Briefe aus den Jahren 1853-1896.*: 569. A levélrészlet második bekezdésének első három mondatát már idéztem az első fejezetben. Lásd I. fejezet 16. lábjegyzetnél.

⁵⁷ Pamela Weston: *Clarinet Virtuosi of the past.*: 224.

26-27. ábra: fotó Clara Schumannról 1894-ből, hátoldalán üdvözlő sorok saját kézírásával: *Herrn R. Mühlfeld in dankender Erinnerung Clara Schumann. Nov: 94 Frkf.*⁵⁸

A következő napra Clara nagyszabású zenés összejövetelet szervezett, ahol immár harmadik alkalommal hallhatta a Brahms-opuszokat. Az esten ő is játszott Mühlfelddel, még hozzá elhunyt férje *Phantasiestücke* című művét, a barátok nagy örömére. Időközben Brahms és Mühlfeld meghívást kapott a hercegi családtól, így november 19-én az Altenstein kastélyban újra együtt muzsikálhattak.

A baráti körben már bemutatott Op.120-as szonáták megérték arra, hogy a nagyközönség is megismerhesse őket. Ez az alkalom 1895. január 7-én érkezett el, és helyszíne a bécsi Tonkünstlerverein volt. Mühlfeld a koncert reggelén Steinbach kíséretében utazott az osztrák fővárosba. A nagy sikerű bemutató után a két ünnepelt művész és egy nagyobb baráti társaság, köztük Max Kalbeck⁵⁹, Fritz Simrock⁶⁰, Steinbach, valamint Johann Strauss⁶¹ (1825-1899) és családja Bécs legjobb vendéglőjében, az Impériálban ünnepeltek. Pihenésre azonban nem sok ideje maradt Brahmsznak és Mühlfeldnek, mert következő este a Rosé vonósnegyes hangversenyén ismét eljátszották az Esz-dúr szonátát, Mühlfeld ezen felül pedig Mozart Klarinétötösét is. Január 11-én egy újabb bécsi koncert alkalmával az f-moll szonáta szerepelt a műsorukon. Max Kalbeck kritikája a 7-i, Tonkünstlervereinban tartott eseményről a bécsi Montags-Revue-ben jelent meg:

⁵⁸ R. Mühlfeld úr számára köszönettel emlékezve Clara Schumann. Nov: 94 Fr[an]kf[urt].

⁵⁹ Max Kalbeck (1850-1921) német író, zenekritikus és műfordító. Kalbeck jó barátja és feltétlen híve volt Brahmsnak. Fő műve a zeneszerzőről 1904-1914-ig kiadott, nyolc kötetes életrajz.

⁶⁰ Fritz Simrock (1837-1901) német zeneműkiadó, aki Brahms opuszainak jelentős részét megjelentette.

⁶¹ Brahms nagy rajongója volt a waltzer-királynak.

Brahms mindkét szonátáját saját maga adta elő, amihez partnere a híres klarinétos, a meiningeni Mühlfeld volt. Fogalmunk sincs róla, milyen jó dolgunk van, hogy módunkban áll ezeken a darabokon keresztül két ilyen nagytudású művész közös játékába bepillantani. Mühlfeld gyönyörű hangját, tagolt, árnyalatokban gazdag, felülmúlhatatlan előadását soha nem lehet megunni.⁶²

A Brahms-szonáták bemutatása még januárban folytatódott. Joachimtól érkezett a következő meghívás a páros részére, hogy 24-én Berlinben a kvartett-estjükön lépjenek fel. Sajnos ez az alkalom megghiúsult, mert a klarinétos megsebesítette a száját. Szerencsére nem volt komoly a sérülés, így 27-én Lipcsében a Gewandhaus kistermében újra felcsendülhettek a kamaraművek. A lipcsei Musikalisches Wochenblatt így számolt be a különleges estéről:

Mindkét szonátában, amelyek előadásánál a zeneszerző Mühlfeld úrral – akiről bátran állíthatjuk, hogy a klarinét elsőrangú mestere – biztosította be magát, többnyire a klarinétnak jutott a vezető szerep. Az előadás valóban gyönyörű volt. Az érzések és a kifejezés összhangja két, egymást mélyen megértő muzsikusi lélek improvizációjának benyomását keltették.⁶³

Másnap kora-reggel Mühlfeld már úton volt, hogy február elején három koncertet adjon Londonban, egy másik műsorral. 15-én azonban ismét csatlakozott Brahmshez Frankfurtban. Clara Schumann naplóbejegyzéséből értesülhetünk a másnap történetéről:

Este átjöttek hozzám Mühlfeld és még néhányan – nagyon kellemes volt. Mühlfeld előadta nekünk Weber f-moll concertóját, amit mindnyájan nagy érdeklődéssel hallgattunk. Igazán pompásan játszott.⁶⁴

Február 17-én ismét a Szonáták voltak porondon, méghozzá a Frankfurteri Múzeumok Társaságánál, 21-én pedig már Meiningenben játszott a két művész. A londoni bemutatóra június 24-én került sor a Saint James Hallban. A szigetországból hazafelé Belgiumban és Dániában is adott koncerteket a klarinétos, és Brahms mellett Fanny

⁶² Maren Goltz, Herta Müller: *Richard Mühlfeld der Brahms-Klarinettist.*: 239.

⁶³ I.m.: 241.

⁶⁴ Pamela Weston: *Clarinet Virtuosi of the past.*: 226.

Davies⁶⁵, Julius Röntgen⁶⁶ és Eugen d'Albert⁶⁷ is zongorapartnerei voltak. Láthattuk, hogy Mühlfeld fél év leforgása alatt szinte megállás nélkül utazott, és hosszasan lehetne sorolni az egyes koncerteket és a róluk készült dicsérő beszámolókat.

Az Op.120-as szonáták kiadására csak 1895 áprilisig kellett várni. Ahogy a korábbi klarinétos kamaraműveket, úgy a két szonátát is alternatív brácsa szólammal látta el Brahms, akinek szívéhez igen közel állt ez a vonós hangszer. Miután a zeneszerző visszakapta kéziratát Simrocktól, elküldte és Mühlfeldnek adományozta őket néhány baráti sor kíséretében az Esz-dúr szonáta klarinétszólamának utolsó oldalán. Egy levelet is mellékelte hozzá, amelyben leírta, hogy a művek előadásának minden jogdíja haláláig a klarinétost illeti meg. A szonáták kézírata máig a Mühlfeld család tulajdonát képezi.

28. ábra: az Op.120 Nr.2-es Esz-dúr szonáta klarinétszólama utolsó oldalának a kézírata az ajánlással: *Hrn. Richard Mühlfeld dem Meister seines schönen Instrumentes in herzlich dankbarer Erinnerung J. Brahms. Ischl im Sommer 95!*⁶⁸

⁶⁵ Fanny Davies (1861-1934) angol zongorista hölgy, aki Clara Schumann-nál is tanult. Nevéhez fűződik Brahms Op.120-as szonátái mellett a Klarinéttrió és Brahms d-moll hegedű-zongora szonátájának a londoni bemutatója Joachimmal, akivel gyakran triózt is.

⁶⁶ Julius Engelbert Röntgen (1855-1932) német-holland származású zongorista és zeneszerző.

⁶⁷ Eugen Francois Charles d'Albert (1864-1932) Skóciában született német zongorista és zeneszerző. A német zene és kultúra iránti vonzódása miatt költözött Németországba, ahol Liszt Ferencnél is tanult. A zongorázás mellett egyre jobban érdekelte a komponálás. Csak operából huszonegyet írt.

⁶⁸ *Richard Mühlfeld úrnak! Hangszere mesterére hálás szeretettel emlékezve: J. Brahms. Ischl, 95 nyarán!*

1895 szeptemberében Brahms hallgatóként vett részt a Meiningenben rendezett zenei fesztiválon. Szonátái előadásában a Kammervirtuost ezúttal Eugen d'Albert kísérte. Ekkor látta utoljára Mühlfeld a zeneszerzőt még erejének teljében. A következő év nyarán Brahms megbetegedett, és állapota a Karlsbadban kapott kezelések hatására sem akart javulni. Habár jelentősen lefogyott és meggyengült, továbbra is részt vett Bécs zenei életében. 1897 márciusában Mühlfeld ismét az osztrák fővárosba jött, de március 25-én már csak a súlyosan beteg barátjával találkozhatott. Nehéz szívvel hagyta el Bécset, és már április 3-án jött a hír: Brahms meghalt.

3.5. Mühlfeld életének utolsó évtizede

Johannes Brahms halálával kezdetét vette Mühlfeld számára a misszió, hogy az elhunyt mester négy klarinétos kamaraművét népszerűsítse. A meiningeni Kammervirtuos úgy érezte most rajta a sor, hogy viszonzza azt a rengeteg élményt, amit ebből a barátságból merített. Valahányszor Bécsben járt nem mulasztotta el, hogy meglátogassa a zeneszerző barátait. Ugyan Brahms próbálta korábban rábeszélni, hogy költözzön az osztrák fővárosba, Joachim pedig felkérte a Berlini Zeneakadémia tanárának,⁶⁹ Mühlfeld ragaszkodott Meiningenhez. Továbbra is hűséges maradt zenekarához és patrónusához, amit II. György herceg számos újabb kitüntetéssel, érdemrenddel köszönt meg neki. 1904-ben már az Udvari Zenekar állandó tagjaként eltöltött 25 éves jubileumát ünnepelték.

A meiningeni zenekari évadok, így a hivatalos szolgálat végeztével a klarinétos mindig új munka után nézett. Ilyenkor gyakran vett részt zenei fesztiválokon is. Pünkösdkor általában Bonnban koncertezett, nyár végén pedig mindig hivatalos volt Marie hercegnőhöz Berchtesgadenbe, egy kis házi muzsikálásra. Ezen felül ha Meiningenben volt, zongora magánórákat is adott.

Fritz Steinbach – aki Mühlfeldet még karrierje elején oly sok lehetőséggel támogatta, és az évek során közeli barátokká váltak – visszavonult az általa 1886-óta vezetett együttes éléről. A stafétát Wilhelm Berger (1861-1911) német karmester, zeneszerző és zongorista vette át, akit 1903 februárjában nevezték ki Hofkapellmeisterré. Berger azonban nem tudott Meiningenben igazán eredményes lenni. Zongoristaként, kreatív ötleteit tekintve felülmúlta elődjét, azonban

⁶⁹ Joachim 1869-től haláláig volt a Berlini Zeneakadémia igazgatója.

karmesterként hiányzott belőle Steinbach sokéves tapasztalata. Ugyancsak behozhatatlan hátrány volt számára, hogy Bülow és Steinbach szorosan együttműködött és személyes jó viszonyt ápolt Brahmsszal, ami egyben a meiningeni kultúrális élet fénykorát jelentette. Berger nem éppen felhőtlen kapcsolata munkaadójával, II. György herceggel, valamint labilis egészségi állapota mind hozzájárultak ahhoz, hogy irányítása alatt a Meiningeni Udvari Zenekar sokat veszített régi fényéből, mire 1911-ben Max Reger átvette a posztját.⁷⁰

Mühlfeldnek már harminc éves rálátása volt a zenekar életére és fejlődésére, hiszen 1873-ban hegedűsként érkezett Meiningenbe, 17 esztendősen. Tudásával és tapasztalatával segítette a tehetséges, új karmester munkáját anélkül, hogy döntéseit vagy zenei ízlését befolyásolni próbálta volna. A két művész a szakmai munka mellett jó barátságot kötött. Karl Pieninggel, a zenekar csellistájával megalapították a Meininger Triót, amellyel felléptek Berlinben, Jenában, Kasselban, Lyonban és Párizsban is.

29. ábra: A Meininger Trió

A klarinétos élete a Brahmsszal való találkozás hatására gyökeresen megváltozott. Mióta 1891 decemberében bemutatták a Klarinéttriót és a Klarinétötöst a Joachim vonósnégyes hangversenyén Berlinben, Mühlfeld szinte megállás nélkül dolgozott és utazott. Meiningenben szabad mozgástere volt, mert a herceg a zenekari

⁷⁰ Rainer Cadenbach: *Max Reger und seine Zeit*. Große Komponisten und Ihre Zeit. (Regensburg: Laaber-Verlag, 1991): 34.

szezon közben is bármikor elengedte legbecsesebb művészetét a gyakori turnékra. A berlini koncert napjától 1907-ben bekövetkezett haláláig összesen 645 hangversenye volt 138 különböző helyszínen kül-, és belföldön egyaránt.⁷¹ Csak a h-moll kvintett 126 alkalommal szerepelt a műsorán (ebből 72-szer már Brahms halála után), az a-moll trió pedig 54-szer.⁷²

30. ábra: Richard Mühlfeld a Wendling vonósnégyes tagjaival 1899 táján.⁷³

Tagjai: Karl Wendling, August Funk, Karl Piening és Alfons Abbass.

Egyik első nemzetközi sikere színhelyére, Londonba szinte minden évben újra eljutott 1899 és 1907 között. Az angol fővárosban harminckét hangversenyt adott, és további tizenhatot a szigetország egyéb helyszínein.⁷⁴ Az itteni közönségnek és a zenész társadalomnak tehát volt alkalma megismerni Mühlfeld játékát. Néhány visszaemlékezés segít árnyalni a klarinétos angol megítélését és talán rámutat, miben rejlett előadásmódjának egyedisége. Az egyik közülük egy idős, angol brácsás beszámolója a Második Világháború előtti évekből, aki időnként fellépett a Joachim vonósnégyessel, és így alkalma nyílt Brahms Klarinétötösét többször is előadni Mühlfelddel.

⁷¹ Herta Müller: „Man kann nicht schöner Klarinette blasen...”.

http://www.meiningen.de/media/custom/1226_137_1.PDF?1333005132 Utolsó letöltés: 2015. 08. 23.

⁷² I.h.

⁷³ A Meiningeni Udvari Zenekar tagjaiból alakult vonósnégyesek közül 1896-ig a már említett Fleischhauer, majd a Wendling Kvartett voltak gyakran Mühlfeld kamarapartnerei.

⁷⁴ Maren Goltz, Herta Müller: *Richard Mühlfeld der Brahms-Klarinettist.*: 107.

Két klarinétot, az A-t és a B-t is használta a lassú tételben, hogy leegyszerűsítse a cigányzenés szakaszt; elképesztő technikája volt ami meleg hanggal párosult, és erős vibratót használt. [...] sokkal nagyobb mint Joachim, és akkorát mint a csellista.⁷⁵

Ez a pár mondat rendkívül érdekes kérdéseket vet fel, azonban némi magyarázatra és értelmezésre szorul. Joachim hegedűjátékában, és általában a 19. század végi vonós hangképzésben a vibratót általában csak a hosszú hangoknál alkalmazták díszítő elemként. Ez a hagyomány az 1900-as évek elejétől kezdett változni, azonban még 1921-ben a Joachim-tanítvány, Auer Lipót is a vibrato takarékos használatára oktatta növendékeit:

[...] az egy effektus, egy díszítő elem; képes isteni pátoszt kölcsönözni egy frázis tetőpontjának, vagy a passzázs folyamán, de csak ha a játékos már kiművelte azt a finom érzéket, amellyel eltalálja a megfelelő arányt a használatában [...] A túlzott vibrato egy szokás, amit nem tudok tolerálni és harcolok ellene valahányszor felfedezem tanítványaimnál – habár meg kell jegyezni, gyakran eredménytelenül.⁷⁶

A hang vibrálása fúvós körökben is vitás kérdés volt ebben az időszakban. Mühlfeld klarinétjátéka minden bizonnyal hegedűs múltja okán kaphatta ezt a sajátos többletet, és a Kammervirtuos láthatóan haladó álláspontot vallott a kérdésben.⁷⁷ Az állításra azonban, hogy vibrato-használata a csellistáéhoz volt hasonló, nem a mai mércével kell tekintenünk, hanem a Joachim féle elv mentén. Az egészből tehát annyit érdemes leszűrni, hogy a közönség számára is hallható mértékben vibrált.⁷⁸ Minden bizonnyal a német klarinétos fújása nagyban eltért az angol tradíciótól. Már az Ottensteiner által bukszus fából készített hangszerek könnyebb fajsúlyú hangja is jelentős különbséget mutatott az angol hangszerépítési hagyományokkal. Ez a tény, valamint a vibrato-használat is lehet annak az oka, hogy egy angol klarinétos visszaemlékezése szerint: Mühlfeld nagyszerű technikával rendelkezett, „de hangja komikusnak hatott.”⁷⁹

Nehezen tudom mégis elképzelni ezen információk alapján, hogy Mühlfeld ízléstelenül játszott volna. Egyrészt a korszak legkiválóbb zenészei közül

⁷⁵ Colin Lawson: *Brahms Clarinet Quintet.*: 68.

⁷⁶ I.m.: 72.

⁷⁷ I.m.: 69.

⁷⁸ Conrad Josias: „Vibrato and the Physics of the Clarinet”.

<http://www.woodwind.org/clarinet/Study/Vibrato.html> Utolsó letöltés: 2015. 09. 06.

⁷⁹ Colin Lawson: *Brahms Clarinet Quintet.*: 69.

idéztem ebben a fejezetben, akik mind nagyra becsülték, másrészt a számos koncertkritika, amely a rendelkezésemre áll és amelyből csak párat vonultattam fel, sem tesz erről említést. Számomra ugyanakkor egy nagyon fontos adalék, ami egy kicsivel mégis közelebb visz az igazsághoz. Segít jobban rálátni, mi lehetett Brahms számára olyan ellenállhatatlanul egyedi ennek az embernek a klarinétozásában, és miben tért el játéktílus a klarinétosok megszokott kifejezőmódjától. Én a hang és az előadásmód szabadságát érzem igazán különlegesnek, ami képes volt a korszak sémáit félretéve mindig a zenei tartalmat szolgálni.

6 Clarinette in A.

The image shows a musical score for Clarinet in A. It consists of five systems of music. The first system starts with a treble clef and a key signature of one sharp (F#), indicating E major. The second system has a double bar line and the letter 'F', indicating a transposition to A major (two sharps). The score includes various musical notations such as clefs, key signatures, dynamics (cresc., f, sempre più f, p dol.), and fingerings. The transposition is indicated by a double bar line and the letter 'F'.

3. kottapéllda: Brahms Klarinétötösének 1892-es, Simrock-féle első kiadásából az *Adagio* tétel említett szakasza. Látható a feltehetően Mühlfeld által javasolt transzpozíció, amelyet a mai kották már nem tartalmaznak.

A fejezet során igyekeztem érzékeltetni Mühlfeld ember feletti munkabírást és teljesítményét, mióta a Brahms-művekkel elkezdett turnézni. Szerencsés adottságai, erős idegzete és jó fizikuma kitűnően alkalmassá tették őt erre a pályára, és sokáig nem is volt panasz az egészségére, de ennek a feszített munkatempónak meglett az ára. 1900 őszén jött az első rosszullet egy kölni koncert alkalmával. Mühlfeld kénytelen volt megkérni Steinbachot, hogy törölje a november 27-ére Mainzba tervezett Mozart klarinétverseny előadását.⁸⁰

A következő év júniusában a karmester beszámolt a hercegnek, hogy féltett klarinétosa „rendkívül izgatott”, „kimondottan és vészesen ideges”.⁸¹ A Fekete Erdőben és a svájci hegyekben töltött kényszerpihenő eredményesnek tűnt, és Mühlfeld 1902-ben feltöltődve fogott ismét munkába. 1904-től azonban időnként rátört a szédülés, rángott a szeme, ujjperceiben köszvényes fájdalmat tapasztalt és erős kimerültségről panaszkodott.

Az 1906/7-es szezon telén különösen sok, fárasztó külföldi úton vett részt, ami igen megviselte. 1907 májusában Brémába kapott meghívást. A 12-i hangversenyen mintha az idegei cserbenhagyták volna. Sosem tapasztalt bizonytalanságot érzett a hangszerkezelésnél. Hazaérve az orvos szigorúan teljes pihenést írt elő. Mühlfeld hamar jobban érezte magát. Étvágya, ereje visszatért és máris el akart kezdeni tanítani, valamint koncertjeit tervezgette. Május 31-én este lefeküdt aludni, de már sosem ébredt fel. Richard Mühlfeld június 1-én hajnalban hunyt el, agyvérzésben.

⁸⁰ Maren Goltz, Herta Müller: *Richard Mühlfeld der Brahms-Klarinettist.*: 111.

⁸¹ I.m.: 45.

4. Mühlfeld és Brahms hatására keletkezett új klarinétművek¹

31. ábra: Ludwig Michalek rajza Mühlfeldről 1897-ből

Richard Mühlfeld élete során folyamatosan játszotta a klarinét szóló- és kamarazenei irodalmának legfontosabb műveit. Alappilléreként mindig jelen voltak Mozart, Beethoven, Weber, Schubert, Spohr és Schumann szerzeményei, melyekről az előző fejezetekben már esett szó. Emellett szólistaként ma már olyan, koncerttermekben ritkán hallható darabok is rendszeresen szerepeltek műsorán, mint Carl Bärmann (1810-1885) Klarinétversenye, Carl Gottlieb Reissiger (1798-1859) Concertinója, vagy Camille Saint-Saëns (1835-1921) fuvolára, klarinéra és zenekarra komponált *Tarantellája*.

Repertoárjának leghangsúlyosabb elemei természetesen Brahms kamaraművei voltak, melyeknek kivételes előadásával számos kortárs zeneszerző figyelmét terelte a klarinéra. Munkássága mind a szóló, mind a zenekari klarinétjáték terén magasabb rangra emelte a hangszer megítélését. Köszönhetően

¹ A fejezet elsődleges forrása a Mühlfeld repertoárját ismertető szakasz Christian Mühlfeld dokumentációjából. Lásd: Maren Goltz, Herta Müller: *Richard Mühlfeld der Brahms-Klarinettist. Einleitung, Übertragung und Kommentar der Dokumentation von Christian Mühlfeld*. (Balve: ARTIVO Music Publishing, 2007): 201-207.

Brahmsszal való együttműködésének, a fiatal – elsősorban német és osztrák – zeneszerző-generáció felfedezte magának a hangszerben rejlő zenei kifejezés lehetőségeit, és Mühlfeld előadói kvalitásai által a 19. század második felében kissé mellőzött klarinét újra az érdeklődés középpontjába kerülhetett.

Már 1895-től sorra születtek a triók, kvintettek, szonáták és egyéb kamaradarabok a mester műveit és a klarinétos nagyszerű játékát alapul véve. A szerzeményeket többnyire Mühlfeld mutatta be, és sok esetben az ajánlást is neki címezték. Ezeknek a daraboknak és komponistáknak jelentős része az első világháború után feledésbe merült. Csak kevesük vészelte át az idő viharait és vált a klarinétos alaprepertoár részévé. Még kevesebb közülük az, amellyel a magyar közönség is találkozhat.

Kutatásaim által – bár ebben a témakörben igen elenyésző a kapcsolódó irodalom – szeretnék bepillantást nyújtani az idesorolandó művek keletkezésének körülményeibe, valamint röviden a talán méltatlanul elfeledett szerzők életébe is. Mivel Brahms Mühlfeld számára komponált klarinétműveinek a hatása messze túlmutat ezen a korszakon, az alább összegyűjtött szerzemények felsorolásában a klarinétos repertoárján megtalálhatókra szorítkoztam.

4.1. Brahms Op.114-es Klarinéttrióját követő művek

Brahms Klarinéttriójának megírása és népszerűsége számos ezzel megegyező összeállítású mű keletkezését motiválta. Mühlfeld feladatának tekintette és szívesen játszotta a kortárs kompozíciókat.² Az Op.114-es a-moll triót Wilhelm Berger, Rudolf Braun, Robert Kahn, Leo Schrattenholz és Alexander Zemlinsky³ triói követték, melyeknek többségét Mühlfeld előadta és repertoárján tartotta.

Wilhelm Berger Op.94-es Trió klarinétra, csellóra és zongorára című művét 1903-ban írta. Fritz Steinbach utódjaként a 3. fejezetben már bemutatott szerző zenei

² Maren Goltz, Herta Müller: *Richard Mühlfeld der Brahms-Klarinettist.*: 203.

³ Alexander von Zemlinsky (1871-1942) zeneszerzőként a felsorolt három társához képest máig jóval nagyobb ismertségnek és megbecsülésnek örvend. Op.3-as d-moll klarinéttrióját 1895-ben komponálta, és a Wiener Tonkünstlerverein által 1896-ban rendezett zeneszerzőversenyen második díjat nyert vele. A versenykiírás szerint olyan kamaraművel lehetett indulni, amely legalább egy fűvös hangszert tartalmaz. Brahms volt a zsűri elnöke, akinek imponálni akart vele, hogy ezt a műfajt választotta. Habár a darab kétségtelenül a legnépszerűbb klarinéttriók közé sorolható és gyakran hallható koncertpódiumokon, a főszövegben mégsem tárgyalom, mert nem szerepelt Mühlfeld repertoárján és semmilyen utalást nem találtam, ami a klarinétossal kapcsolatba hozná.

nyelvét egyfajta kapocsnak tekintik Brahms és Reger harmóniavilága között.⁴ Habár számos díjat nyert kompozícióival és a szakértők nagyra értékelték munkáit, mégsem vált igazán sikeressé, népszerűvé a nagyközönség szemében. Halála előtt kezdték egy szinten emlegetni a Brahms legfőbb utódjának tartott Max Regerrel.⁵ Művét ugyan Mühlfeld játéka inspirálta és a Meininger trió számára komponálta, tisztelete kifejezéséként az ajánlást mégis a meiningeni Marie hercegnőnek címezte.⁶

Robert Kahn (1865-1951) még berlini tanulóiévei alatt ismerkedett meg és barátkozott össze Joachim Józseffel. A hegedűművész és saját családja révén találkozott Brahmszal, akire nagy hatást gyakorolt az ifjú tehetsége és felajánlotta, hogy tanítványául fogadja.⁷ Kahn azonban túlságosan tisztelte a mestert, és féltékenysége miatt végül visszautasította az ajánlatot.⁸ Brahms ennek ellenére figyelemmel kísérte a fiatalember fejlődését, és a berlini egyetemi évek után Münchenbe irányította Kahnt, Joseph Reinberger osztályába.⁹ 1894-től megkapta a Berlin Musikhochschule zongora, zeneszerzés és zeneelmélet tanári állását, amit 1930-ig megtartott.¹⁰ 1916-ban a Berliini Művészeti Akadémia tagja lett, de 1934-ben náci nyomásra lemondott erről a posztról és Angliába emigrált. Zeneszerzési stílusára kezdetben Schumann, Mendelssohn és Brahms, majd Reger művei hatottak.¹¹

Op.45-ös Trióját zongorára, klarinéra (vagy hegedűre) és csellóra 1905-ben szerezte. Kiadója kérésére – a korszak bevett gyakorlatának megfelelően – a klarinét szólam mellé alternatív hegedű (általában inkább brácsa volt a jellemző) átiratot készített, így a darab hagyományos zongorás trióként is előadhatóvá vált.¹² 1905. október 15-én Berlinben volt a mű premierje Mühlfelddel, a csellista Robert Hausmann-nal és a szerzővel a zongoránál.¹³

⁴ Robert Pascall, Irmilind Capelle: „Berger, Wilhelm (Reinhard)”.

<http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/grove/music/02785?q=wilhelm+berger&search=quick&pos=1&start=1#firsthit> Utolsó letöltés: 2015. 09. 09.

⁵ Edition Silvertrust: „Wilhelm Berger Trio for Clarinet, Cello and Piano, Op.94”.

<http://www.editionsilvertrust.com/berger-clarinet-trio.htm> Utolsó letöltés: 2015. 09. 09.

⁶ Maren Goltz, Herta Müller: *Richard Mühlfeld der Brahms-Klarinettist.*: 204.

⁷ Edition Silvertrust: „Robert Kahn Trio in g-minor, Op.45 for Piano, Clarinet (or Violin) and Cello”.

<http://www.editionsilvertrust.com/kahn-clarinet-trio-op45.htm> Utolsó letöltés: 2015. 09. 09.

⁸ Charlotte Erwin, Eric Levi: „Kahn, Robert”.

<http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/grove/music/14596?q=Robert+Kahn&search=quick&pos=1&start=1#firsthit> Utolsó letöltés: 2015. 09. 09.

⁹ Edition Silvertrust: „Robert Kahn Trio in g-minor, Op.45 for Piano, Clarinet (or Violin) and Cello”.

¹⁰ Charlotte Erwin, Eric Levi: „Kahn, Robert”.

¹¹ I.h.

¹² Edition Silvertrust: „Robert Kahn Trio in g-minor, Op.45 for Piano, Clarinet (or Violin) and Cello”.

¹³ Maren Goltz, Herta Müller: *Richard Mühlfeld der Brahms-Klarinettist.*: 128.

Leo Schrattenholz (1872-1955) német zeneszerző, csellista és zenepedagógus volt. 1891-1893-ig Berlinben a Königliche Hochschule für Musik hallgatója, majd 1895-től a Max Bruch vezette Meisterschule für Komposition der Berliner Akademie-n tanult. 1906-tól az elsőként említett intézmény zenetörténet és zeneszerzés tanára lett. Mint csellista, zongorista és karmester is jelen volt a berlini zenei életben. Zeneszerzői tevékenységét elsősorban kamaraművek és dalok jellemezték.¹⁴ Op.40 Nr. 1-es és 2-es A-dúr, illetve g-moll Triója klarinétra, csellóra és zongorára feltehetően 1905-ben keletkeztek. Mühlfeld koncertjeinek jegyzéke szerint a klarinétos 1905. december 18-án és 1906. január 13-án adta elő a műveket a zeneszerzővel és Robert Hausmann-nal. Különlegességgént megemlítem, hogy Schrattenholz csellistaként is játszott Mühlfelddel, mégpedig Brahms és Beethoven Trióit.¹⁵

Rudolf Braun (1869-1925) vakon született osztrák orgonista volt. Több zongoraművet komponált bal kézre a neves, félkezű zongoraművész Paul Wittgenstein (1887-1961) számára.¹⁶ Négy tételes f-moll klarinéttriója 1899-ben íródott, és kézirat formájában maradt fenn. A darab megtalálható a Mühlfeld által előadott művek jegyzékében.

4.2. Klarinétötösök Mühlfeldnek ajánlva

Stephan Krehl (1864-1924) klarinétötöse az első a sorban, amely a Brahms és Mühlfeld által újra népszerűvé tett műfajt képviseli. Krehl zeneszerzés, zongora és zenetudományi szakon tanult Lipcsében és Drezdában. Zenetanári pályája 1889-ben a Karlsruhei Konzervatóriumban indult, ahol zongorát és zeneirodalmat oktatott. 1902-től Lipcsében tevékenykedett a Konzervatórium tanáraként, majd az intézmény igazgatója lett.¹⁷ Zenei nyelve a későromantika stílusjegyeit viseli magán. Elutasította a Schönberg vagy Bartók képviselte új irányokat, törekvéseket. Művei az I. Világháborút követően teljesen eltűntek a koncertpódiumokról, amikor az új ízlés háttérbe szorította a romantika korszakának zeneszerzőit, és csak a legjelentősebbek

¹⁴ Wikipedia: „Leo Schrattenholz”. http://de.wikipedia.org/wiki/Leo_Schrattenholz Utolsó letöltés: 2015. 09. 09.

¹⁵ Maren Goltz, Herta Müller: *Richard Mühlfeld der Brahms-Klarinettist.*: 128, 129.

¹⁶ Wikipedia: „Rudolf Braun (Composer)”.

https://en.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Braun_%28composer%29 Utolsó letöltés: 2015. 09. 09.

¹⁷ Ludwig Holtmeier: „Krehl, Stephan”. In: Ludwig Finschner (szerk.): *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*. Personenteil 10. (Stuttgart: Bärenreiter-Verlag, 2003), 654-656. 654.

művei maradtak repertoáron. Krehl Op.19-es A-dúr klarinétötöse a hallgatót azonnal Brahms művére emlékeztetheti, ami azért sem lehet véletlen, mert Mühlfeld számára komponálta 1901-ben.¹⁸ A művet több alkalommal is előadta a klarinétos a meiningeni Wendling-, illetve a Himmelstoß Kvartett közreműködésével.¹⁹

Henri Marteau-t (1874-1934) korának egyik első számú hegedűművészeként tartják számon. Hat éves korától a Párizsi Conservatoire hegedű tanszakának vezetőjénél, Hubert Léonard-nál (1819-1890) vett magánórákat, Paganini műveit pedig a legendás virtuóz egyetlen növendéke, Camillo Sivori (1815-1894) irányításával sajátította el. Zeneszerzést Théodore Duboisnál (1837-1924) tanult. 1892-ben első díjat nyert a Conservatoire által rendezett Országos Hegedűversenyen, és szólistaként hamar nemzetközi hírnévre tett szert. Mint hegedű professzor először 1900-tól a Genfi Konservatoriumban, majd 1908-tól – Joachim utódjaként – a Berlini Zeneművészeti Főiskolán oktatott. Az I. Világháború alatt Svédországba emigrált, és felvette a svéd állampolgárságot is. 1920-tól 1926-ig a Prágai Zeneakadémia tanára, 1922-től rektora volt.²⁰

Szólista tevékenysége mellett Marteau a kamarazenélés elkötelezett híve volt. Korának számos jelentős személyiségével, többek közt Brahmszal is baráti viszonyt ápolt, aki bemutatta őt Richard Mühlfeldnek is.²¹ Vonósnégyesével Marteau több alkalommal fellépett a klarinétossal, akinek játéka nagy hatást gyakorolt rá. Számára komponálta Op.13-as Klarinétötösét 1907-ben, de a júniusra tervezett luzerni bemutató előtt Mühlfeld meghalt.²² Marteau nagy tisztelője és barátja volt Max Regernek, akinek hegedűműveit gyakran játszotta.²³ Ez a hatás érződik zeneszerzési stílusán, és Klarinétötösében is megmutatkozik.²⁴

Samuel Coleridge Taylor (1875-1912) Op.10-es fisz-moll klarinétötöse is figyelmet érdemel, mert amellet, hogy Mühlfeld számos alkalommal játszotta a művet, keletkezésének körülményei is nagyon érdekesek. A londoni születésű, apai

¹⁸ Edition Silvertrust: „Stephan Krehl Clarinet Quintet in A-major, Op.19”.

<http://www.editionsilvertrust.com/krehl-clarinet-quintet.htm> Utolsó letöltés: 2015. 09. 09.

¹⁹ Maren Goltz, Herta Müller: *Richard Mühlfeld der Brahms-Klarinettist.*: 134, 151, 152.

²⁰ Friedemann Eichhorn: „Marteau, Henri”. In: Ludwig Finschner (szerk.): *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*. Personenteil 11. (Stuttgart: Bärenreiter-Verlag, 2004), 1156.

²¹ Edition Silvertrust: „Henri Marteau Quintet for Clarinet and String Quartet, Op.13”.

<http://www.editionsilvertrust.com/marteau-clarinet-quintet.htm> Utolsó letöltés: 2015. 09. 09.

²² Maren Goltz, Herta Müller: *Richard Mühlfeld der Brahms-Klarinettist.*: 47.

²³ Rainer Cadenbach: *Max Reger und seine Zeit*. Große Komponisten und Ihre Zeit. (Regensburg: Laaber-Verlag, 1991): 34, 36, 38, 48.

²⁴ Edition Silvertrust: „Henri Marteau Quintet for Clarinet and String Quartet, Op.13”.

ágon afrikai származású zeneszerző tehetséges hegedűsként kezdte tanulmányait a Royal College of Music-ban, majd inkább a komponálás felé vette az irányt. Kvintettjét mindössze húsz esztendősen 1895-ben írta, tanára, Sir Charles Stanford által kijelölt feladatként. Közös meghallgatva Brahms Klarinétötösének előadását Londonban, Stanford kijelentette, hogy ezután nincs zeneszerző, aki ki tudná vonni magát Brahms hatása alól, ha ebben a műfajban komponál.²⁵ Kiadta tehát tanítványainak, hogy írjanak egy hasonló művet.²⁶ Taylor mindössze két hónap alatt készült el négy tételes alkotásával.²⁷ A kvintettet a Breitkopf und Härtel adta ki 1906-ban, széles ismertséget szerezve alkotójának.²⁸

4.3. Klarinét-zongora darabok Mühlfeldnek ajánlva

Gustav Uwe Jenner-t (1865-1920) a zenetörténet, mint az egyetlen Brahms-tanítványt tartja számon. Neve főleg a Brahms-rajongók és kutatók körében vált ismertté *Johannes Brahms als Mensch, Lehrer und Künstler: Studien und Erlebnisse* című könyve által. Munkásságát elsősorban kórusművek, dalok, zongora- és kamaradarabok alkotják, köztük az A-klarinétra és zongorára írt Op.5-ös G-dúr szonáta.²⁹

Jenner tíz éves korában zongorázni, majd orgonálni és autodidakta módon komponálni kezdett.³⁰ Szülei orvosnak szánták és nem hagyták, hogy zenei ambíciói háttérbe szorítsák tanulmányait. 1880-tól Kiel-ben járt gimnáziumba, azonban 18 évesen, édesapja tragikus öngyilkossága után érettségi nélkül hagyta ott az intézményt, hogy a zenének szentelhesse magát.³¹ Ez idő tájt ismerkedett meg osztálytársa édesapjával Klaus Groth íróval, Johannes Brahms közeli barátjával, aki szárnyai alá vette. 1887-ben Groth közbenjárásával találkozott Brahmsszal, akinek

²⁵ Edition Silvertrust: „Samuel Coleridge-Taylor Clarinet Quintet in f# minor, Op.10”.

<http://www.editionsilvertrust.com/coleridge-taylor-clarinet-quintet.htm> Utolsó letöltés: 2015. 09. 08.

²⁶ Colin Lawson: *Brahms Clarinet Quintet*. Julian Rushton (szerk.): Cambridge Music Handbooks. (Cambridge: Cambridge University Press, 1998): 85.

²⁷ Edition Silvertrust: „Samuel Coleridge-Taylor Clarinet Quintet in f# minor, Op.10”.

²⁸ Colin Lawson: *Brahms Clarinet Quintet*: 85.

²⁹ Christian Martin Schmidt: „Jenner, Gustav Uwe”. In: Ludwig Finschner (szerk.): *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*. Personenteil 9. (Stuttgart: Bärenreiter-Verlag, 2003), 1015-1016. 1015.

³⁰ Elizabeth R. Alexander: *Gustav Jenner's Clarinet Sonata in G-major, Op.5: An Analysis and Performance Guide with Stylistic Comparison of the Clarinet Sonatas, opus 120 of his Teacher, Johannes Brahms*.

<http://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1013&context=musicstudent>

Utolsó letöltés: 2015. 09. 09.

³¹ Christian Martin Schmidt: „Jenner, Gustav Uwe”: 1015

javaslatára Bécsbe költözött.³² Itt hamar bekerült a zenei élet vérkeringésébe. 1888 és 1895 közötti bécsi tartózkodása idején Brahms mellett Emil Mandyczewskinél is tanult.³³ 1895-ben Marburgba költözött, ahol kinevezték az Universität Marburg zenei igazgatójának. Huszonöt éven át, haláláig tevékenykedett itt fáradhatatlanul. A zeneszerzőt és tanárt diákjai főleg zenetörténeti előadásaiért tisztelték, ahol Bach, Brahms, Schubert művei és a német dalirodalom voltak a középpontban.³⁴

Brahms és Jenner kapcsolata tanár-diák viszonyból barátsággá alakult. A fiatal tanítvány segített mestere mindennapi ügyeinek intézésében is. Brahms bevezette őt a bécsi zenei életbe és bemutatta a barátainak. Mühlfelddel 1891-ben találkozhatott először, amikor elkísérte tanárát Meiningenbe. A rákövetkező években a klarinétos számos alkalommal látogatta meg Brahmsot Bécsben, így Jenner is több időt töltött vele, és gyakran hallhatta játszani. 1895. január 7-én, Brahms klarinét szonátáinak bécsi bemutatóján is jelen volt, ahol Mühlfeld a szerzővel adta elő az új műveket. Jenner és a meiningeni Kammervirtuos kapcsolata még szorosabbá vált, amikor a Marburgi Egyetemen közös koncertet adtak többek közt Brahms Esz-dúr szonátájával és Schumann *Fantasiestücke* című művével a programjukon.

Ezen élmények hatására komponálta meg 1898-1899-ben G-dúr klarinét-zongora szonátáját, melyet Mühlfeldnek ajánlott. A darab a Brahms emlékére létrehozott alapítvány támogatására szervezett koncerten hangzott el elsőként Bécsben 1899. február 16-án, ahol a klarinétost Marie Baumeyer kísérte zongorán. Mühlfeld ezután is gyakran előadta a művet, többek közt 1900. január 13-án Londonban, de Meiningenben is eljátszotta a zeneszerzővel a zongoránál. A szonátát a Breitkopf und Härtel kiadó jelentette meg 1899 júliusában, a Jenner által mellékelte hegedű és zongora változattal.³⁵

Gustav Jenner mellett **Carl Reineckét** (1824-1910) is megihlette Mühlfeld klarinétozása. Op.256-os *Introduzione ed allegro appassionato* című, 1901-ben keletkezett szerzeményének ajánlása így szól: *Herrn Musikdirektor*

³² Bernhard Röthlisberger: „Gustav Uwe Jenner”.

³³ http://www.clarinet.ch/cd/cd_brahms.asp Utolsó letöltés: 2015. 09. 09.

³⁴ Christian Martin Schmidt: „Jenner, Gustav Uwe”:1015.

³⁵ Bernhard Röthlisberger: „Gustav Uwe Jenner”.

³⁵ Elizabeth R. Alexander: *Gustav Jenner's Clarinet Sonata in G-major, Op.5: An Analysis and Performance Guide with Stylistic Comparison of the Clarinet Sonatas, opus120 of his Teacher, Johannes Brahms.*

*Kammervirtuosen Mühlfeld.*³⁶ Tudomásom szerint a klarinétos nem játszotta ezt a művet.

Max Reger (1873-1916) is próbálta felvenni a kapcsolatot Mühlfelddel 1901-ben, mert szeretne volna elérni, hogy előadja frissen elkészült Asz-dúr klarinét-zongora szonátáját. Nem lehet azonban tudni, hogy a híres klarinétos ismerte és játszotta-e végül Reger műveit.³⁷ Az 1900 tavaszán írt Op.49 Nr.1-es és 2-es Asz-dúr, illetve fisz-moll szonátáit bevallottan Brahms művei inspirálták. Ezt bizonyítandó, hadd idézzem Reger egykori orgonatanárának és közeli barátjának, Adalbert Lindnernek a beszámolóját:

[...] volt akkoriban Weidenben egy nagyszerű klarinétosunk, a városi karmester: Johann Kürmeyer, akivel néhány órát együtt muzsikáltunk. Tudását már művészi szintre fejlesztette egy katonazenekarnál szólóklarinétosként eltöltött évek során, majd a Münchener Főiskolán tanult két évet, megszerezve a hangszeréhez tartozó legmagasabb képesítést. Egy napon Kürmeyerrel az otthonomban Brahms Op.120-as f-moll Szonátáját játszottuk, amely egyike a mester legutolsó és legérettebb műveinek. Miközben próbáltunk Reger lépett be a szobába. Végighallgatott minket majd így szólt: »Szép, én is írok két hasonló dolgot!« Mintegy három héttel későbbre már be is tartotta szavát. Mindkét klarinét-zongora szonáta, az Asz-dúr és a fisz-moll is elkészültek.³⁸

Lindner elmesélte továbbá, hogy habár Reger korábban nem írt még klarinétra és nem volt tisztában a hangszer sajátosságaival, mégis nagy biztonsággal és zseniális érzéssel komponálta a műveket. Már az első átjátszás alkalmával Kürmeyerrel kiderült, hogy minden nagyszerűen szól, és jól működik a klarinét.³⁹

4.4. Egyéb hangszerösszeállítású művek Mühlfeld számára

Walter Rabl (1873-1940) osztrák zeneszerző és karmester neve 1896-ban került be a köztudatba, mikor a Wiener Tonkünstlerverein által szervezett zeneszerzőversenyen első díjat ért el Op.1-es, zongorára, klarinétra, hegedűre és csellóra írt Esz-dúr

³⁶ Petrucci Music Library: *Carl Reinecke Introduzione ed allegro appassionato*. <http://imslp.nl/imglnks/usimg/f/fb/IMSLP205173-SIBLEY1802.11475.9045-39087004977569score.pdf> Utolsó letöltés: 2015. 09. 10.

³⁷ Maren Goltz, Herta Müller: *Richard Mühlfeld der Brahms-Klarinettist.*: 203.

³⁸ Prof. Dr. Karl Hasse: *MAX REGER. Mensch und Werk*. (Berlin: Ed. BOTE & G.Bock G.m.b.h., 1938): 45, 46.

³⁹ I.m.: 46.

kvartettjével,⁴⁰ melyet Brahmsnak ajánlott.⁴¹ A verseny értelmi szerzője maga Brahms volt, aki ezzel a fúvóshangszeres zene előmozdítását célozta meg.⁴²

Rabl kora gyermekkorától nagy tehetséget mutatott a zongorázás terén. Zenei tanulmányai mellett jogot is hallgatott. Zeneszerzést a Salzburgi Mozarteumban tanult, jogi doktorátusát a Prágai Német Egyetemen szerezte. Karriert elsősorban karmesterként futott be. Kvartettje mellett főleg kamaraműveket, dalokat és szimfóniákat hagyott hátra, melyek harmóniavilága konzervatív, és főleg Brahms stílusát mutatják. *Liane* című operája azonban Wagner hatását példázza. 1903 és 1924 között számos német városba hívták vezényelni, és olyan haladó gondolkodású zeneszerzők műveit is bemutatta, mint Franz Schreker (1878-1934), Erich Wolfgang Korngold (1897-1957) vagy Richard Strauss (1864-1949).⁴³

Az 1896-os versenygyőzelme indította el a zenei pálya felé a jog helyett. Klarinétkvartettjét Brahmsnak ajánlotta, aki azonnal javasolta a kiadását Fritz Simrocknak. Ez meg is történt a következő évben a szokásos kiegészítéssel, miszerint a klarinét szólam mellé brácsa-változatot is mellékeltek. Ezzel a hagyományos zongoranégyes felállásban is előadhatóvá vált a mű.⁴⁴ A kompozíció szerepelt Richard Mühlfeld repertoárján, és többször előadta Rabl közreműködésével is.⁴⁵ 1897 márciusában, amikor a klarinétos utoljára találkozhatott Brahmsszal, Rabl kvartettjének előadása miatt tartózkodott Bécsben.⁴⁶ A hangverseny főpróbáját a Wittgenstein házában rendezték, ahol Brahms klarinétötöse is szerepelt a programban. Váratlanul azonban betoppant a nagybeteg mester, és sajátja helyett Weber Kvintettjének az előadását kérte.⁴⁷

⁴⁰ Ugyan nem tartozik a témához, mégis érdekességként szeretném felhívni rá a figyelmet, hogy közel ötven évvel később Olivier Messiaen (1908-1992) *Quatuor pour la fin du temps* című művéhez ugyanezt az apparátust választotta.

⁴¹ Edition Silvertrust: „Walter Rabl Quartet for Piano, Clarinet (or Viola), Violin and Cello in E Flat Major, Op.1”. <http://www.editionsilvertrust.com/rabl-quartet-op1.htm> Utolsó letöltés: 2015. 09. 09.

⁴² Colin Lawson: *Brahms Clarinet Quintet.*: 43.

⁴³ John F. Strauss, Virginia F. Strauss: „Rabl, Walter”.

<http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/grove/music/46447?q=rabl&search=quick&pos=1&start=1#firsthit> Utolsó letöltés: 2015. 09. 09.

⁴⁴ Edition Silvertrust: „Walter Rabl Quartet for Piano, Clarinet (or Viola), Violin and Cello in E Flat Major, Op.1”.

⁴⁵ Maren Goltz, Herta Müller: *Richard Mühlfeld der Brahms-Klarinettist.*: 126, 163.

⁴⁶ Pamela Weston: *Clarinet Virtuosi of the past.* (London: R. Hale, 1977): 229.

⁴⁷ Colin Lawson: *Brahms Clarinet Quintet.*: 43.

Waldemar Edler von Baußern (1866-1931) német komponista, karmester Erdélyben és Budapesten nőtt fel,⁴⁸ majd a Berlini Zeneművészeti Főiskolán tanult 1882-től 1888-ig. Ismert volt kiváló improvizációs készségéről. Zeneszerzéstanárként és karmesterként dolgozott Mannheimban, Drezdában, Kölnben, Weimarban, Frankfurtban és Berlinben is.⁴⁹ Baußern két különleges és szokatlan összeállítású műve is kapcsolódik Mühlfeldhez, amelyek mára teljesen feledésbe merültek. Közülük azonban csak az 1896-ban komponált Kvintett hegedűre, klarinétra, kürtre, csellóra és zongorára című alkotása szerepelt a klarinétművész repertoárján.⁵⁰ A hegedűre, klarinétra és zongorára 1898-ban írt Szerenádját a klarinétosnak ajánlotta. „*Herrn Kammervirtuoso Professor Richard Mühlfeld gewidmet*” – olvasható a mű borítóján.⁵¹ Mindkettő a Simrock kiadónál jelent meg.

4.5. Zenekarral kísért klarinétművek

Richard Mühlfeldnek ajánlva

A klarinétos játéka számos versenymű megírását is inspirálta, melyek többségét azonban nem volt alkalma előadni. **Wilhelm Reif** (1832-1890) klarinétversenyéről már esett szó a harmadik fejezetben. Reif Mühlfeld kollégája volt Meiningenben, és nagy szerepe volt abban, hogy a pályája elején járó, fiatal klarinétos tehetség lehetőséget kapott az udvari zenekarban. Három tételes versenyművét Richard Mühlfeld számára írta 1885-ben, és a zenekar karácsonyi hangversenyén mutatták be Reif vezényletével. A mű kéziratban maradt fenn, és nem került kiadásra.⁵²

Mühlfeld számos angliai útja során, koncertjeivel jelentősen előmozdította hangszer népszerűségét a szigetországban. Johannes Brahms művészetének egyik legfőbb angol támogatója, **Sir Charles Villers Stanford** (1852-1924) a klarinétos megformálásában ismerhette meg a német mester új kamaraműveit. Stanfordra nagy hatást gyakorolt Mühlfeld előadásmódja, ezért neki ajánlotta Op.80-as

⁴⁸ Wikipedia: „Waldemar von Baußern”.

http://en.wikipedia.org/wiki/Waldemar_von_Bau%C3%9Fnern Utolsó letöltés: 2015. 09. 09.

⁴⁹ Gerhard F. Wehle: „Baußern, Waldemar Edler von”. In: Ludwig Finschner (szerk.): *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*. Personenteil 2. (Stuttgart: Bärenreiter-Verlag, 1999), 539-541. 539.

⁵⁰ Christian Mühlfeld dokumentációja szerint a klarinétos 1905. január 8-án Barmenben adta elő a művet. Lásd: Maren Goltz, Herta Müller: *Richard Mühlfeld der Brahms-Klarinetist*.: 123.

⁵¹ Petrucci Music Library: *Waldemar von Baußern Serenade. Első kiadás címlapja*.
<http://petrucci.mus.auth.gr/imglnks/usimg/8/83/IMSLP31452-SIBLEY1802.3902.9418.39ab-39087009011216.pdf> Utolsó letöltés: 2015. 09. 09.

⁵² Pamela Weston: *Clarinet Virtuosi of the past*.: 214.

klarinétversenyét 1903-ban.⁵³ Mivel azonban a művész sosem adta elő a darabot, visszavonta az ajánlást.⁵⁴

Marie Elisabeth von Sachsen-Meiningen (Marie hercegnő 1853-1923) szintén komponált a klarinétos számára. II. György herceg egyetlen lánya elkötelezett műpártoló volt és maga is kitűnően zongorázott. Rajongott Brahms zenéjéért és nagy elismeréssel adózott Mühlfeld játékanak, akivel nyaranta rendszeresen játszottak együtt Berchtesgadenben. Klarinéra és zenekarra írt *Romanze*-át Mühlfeld több alkalommal is előadta az udvari zenekar kíséretében.⁵⁵

4.6. Összegzés

A felsorolt szerzeményekkel kapcsolatban nem volt célom, hogy összehasonlítsam őket Johannes Brahms klarinétműveivel. Úgy érzem, ez a téma akár egy teljes disszertációt is megérdemelne és kitöltene. Merem ezt leírni azért, mert sikerült a darabok közül jó néhányat meghallgatnom, és egy korszak érdekes, de főleg értékes lenyomataival találkozhattam. Valóban igaz, amit Stanford állított, hogy Brahms műveinek hatását nem lehetett már figyelmen kívül hagyniuk.⁵⁶

Láthattuk, hogy a darabok többségét szerzőjük egész fiatalon írta (például Rabl Op.1) és hogy az említett komponisták gyakran személyesen is ismerték a nagy zeneszerzőt. Nem csoda tehát, hogy ez a két különleges művész, Brahms és Mühlfeld – akiket még számos alkalommal együtt játszani is hallhatott az 1890-es évek közönsége – ilyen erősen inspirálták ezt a nemzedéket. Emellett a zenetörténet is azt igazolja, hogy a legtöbb fiatal muzsikos először példaképe, vagy tanára stílusát megismerve találja meg egyéni hangját. Fontosnak tartom továbbá kiemelni, hogy – ugyan a fent tárgyalt zeneszerzők többségének a neve ismeretlenül csenghet az olvasó számára – az életrajzuk tanulmányozásával a 20. század fordulóján komoly pozíciókat betöltő, nagy formátumú tanárok és jelentős művészek képe bontakozik ki előttünk.

Brahms harmóniavilága és a klarinét éneklő kvalitásainak, regisztereken átívelő hajlékonyságának, szélsőséges dinamikát megjelenítő képességének

⁵³ Richard Whitehouse: „Charles Villers Stanford (1852-1924) Symphony No.1, Clarinet Concerto”. http://www.naxos.com/mainsite/blurbs_reviews.asp?item_code=8.570356&catNum=570356&filetype=About%20this%20Recording&language=English# Utolsó letöltés: 2015. 09. 09.

⁵⁴ Maren Goltz, Herta Müller: *Richard Mühlfeld der Brahms-Klarinettist.*: 203.

⁵⁵ I.m.: 107, 109.

⁵⁶ Lásd a 25. lábjegyzethez tartozó mondatnál.

kihasználása valamennyi műben visszaköszön. Ebben érzem, hogy egy olyan tehetségű egyéniség ihlette a klarinétszólamok megírását, mint Richard Mühlfeld, aki fúvósokhoz mérten szokatlanul eszpresszív játékmódjával képes volt hangszerére terelni korának legjelentősebb zenészeinek figyelmét és visszaadni a későromantika komponistáinak elképzeléseit. Megítélésem szerint ez a fejezet is bizonyítja, hogy habár Mühlfeld Brahms klarinétosaként írta be magát az előadóművészet legnagyobb alakjai közé, kivételes életpályája valódi jelentősége mégis a klarinét rangjának felemelése volt, mely generációk sorát inspirálta.

Ábrák forrásai

1. fejezet:

1. <http://de.wikipedia.org/wiki/Chalumeau> Utolsó letöltés: 2015. 09. 16.
2. Eric Hoeprich: *The Clarinet*. The Yale Musical Instrument Series. (London: Yale University Press, 2008): 49.
3. <http://educators.mfa.org/musical-instruments/clarinet-after-jacob-denner-early-18th-century-30052> Utolsó letöltés: 2015. 09. 16.
4. http://www.sfoxclarinets.com/Classical_clarinet.html Utolsó letöltés: 2015. 09. 16.
5. http://www.schwenk-und-seggelke.de/englisch/klarinetten_historisch.php
Utolsó letöltés: 2015. 09. 16.
6. <http://ionarts.blogspot.com/2006/12/oae-loc.html> Utolsó letöltés: 2015. 09. 16.
7. http://www.sfoxclarinets.com/basycl_art.htm Utolsó letöltés: 2015. 09. 16.
8. Maren Goltz, Herta Müller: *Richard Mühlfeld der Brahms-Klarinettist. Einleitung, Übertragung und Kommentar der Dokumentation von Christian Mühlfeld*. (Balve: ARTIVO Music Publishing, 2007): 351.

2. fejezet:

9. <http://culturalrites.com/2013/01/19/mozarts-clarinet-concerto-and-the-fate-of-the-basset-clarinet/> Utolsó letöltés: 2015. 09. 16.
10. http://sv.wikipedia.org/wiki/Bernhard_Crusell Utolsó letöltés: 2015. 09. 16.
11. <http://stadtmuseum.bayerische-landesbibliothek-online.de/pnd/120367246/>
Utolsó letöltés: 2015. 09. 16.
12. http://www.wikiwand.com/de/Johann_Simon_Hermstedt
Utolsó letöltés: 2015. 09. 16.

3. fejezet:

- 13-14. <http://www.musikgeschichte-meiningen.de/db-iko/index.php>
Utolsó letöltés: 2015. 09. 16.
15. http://www.f-nietzsche.de/ruetzow_e.htm Utolsó letöltés: 2015. 09. 16.
16. <http://www.musikgeschichte-meiningen.de/db-iko/index.php>
Utolsó letöltés: 2015. 09. 16.
17. <http://www.examiner.com/article/chamber-music-a-minor-key>
Utolsó letöltés: 2015. 09. 16.

18-19. <http://www.musikgeschichte-meiningen.de/db-iko/index.php>

Utolsó letöltés: 2015. 09. 16.

20. Maren Goltz, Herta Müller: *Richard Mühlfeld der Brahms-Klarinettist.*: 91.

21. <http://www.musikgeschichte-meiningen.de/db-iko/index.php>

Utolsó letöltés: 2015. 09. 16.

22. Maren Goltz, Herta Müller: *Richard Mühlfeld der Brahms-Klarinettist.*: 98.

23-24. <http://www.musikgeschichte-meiningen.de/db-iko/index.php>

Utolsó letöltés: 2015. 09. 16.

25. Maren Goltz, Herta Müller: *Richard Mühlfeld der Brahms-Klarinettist.*:
borítókép.

26-27. Maren Goltz, Herta Müller: *Richard Mühlfeld der Brahms-Klarinettist.*: 31.

28. Maren Goltz, Herta Müller: *Richard Mühlfeld der Brahms-Klarinettist.*: 40.

29-30. <http://www.musikgeschichte-meiningen.de/db-iko/index.php>

Utolsó letöltés: 2015. 09. 16.

4. fejezet:

31. <http://www.musikgeschichte-meiningen.de/db-iko/index.php>

Utolsó letöltés: 2015. 09. 16.

Kottapéldák forrásai

1. *Brahms: Sonate für Klarinette (oder Bratsche) und Klavier f-moll Op.120 No.1.*

Bécs: Wiener Urtext Edition 1973.

2. *Brahms: Sonate für Klarinette (oder Bratsche) und Klavier Es-Dur Op.120 No.2.*

Bécs: Wiener Urtext Edition 1973.

3. Petrucci Music Library: *Clarinet Quintet, Op.115 (Brahms, Johannes).*

[http://imslp.org/wiki/Clarinet Quintet, Op.115 %28Brahms, Johannes%29](http://imslp.org/wiki/Clarinet_Quintet,_Op.115_%28Brahms,_Johannes%29)

Utolsó letöltés: 2015. 09. 06.

Bibliográfia

- Brodbeck**, David: „Medium and meaning: new aspects of the chamber music”. In: Michael Musgrave (szerk.): *The Cambridge Companion to Brahms*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. 98-132.
- Cadenbach**, Rainer: *Max Reger und seine Zeit*. Große Komponisten und Ihre Zeit. Regensburg: Laaber-Verlag, 1991.
- Daviero**, John: *Crossing Paths. Schubert, Schumann, and Brahms*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Eichhorn**, Friedemann: „Marteau, Henri”. In: Ludwig Finschner (szerk.): *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*. Personenteil 11. Stuttgart: Bärenreiter-Verlag, 2004. 1156.
- Ellsworth**, Jane: *Dictionary for the modern Clarinetist*. (London: Rowman & Littlefield, 2015).
- Gál**, Hans: *Brahms. Werk und Persönlichkeit*. Frankfurt am Main: Fischer Bücherei KG, 1961.
- Goltz**, Maren / Müller, Herta: *Richard Mühlfeld der Brahms-Klarinettist. Einleitung, Übertragung und Kommentar der Dokumentation von Christian Mühlfeld*. Balve: ARTIVO Music Publishing, 2007.
- Grabócz** Márta: „Ludwig van Beethoven: Zongorás fűvösötös, Op.16”. Kroó György (szerk.): *A hét zeneműve*. 1978/3. Budapest: Zeneműkiadó, 1978. 58-61.
- Hasse**, Karl Prof. Dr.: *MAX REGER. Mensch und Werk*. Berlin: Ed. BOTE & G. Bock G.m.b.h., 1938.
- Hoeprich**, Eric: *The Clarinet*. The Yale Musical Instrument Series. London: Yale University Press, 2008.
- Holtmeier**, Ludwig: „Krehl, Stephan”. In: Ludwig Finschner (szerk.): *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*. Personenteil 10. Stuttgart: Bärenreiter-Verlag, 2003. 654-656.
- Kernan**, Joseph; Tyson, Alan: *Beethoven*. Stanley Saide (szerk.): Grove Monográfiák. (Budapest: Zeneműkiadó, 1986).
- Lawson**, Colin: *Mozart Clarinet Concerto*. Julian Rushton (szerk.): Cambridge Music Handbooks. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

Lawson, Colin: *Brahms Clarinet Quintet*. Julian Rushton (szerk.): Cambridge Music Handbooks. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

Litzmann, Berthold: *Clara Schumann und Johannes Brahms. Briefe aus den Jahren 1853-1896*. Zweiter Band, 1872-1896. Lipcse: Breitkopf & Härtel, 1927.

Molnár Antal: „Franz Schubert: Oktett”. Kroó György (szerk.): *A hét zeneműve*. 1973/4. Budapest: Zeneműkiadó, 1973. 15-20.

Mozart: *Briefe und Aufzeichnungen*. In: Wilhelm A. Bauer, Otto Erich Deutsch (szerk.): Band III, 1780-1786. Kassel: Bärenreiter-Verlag, 1963.

Müller, Hans-Christian: „Vorwort”. *Brahms: Sonate für Klarinette (oder Bratsche) und Klavier f-moll Op. 120 No.1*. Bécs: Wiener Urtext Edition 1973.

Pintér Éva: „Ludwig van Beethoven: Szeptett, Op.20”. Kroó György (szerk.): *A hét zeneműve*. 1976/3. Budapest: Zeneműkiadó, 1976. 57-70.

Rees-Davies, Jo: „The development of the clarinet repertoire”. In: Colin Lawson (szerk.): *Cambridge Companion to the Clarinet*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995. 75-91.

Schmidt, Christian Martin: „Jenner, Gustav Uwe”. In: Ludwig Finschner (szerk.): *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*. Personenteil 9. Stuttgart: Bärenreiter-Verlag, 2003. 1015-1016.

Seggelke, Jochen: „Die Baermann-Ottensteiner-Klarinette im musikgeschichtlichen Kontext”. *Rohrblatt* 11/1 1996. 2-5.

Shackelton, Nicholas: „Clarinet”. In: Stanley Sadie – John Tyrrell (szerk.): *The New Grove Dictionary for music and Musicians*. 2. kiadás. London: Macmillen Publishers Limited, 2001. 895-910.

Szabolcsi Bence: *Beethoven. Művész és műalkotás két korszak határán*. Budapest: Zeneműkiadó, 1976.

Szitka Rudolf: *Paul Anton Stadler. Egy gazdag művészi pálya tapasztalatainak összegzése a 18-19. század fordulóján*. DLA disszertáció, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2012. (Kézirat).

Tötös Krisztina: *A klarinét és a klarinétjáték fejlődésének tükröződése a zenekari irodalomban*. DLA disszertáció, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2011. (Kézirat).

Wehle, Gerhard F.: „Baußern, Waldemar Edler von”. In: Ludwig Finschner (szerk.): *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*. Personenteil 2. Stuttgart: Bärenreiter-Verlag, 1999. 539-540.

Weston, Pamela: *Clarinet Virtuosi of the past*. London: R. Hale, 1977.

—————: „Players and composers”. In: Colin Lawson (szerk.): *Cambridge Companion to the Clarinet*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995. 92-106.

—————: *Heroes & Heroines of Clarinettistry*. Victoria, Trafford Publishing, 2008.

Internetes hivatkozások

Alexander, Elizabeth R.: *Gustav Jenner's Clarinet Sonata in G-major, Op.5: An Analysis and Performance Guide with Stylistic Comparison of the Clarinet Sonatas, opus 120 of his Teacher, Johannes Brahms*.
<http://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1013&context=musicstudent> Utolsó letöltés: 2015. 09. 09.

Anderson, Keith: „Ludwig van Beethoven (1770-1827) Piano Trios Nos. 4 and 8 (for Piano, Clarinet and Cello)”.
http://www.naxos.com/mainsite/blurbs_reviews.asp?item_code=8.570943&catNum=570943&filetype=About+this+Recording&language=English

Utolsó letöltés: 2015.05.20.

Edition Silvertrust: „Carl Maria von Weber Clarinet Quintet in B-flat Major Op.34”. <http://www.editionsilvertrust.com/weber-cm-cln-qnt.htm>

Utolsó letöltés: 2015. 05. 22.

—————: „Henri Marteau Quintet for Clarinet and String Quartet, Op.13”. <http://www.editionsilvertrust.com/marteau-clarinet-quintet.htm>

Utolsó letöltés: 2015. 09. 09.

—————: „Nils Gade. Four Fantasy Pieces for Clarinet or Violin & Piano, Op. 43”. <http://www.editionsilvertrust.com/gade-fantasy-pieces-op43.htm>

Utolsó letöltés: 2015.05.29.

—————: „Robert Kahn Trio in g-minor, Op.45 for Piano, Clarinet (or Violin) and Cello”. <http://www.editionsilvertrust.com/kahn-clarinet-trio-op45.htm> Utolsó letöltés: 2015. 09. 09.

—————: „Samuel Coleridge-Taylor Clarinet Quintet in f# minor, Op.10”. <http://www.editionsilvertrust.com/coleridge-taylor-clarinet-quintet.htm>

Utolsó letöltés: 2015. 09. 08.

Edition Silvertrust: „Stephan Krehl Clarinet Quintet in A-major, Op.19”.

<http://www.editionsilvertrust.com/krehl-clarinet-quintet.htm>

Utolsó letöltés: 2015. 09. 09.

—————: „Walter Rabl Quartet for Piano, Clarinet (or Viola), Violin and Cello in E Flat Major, Op.1”. <http://www.editionsilvertrust.com/rabl-quartet-op1.htm>

Utolsó letöltés: 2015. 09. 09.

—————: „Wilhelm Berger Trio for Clarinet, Cello and Piano, Op.94”.

<http://www.editionsilvertrust.com/berger-clarinet-trio.htm>

Utolsó letöltés: 2015. 09. 09.

Erwin, Charlotte; Levi, Eric: „Kahn, Robert”.

http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/grove/music/14596?q=Robert+Kahn&search=quick&pos=1&_start=1#firsthit Utolsó letöltés: 2015. 09. 09.

Fox, Stephen: „Mühlfeld’s Clarinet”.

http://www.sfoxclarinets.com/basycl_art.htm Utolsó letöltés: 2015. 08. 30.

Hellyer, Roger: „Harmoniemusik”.

http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/grove/music/12392?q=harmoniemusik&search=quick&pos=1&_start=1#firsthit Utolsó letöltés: 2015.05.07.

Isserlis, Steven: „Soiréstücke ’Fantasiestücke’, Op 73. Introduction”.

http://www.hyperion-records.co.uk/dw.asp?dc=W12241_67661

Utolsó letöltés: 2015.05.29.

Josias, Conrad: „Vibrato and the Physics of the Clarinet”.

<http://www.woodwind.org/clarinet/Study/Vibrato.html> Utolsó letöltés: 2015. 09. 06.

Kalbeck, Max: *Johannes Brahms*.

https://books.google.hu/books?id=g1e8KUlyGU8C&pg=PT1552&lpg=PT1552&dq=adalbert+syrinek&source=bl&ots=bGiFc1aYnK&sig=9P0kNgB-NrIu2dQyzGuxSjZ3CLM&hl=hu&sa=X&ved=0CC0Q6AEwA2oVChMI5djS_eWtxwIVBj0UCh3uWw03#v=onepage&q=adalbert%20syrinek&f=false

Utolsó letöltés: 2015. 08. 16.

Lamoreaux, Andrea: „BEETHOVEN-Octet for Winds, Op.103”.

<http://www.encoreccm.org/pieces/150> Utolsó letöltés: 2015. 05. 18.

Müller, Herta: „Man kann nicht schöner Klarinette blasen...”.

http://www.meiningen.de/media/custom/1226_137_1.PDF?1333005132

Utolsó letöltés: 2015. 08. 23.

Oesterreichisches Musiklexikon: „Harmoniemusik”.

http://www.musiklexikon.ac.at/ml/musik_H/Harmoniemusik.xml

Utolsó letöltés: 2015. 05. 07.

Pascall, Robert / Capelle, Irmilind: „Berger, Wilhelm (Reinhard)”.

http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/grove/music/02785?q=wilhelm+berger&search=quick&pos=1&_start=1#firsthit Utolsó letöltés: 2015. 09. 09.

Petrucci Music Library: *Carl Reinecke Introduzione ed allegro appassionato*.

<http://imslp.nl/imglnks/usimg/f/fb/IMSLP205173-SIBLEY1802.11475.9045-39087004977569score.pdf> Utolsó letöltés: 2015. 09. 10.

—————: *Waldemar von Baußnern Serenade*.

<http://petrucci.mus.auth.gr/imglnks/usimg/8/83/IMSLP31452-SIBLEY1802.3902.9418.39ab-39087009011216.pdf> Utolsó letöltés: 2015. 09. 09.

Phillips, Timothy S.: „The Longing Voice: Franz Schubert’s Der Hirt auf dem Felsen”. <https://www.clarinet.org/clarinetFestArchive.asp?archive=62>

Utolsó letöltés: 2015.05.26.

Portnoy, Bernard: „Brahms’ Prima Donna”.

<http://www.clarinet.org/Anthology1.asp?Anthology=9> Utolsó letöltés: 2015. 08. 13.

Poulin, Pamela L.: „Stadler, Anton (Paul)”.

http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/grove/music/26509?q=anton+stadler&search=quick&pos=1&_start=1#firsthit Utolsó letöltés: 2015.05.06.

Röthlisberger, Bernhard: „Gustav Uwe Jenner”.

http://www.clarinet.ch/cd/cd_brahms.asp Utolsó letöltés: 2015. 09. 09.

Strauss, John F./Strauss, Virginia F.: „Rabl, Walter”.

http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/grove/music/46447?q=rahl&search=quick&pos=1&_start=1#firsthit Utolsó letöltés: 2015. 09. 09.

Voss, Egon: „Vorwort”. <http://www.henle.de/media/foreword/9992.pdf>

Utolsó letöltés: 2015. 05. 20.

Warsop, Keith: „Louis Spohr (1784-1859) Clarinet Concertos Nos 3 & 4. Introduction”. http://www.hyperion-records.co.uk/dc.asp?dc=D_CDA67561

Utolsó letöltés: 2015. 09. 15.

„**WEBER**: Clarinet Quintet, Op. 34 / Grand Duo Concertant”.

http://www.naxos.com/mainsite/blurbs_reviews.asp?item_code=8.553122&catNum=553122&filetype=About%20this%20Recording&language=English#

Utolsó letöltés: 2015.05.27.

Whitehouse, Richard: „Charles Villers Stanford (1852-1924) Symphony No.1, Clarinet Concerto”.

http://www.naxos.com/mainsite/blurbs_reviews.asp?item_code=8.570356&catNum=570356&filetype=About%20this%20Recording&language=English#

Utolsó letöltés: 2015. 09. 09.

Wikipedia: „Clarinet Sonata (Mendelssohn)”.

http://en.wikipedia.org/wiki/Clarinet_Sonata_%28Mendelssohn%29

Utolsó letöltés: 2015.05.27.

————: „1. Konzertstück für Klarinette und Bassethorn”.

http://de.wikipedia.org/wiki/1._Konzertst%C3%BCck_f%C3%BCr_Klarinette_und_Bassetthorn Utolsó letöltés: 2015.05.27.

————: „Leo Schrattenholz”. http://de.wikipedia.org/wiki/Leo_Schrattenholz

Utolsó letöltés: 2015. 09. 09.

————: „Rudolf Braun (Composer)”.

https://en.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Braun_%28composer%29

Utolsó letöltés: 2015. 09. 09.

————: „Waldemar von Baußnern”.

http://en.wikipedia.org/wiki/Waldemar_von_Bau%C3%9Fnern

Utolsó letöltés: 2015. 09. 09.